

: ČAS :

**Znanstvena revija
„Leonove družbe“**

Letnik III. Zv. 1. in 2.

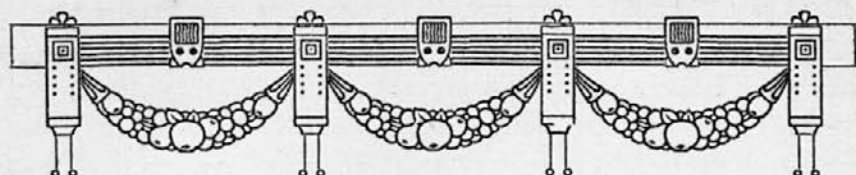
Ljubljana, 1909

Tisk Katoliške Tiskarne.

Vsebina.

Urban Tekstor in prvi spor z luteranstvom. (Prof. dr. Jos. Gruden)	1
Psihologija mas. (Fr. Terseglav)	15
O kartelih in trustih. (Državni poslanec dr. Jan. Ev. Krek)	33
O socialni etiki in pedagogiki. (Šolski svetnik prof. dr. J. Bezjak)	45
Novi čuti? (Dr. Fr. Grivec)	58
Matija Naglič in njegova rokopisna ostalina. (Fr. Rebó)	64
Ali so na zvezdah živa bitja? (Kanonik Iv. Sušnik)	75
Nekaj slovanskih vprašanj. (Dr. L. Lénard):	
1. Rusko-poljska sprava	80
2. Trije slovanski programi	84
Nove knjige. A. Medved, Poezije II. (A. U.) — M. Zdziechowski, Die gegenwärtige Krisis in der russischen Kirche. (F. G.) — Dr. A. Schmitt, Das Zeugnis der Versteinerungen gegen den Darwinismus. (F. G.) — Dr. J. Schmidlin, Die kirchlichen Zustände in Deutschland vor dem 30jährigen Kriege. I. Österreich (G.)	87—91
Listek. Subscientia — podzavest. — Oko — dvojen organ. — Molekule in atomi. — Zveza katoliške inteligence v Pragi. — »Akropolis in piramide.« — Žensko vprašanje. — Nebesna prikazen. — »Bled nekaj in sedaj«	92—96
Glasnik »Leonove družbe«	96

»Čas« izhaja po desetkrat na leto. Naročnina: 5 kron, za dijake 3 krone. Za člane »Leonove družbe« je naročnina plačana z letnino. (Letnina rednih članov 10 kron, letnina podpornih članov 6 kron.) Naročnino sprejema: »Leonova družba« v Ljubljani.

Urban Tekstor in prvi spor z luteranstvom.

Prof. dr. Jos. Gruden.

Pri velikem verskem boju, ki se je vršil v XVI. stoletju, se navadno suče naše zanimanje okoli dveh glavnih predstavitev nasprotujočih si struj, okoli Primoža Trubarja in Tomaža Hrena. Ti dve imeni nam izražata osnovno vsebino reformacijske dobe. In spričo njune izrazite osebnosti in njenega vpliva se podobe drugih sodobnih mož popolnoma gube v ozadju ali pa komaj spoznajo po medlih, nedoločnih konturah. Toda kdor si bode hotel napraviti pravo objektivno podobo o tedanjih dogodkih, njih vzrokih in učinkih, o razmerah in naporih na strani katoličanov in protestantov, bode moral poleg imenovanih voditeljev, ki stojita v ospredju, enakomerno vpoštevati še druge važne činitele in znamenite osebe, o katerih so nam doslej znana komaj — imena. Morda bodo potem marsikatera kriva mnenja izginila iz naših zgodovinskih knjig in spisov, morda se nam tudi celotna podoba pokaže v drugačni luči. Kdo ve?

Takoj ob začetku protestantskega gibanja na Slovenskem se nam pojavlja zanimiva oseba v ljubljanskem škofu Urbanu Tekstorju. Komaj je kaj več znanega o njem, kakor to, da se je za njegove vlade zgodil prvi resni spor z luteranstvom in da je bil vzrok prvemu izgonu Primoža Trubarja l. 1547. Morda je vsled tega padla neka senca na njegovo ime. In vendar oklepa njegovo življenje dolgo vrsto let resnega truda za cerkveno reformo, idealnega dela za povzdigo šolstva in znanosti v tedanjih žalostnih časih, kateremu niti nasprotnik ne bode mogel odrekati priznanja. In tem pomenljivejše je njegovo delovanje, ker je segalo preko ozkih mej tedanje ljubljanske škofije in se raztezalo na vse avstrijske dežele.

□□□□□

Urban Tekstor (Tkalčič?) je bil rojen okoli l. 1498. v mali vasi na goriškem Krasu od preprostih staršev. Iz njegovih mladih let ni ničesar znanega. Toliko je gotovo, da si je pridobil na tedanjih vseučiliščih obilo znanja v prostih vednostih, v govorništvu in bogoslovju in se odlikoval v učenosti.¹ Že pred letom 1540. je prišel na dvor kralja Ferdinanda, kjer je imel službo dvornega kaplana in miloščinarja. Tu si je s svojo modrostjo in dobrotljivostjo kmalu pridobil tolik ugled, da ga je Ferdinand po smrti dunajskega škofa Ivana Faberja izbral za svojega izpovednika (1541). Leto pozneje je dobil župnijo Bruck ob Muri, katera pa ni nikdar osebno oskrboval. — Kot dvorni kaplan je imel Tekstor zelo nemirno življenje. Spremljati je moral kralja z drugim dvorom vred na potovanju. Zato ga nahajamo vsako leto na najrazličnejših krajih, n. pr. l. 1546. na Dunaju, v Breslavi, v Pragi, Regensburgu. Udeleževal se je skoraj vseh tedanjih državnih zborov in celo za časa vojske imel v taboru božjo službo (podpis l. 1547. »im Veldlager vor Wittenberg«)² — Ko je l. 1543. umrl ljubljanski škof Franc Kacijanar, je kralj Ferdinand za njegovega naslednika imenoval Urbana Tekstorja. Še tisto leto je bil po končanem informativnem procesu od apostolskega sedeža potrjen (19. decembra).³ Kot škof se je Tekstor pogosto mudil v svoji vladikovini, četudi ni stalno bival v njej. Včasih je obiskal Gornji Grad, ob važnih prilikah tudi ljubljansko stolnico, kjer je posvečeval duhovnike in birmoval. Slej kot prej pa je bil Dunaj in cesarski dvor glavno pozorišče njegovega delovanja. Tu ni imel le posla z božjo službo na dvoru in oskrbovanjem revežev, ampak je tudi zastavil svoj vpliv za razne reformne in kulturne namene. Ferdinand ga je uporabljal pri važnih zaupnih poslih. Ko je leta 1546. umrl tržaški škof Peter Bonomo, za čigar vlade se je bilo lutrovstvo v Trstu in po okolici zelo razširilo, je Tekstor na željo kralja Ferdinanda potoval v Benetke, da se ondi snide z jezuitom Klavdijem Jajem in mu ponudi tržaško škofijo. Skromni mož se je branil te ponudbe, češ, da ne ustreza namenom njihovega reda, in je hkrati opozoril

¹ Prim. Tekstorjev informativni proces (Friedensburg: Informationsprozesse über deutsche Kirdien in vortr. Zeit I. — str. 163).

² Wolfgruber: Die k. u. k. Hofburgkapelle, str. 60.

³ O Tekstorju je poročal v konzistoriju kardinal Marcellus Cervinus, toda podatki o ljubljanski škofiji niso posebno zanesljivi: »škofija je podrejena akvilejski patriarhiji (!)« in »stolni kapitelj šteje 20 kanonikov (!)«. (Friedensburg, l. c.)

Tekstorja, naj kralj rajši na Dunaju ustanovi jezuitski kolegij, ako potrebuje njihove pomoči.¹ Od takrat je bil Tekstor velik prijatelj in zaščitnik novoustanovljenega jezuitskega reda. — Leta 1555. je dobil še drugo vplivno, pa tudi težavno službo, postal je dvorni pridigar.

Na Dunaju so bili tisti čas pridigarji raznih struj, taki, ki so se nagibali k luteranstvu ali pa tudi že javno oznanovali protestantske nauke. Tekstor je veljal za strogo katoliškega pridigarja. Zanimivo nam ga opisuje Blahoslav, duhovnik čeških bratov, ki je bil nekoč (v soboto pred sv. Katarino l. 1555.) navzoč pri njegovi pridigi v cerkvi sv. Avgušтина.² Zbran je bil ves dvor s kraljem Ferdinandom in njegovim sinom nadvojvodom Karolom na čelu in velika množica ljudstva. O Tekstorju pravi poročevavec: »Po naravi zgovoren je govoril mnogo. Evangeljski tekst je precej dobro razložil in povzel iz njega npravne nauke, pa le površno. Vidi se mu, da je zgovoren in dobrega spomina, ker navaja mnogo mest iz sv. pisma. Na praznik sv. Katarine je zopet pridigal. Razložil je najprej evangeljski tekst in dodal nekatere npravne nauke, pri tem previdno ravnajoč. Nikogar ni napadal, vendar se je poznalo, da gleda proti Rimu, ker je molil za mrtve, klical devico Marijo na pomoč, se prekrižal in blagoslovil ljudstvo s prižnice.« — Vendar Tekstor ni dolgo časa opravljal službe dvornega pridigarja. Že l. 1556. se je odpovedal. Spoznal je pač, kako težak posel je svetnim mogotcem oznanovati — resnico.

Dasi se je Tekstor v diplomatskih in cerkvenih poslih večinoma mudil izvun dežele, vendar ni izpustil izpred oči verskih razmer svoje škofije. To nam izpričuje prvi veliki spor z luteranstvom za njegove vlade. Preden o njem razpravljam, je treba opisati smer in značaj tedanjega novoverskega gibanja.

Početki protestantstva, delovanje Klombnerjevo, nastop Trubarjev in Wienerjev, vse to je dovolj znano iz raznih zgodovinskih spisov in knjig. Mnogo bolj je potrebno označiti, kako se je lutrovski vpliv pojavljal na zunaj.

Protestantstvo je bilo prva desetletja pri nas latentno. Protikatoliški vplivi so se pojavljali le v trdovratnih zahtevah po obhajilu pod obema podobama in po ženitvi duhovnikov. Tuin-

¹ Duhr: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, I., str. 20.

² Wolfsgruber, o. c., str. 72.

tam se je kdo lotil abstraktnih bogoslovnih vprašanj o načinu opravičenja, pa zelo previdno. Na odpravo katoliškega kulta se ni mislilo, gotovo iz strahu pred ljudstvom, ki se je s spoštovanjem oklepalo svojih starih cerkvenih obredov. In zgled onih duhovnikov, ki so l. 1525. v Praprečah pri Kamniku na praznik sv. Lukeža pri maši izpustili »kanon«, se tedaj še ni pogosto posnemal.¹

Pač pa zasledujemo protestantski vpliv v neki drugi smeri. Vedno bolj postaja pridiga središče cerkvenih opravil, drugi obredi pa se počasi opuščajo ali zanemarjajo. In glede pridige se proglaša načelo, da »naj se oznanjuje čista evangelijska resnica brez človeške primesi.« Značilen je v tem oziru bogoslužni red za ljubljansko stolnico iz l. 1533. Kapitelj obžaluje, da je pridiga zjutraj pred sv. mašo in jo vsled tega mnogi zamude, in določa: naj se poslej zarana opravi sv. maša, kateri naj sledi oficij Matere Božje. Medtem se bode ljudstvo lahko zbralo k pridigi, pri kateri naj se oznanjuje »veritas evangelica pure, simpliciter, ac fideliter.« Pri tem izvemo še za drugi važni moment, ki je pospeševal razširjanje protestantstva v Ljubljani. Kapitelj namreč poudarja potrebo, da se poleg dveh vikarjev, ki oskrbujeta slovenske pridige, namestita še dva nemška pridigarja, »ker ljudje iz Nemčije zaradi trgovine zelo dero v Ljubljano (plurimum confluunt) in je v mestu nemški živelj zelo narasel (civitas ipsa in eo sermone vehementer est aucta).«² Ta bogoslužni red, pod katerim najdemo zapisana poleg treh neznanih imen: Lenarta Mertlica in Pavla Wienerja, se gotovo ne strinja s katoliškim naziranjem, po katerem je maša središče vsega bogočastja, pa nam jasno kaže smer, v kateri se je prevrat pripravljaj. Protestantsko slovensko in nemško slovstvo, ki se je po večini nanašalo na razlago sv. pisma in nedeljskih evangelijev, je to izpremembo še pospeševalo. Zato poznejši vizitacijski zapisniki često hvalijo slovenske duhovnike, da dobro umejo razlagati evangelij in da so izvrstni pridigarji, dočim obžalujejo veliko vnemarnost in nevednost glede drugih obredov.³

Neki drugi pojav protestantskega vpliva je bil boj zoper redovništvo. Neredne razmere, ki so zavladale ob koncu

¹ Dimitz (II., str. 195) piše, da so kaplani akvilejskega arhidiakona (skoraj gotovo kamniškega župnika) izpustili »canones«, a misliti je na »kanon«, bistven del sv. maše. Luter sam je svetoval na tak način polagoma izpreminjati obrede, pravtako pozneje Primož Trubar.

² Kapit. arhiv. (Urbarium et Protocollum antiquum, str. 297 sl.)

³ Prim. vizit. poročila Pavla Bizancija. (Izv., XVII., str. 63 sl.)

srednjega veka po mnogih samostanih, in pogosti spori med svetno in redovno duhovščino so tu pripravljali pot. Zato je luteranska protiredovniška propaganda našla ugodnih tal. Najbolj prizadeti so bili beraški redovi: frančiškani in avguštinci, ki so živeli od miloščine. Ker so bili njih samostani po mestih in trgih, kjer se je lutrovstvo z besedo in pismom najbolj razširjalo, zato jim je meščanstvo kmalu odreklo vsako podporo. — Nasprotstvo se je še poostriilo, ker so bili pri nas v prvih desetletjih protestantskega gibanja skoraj edino frančiškani njega odkriti in odločni nasprotniki. Ljubljanski frančiškan pater Tomaž (»de Salisburgo«) in Hrvat pater Ivan v Novem mestu sta več kot dvajset let (1522.—1548.) neumorno pridigovala zoper luterance in prekrščevarce, a slednjič oba umrla nasilne smrti.¹ Ob takih razmerah ni kazalo redovnikom drugega, kakor samostane prostovoljno zapustiti, ako niso hoteli biti s silo izgnani, kar se je zgodilo na mnogih krajih po Koroškem in Štajerskem. — Samostan v Kamniku je frančiškanski kapitelj že l. 1536. sklenil zapustiti, »ker heretiki že dolgo časa brate zasledujejo in ker trpe največje pomanjkanje in revščino.«² V Ljubljani so zavetniki samostana, pl. Turjaški, frančiškanom odtegnili stare ustanove, katere so imeli upravljati njim v korist, meščanstvo pa jim ni hotelo več dajati miloščine. Zato nahajamo v naslednjih desetletjih tu kakor tudi v Novem mestu le po dva ali tri brate, ki so bili čuvarji cerkve in samostana in so za silo vzdrževali katoliško božjo službo. Nekaj podpore (52 gld. na leto) so jim v ta namen dovolili avstrijski nadvojvodi.³ — L. 1553. so tudi avguštinci Ljubljano zapustili.

Na tak način se je že izza leta 1525. počasi, pa vztrajno slabila cerkvena organizacija in razdevalo versko življenje. Protestantski nazori so se vedno bolj poudarjali na prižnici, in kolikor je bilo mogoče, tudi uveljavljali v življenju; katoliški nauki pa se vendar niso očitno naravnost napadali in tudi cerkveni kult je še ostal neizpremenjen. Knezoškof Ravbar je bil sicer odločen nasprotnik novoverskega gibanja in je celo načeloval l. 1528. kraljevi vizitacijski komisiji, ki je imela preiskati verske razmere v avstrijskih deželah, pa je bil vendar preveč obložen z diplomatiškimi in državniškimi posli, da bi mogel kaj storiti za izboljšanje cerkvenih razmer v svoji škofiji. Za vlade škofa Frančiška Kacija-

¹ Fajdiga: Kronika, str. 129.

² Kronika, str. 847.

³ Kronika, str. 280.

narja (1536—1543) pa se je luteranstvo vkoreninilo v deželi. Je li bil Kacijanar, kakor drugi plemiči tedanje dobe, skrit privrženec luteranstva, se ne da dognati. Gotovo pa je, da je privrženec novoverskega gibanja očitno pospeševal. Primoža Trubarja je imenoval ljubljanskim kanonikom, Pavla Wienerja, ki je že izza l. 1539. javno kazal svoje protestantsko prepričanje, in plemiča Sigismunda Weichselbergerja, ki je bil na deželnih zborih prvo-boritelj za luteransko konfesijo, nahajamo med njegovimi osebnimi zaupniki. Wiener, dasi oženjen, je dobil stolni kanonikat, stolno župnijo, kaplanijo sv. Janeza »pred mostom«, l. 1543. še poleg tega dekanijo novomeškega kapitlja; bil je škofijski prokurator (»schafer des bisthums«), kraljev komisar pri deželnem zboru in opravljal še druge važne posle.¹ Ves stolni kapitelj, ki je takrat štel le pet ali šest članov (Mertlic, Wiener, Dragolič, Trubar, Hasiber), je bil naklonjen novoverskemu gibanju.

Odkar so se začeli deželni stanovi odločno potegovati za luteranstvo, je zrasel tudi pogum njihovim privržencem med duhovniki. Izza l. 1544. že nastopajo kot posebna stranka, ki je delala za razkol, javno na prižnici napadala nauke katoliške vere in imela skrivne shode v hišah kanonikov, pri sv. Krištofu, na Rožniku, kjer se je delilo sv. obhajilo pod obema podobama, po navodilu avgsburške veroizpovedi.²

Take so bile razmere, ko je Urban Tekstor nastopil vlado ljubljanske škofije.

Izprva je še potrdil Wienerja in Trubarja za stolna pridigarja, pa kmalu je poslednjega odslovil iz Ljubljane in ga poslal na kapiteljsko župnijo v Šent Jernej opravljat župnijske posle (1546). Ko se je pa natančneje poučil o namerah in delovanju novovercev, je odločno nastopil proti njim. Priliko mu je dal tridentinski cerkveni zbor.

Opetovano so izjavili avstrijski protestantje, med njimi tudi kranjski deželni stanovi, da žele splošnega cerkvenega zbora, »ki naj bi odpravil razdvojenost v verskih stvareh in zopet povrnil deželi mir in edinost.« Ko se je sešel l. 1545. tridentinski cerkveni zbor, je Tekstor takoj hotel uveljaviti njegove dogmatiške odloke in odločno zavrniti daljnjo protestantsko propagando. Kot svojega zastopnika je poslal v Trident mladega lektorja dunajskega vseučilišča Burharda van der Berg (»de Monte«) iz Nymwegena na

¹ Wiener in Weichselberger sta bila izvrševalca Kacijanarjeve oporoke.

² Mittheilungen des historischen Vereines für Krain, 1863, str. 1 sl.

Nizozemskem, ki je bil l. 1546. navzoč pri obravnavi težavnega, a zelo važnega vprašanja »de iustificatione« (»o opravičenju«), katero sta v Ljubljani na lutroviski način razlagala Wiener in Trubar.¹ Naslednje leto je sestavil Tekstor posebno komisijo, ki je imela preiskavati nauke novoverskih duhovnikov in o njih izreči svojo sodbo. V njenem imenu je šel spomladi l. 1547. zopet Burchard v Bolonjo, kamor je bil koncil preložen, »da mu predloži sedem členov, o katerih se je na Kranjskem razpravljalo.« Ti členi sicer niso označeni, toda če primerjamo poznejše zaslišavanje obtožencev in prič v procesu, potem lahko izprevidimo, na katere stvari so se nanašali.² Tikali so se: opravičenja, razlage sv. pisma, maše, evharistije in drugih zakramentov, duhovskega celibata, oblasti Cerkve, češčenja Matere Božje in svetnikov, nauka o vicah in o prošnji za mrtve. Tajnik cerkvenega zbora Angelo Massarelli ni mogel ustreči Tekstorjevi želji, ker o vseh teh stvareh koncil takrat še ni bil sklepal. Izročil je Burchardu le natančen prepis dekreta »de iustificatione« in pa »de interpretatione sacrae scripturae« (»o razlaganju sv. pisma«). S temi odloki je škofov poslanec 27. julija odšel iz Bolonje. — O naslednjih fazah velikega procesa zoper kranjske protestante nismo natančno poučeni. Meseca avgusta ali septembra je došel v Ljubljano kraljevi ukaz, naj se zapro voditelji lutrovskega gibanja: stolni prošt Lenart Mertlic, generalni vikar Juri Dragolič, kanonika Wiener in Trubar, pa lajiki Matej Klombner, Martin Pregl in Adam Concili. Odlok se ni izvršil v polnem obsegu, kajti vsi našteti lajiki so ostali svobodni; Trubar, ki se je takrat mudil na kapiteljski župniji v Šent Jerneju, je ubežal v Trst, Mertlic, ki je bil skrivaj poročen, je bil od službe odstavljen in izobčen; le Wienerja in Dragoliča so zaprli na ljubljanskem gradu in proti njima uvedli preiskavo.³

Tekstor sam je prišel z Dunaja, da jo vodi, zaslišavanje pa je poveril frančiškanskemu gvardijanu. Pokazalo se je, kako globoko so se že vkoreninili luteranski nazori med duhovstvom. Wiener se je moral zagovarjati, ker ni hotel maševati za umrlo kraljico Ano, se je že drugič oženil, javno tajil in zasmehoval

¹ Od tu naprej: Dnevnik tajnika Massarellija (Merkle: Concilii Tridentini Diariorum Pars prima, str. 674. Poročilo Elzejevo (Jahrbuch, III., str. 8 sl.) in Dimitzevo (II., str. 210) je pomanjkljivo, ker zastarelo.

² Prim. Mittheil. des hist. Vereins für Krain, 1864, str. 4 sl.

³ Obširno poročilo v Jahrbuch der Gesellschaft für Gesch. des Prot., III., str. 11 sl. — Izpovedbe prič v Mittheil., 1864, str. 4 sl.

katoliške resnice in obrede. Slične stvari so izpovedale priče tudi o drugih njegovih tovariših. S koliko frivolnostjo se je žalil verski čut ljudstva, nam dokazuje nastop stolnega vikarja Gašperja Rokavca, ki se je drznil na Veliki Šmaren s šenklavske prižnice Marijo tako sramotiti, da je ljudstvo prestrašeno bežalo iz cerkve.¹

Vse akte, tičoč se te preiskave, je Tekstor poslal kralju Ferdinandu v Avgsburg, ki je spomladi l. 1548. ukazal Wienerja prepeljati na Dunaj in imenoval novo preiskovalno komisijo, obstoječo iz treh škofov in peterih doktorjev, med temi sta bila tudi škof Tekstor in že imenovani Burdard de Monte. Ti so ga hoteli izlepa pregovoriti, da bi preklical svoje zmote.²

Ker Wiener tega ni hotel storiti, je bil slično kakor Trubar obsojen v prognanstvo.³ Odšel je v Hermannstadt na Sedmograško, kjer je postal superintendent, a kmalu umrl za kugo (16. avgusta leta 1554.).

Postopanje Tekstorjevo proti lutrovcem priča dovolj, da je hotel le zajezi protestantsko propagando v deželi. Preiskave so se vršile le proti voditeljem novoverskega gibanja in še ti so bili kaznovani le s tem, da so izgubili cerkvene službe in dva izmed njih pregnana iz dežele. Značilno pa je za popustljivost (ali pa nevednost) akvilejskega ordinariata, da je bil Rokavec, katerega je kralj Ferdinand nekaj let pozneje izročil patriarhu v kaznovanje, vsake krivde oproščen.⁴

Vendar je ta prvi odločni nastop proti luteranstvu vzbudil srdito razdraženost med njegovimi privrženci. Ni slučaj, da je isto leto frančiškan pater Ivan v Novem mestu umrl za ranami, ki mu jih je zadel neki luteran († 17. januarja 1548), kakor nekaj let preje ljubljanski nekrolog beleži smrt vnetega pridigarja patra Tomaža, češ, »da je umrl zastrupljen od luteranov« (1541).⁵

Razširjanja protestantstva Tekstorjeve naredbe niso zajezile. Deželni stanovi so za prostost avgsburške konfesije zastavili ves svoj vpliv in na vseh deželnih zborih se je ponavljala zahteva po

¹ Mittheil., I. c.

² Wiener sam pravi, da so imeli z njim »ein väterlich Gespräch darinnen mit Bitterkeit, sondern christliche Sanftmütigkeit gespüret worden.« (Jahrbuch, III., str. 24.)

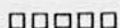
³ Pripovedka, da je bil s silo oproščen (Mittheil, 1864, str. 1) je neresnična.

⁴ Izvestja, III.

⁵ Kronika, str. 129. Kar piše Dimitz (II., str. 213) o nekem upor v Novem mestu, v katerem je bil pater Ivan umorjen, ni utemeljeno.

»svobodnem oznanovanju čistega evangelija in obhajilu pod obema podobama«. Tekstor je imel zlasti hude boje z Ivanom Ungnadom-Sovneškim, deželnim glavarjem štajerskim, ki je bil glavni zaščitnik luteranstva v južnih avstrijskih deželah. Poznejša pisma Ungnadova pričajo, da je ljubljanskemu škofu pripisoval svoj padec (1556) in velika srditost do svojega mogočnega nasprotnika se izraža v njih.¹

Kako zelo se je Tekstor trudil, da po svojih močeh odvrne od ljudstva preteče zlo, nam priča neka pridiga, ki jo je imel meseca aprila l. 1555. v Kranju. Opominjal je ljudstvo, naj ostane zvesto veri svojih očetov in ne posnema zgleda gospode »deželanov«, ki so odpadli od nje, ker zahtevajo obhajilo pod obema podobama. Deželne stanove je ta odkrita beseda silno zbudla. Izgovarjali so se, da niso odpadniki, in zahtevali od škofa, naj jih ne sumniči pred prostim ljudstvom. Toda Tekstor se je skliceval na svojo škofovsko dolžnost. »Kdor si stvari ogleda pri luči, boče skoraj videl, kakor da hočejo odpasti.« Le preproste ljudi je hotel obvarovati pred enako nesrečo.² Ta apostolska pridiga je hkrati zadnji pojav Tekstorjevega delovanja na Kranjskem. V naslednjih letih so ga posli zopet privedli nazaj na cesarski dvor.

Tekstorjevo delovanje pa ni bilo zgolj negativno, ni merilo le na obrambo katoliške vere proti luteranstvu, temuč tudi na povzdigo šolstva in pravo cerkveno reformo.

Kadar se razpravlja o kulturnih razmerah v prvih desetletjih šestnajstega veka, se navadno premalo vpoštevajo usodepolne vojske s Turki, ki so v avstrijskih deželah povzročile občutno gospodarsko krizo in vsakovrstnim kulturnim napravam zadele smrtne rane. Cerkve so izgubile svoje dohodke, mnogo šol je moralo prenehati. Dunajsko vseučilišče je po obleganju Dunaja (1529) skoraj popolnoma propadlo. Nekatere fakultete so prenehale, manjkalo je učiteljev in učencev.³ Tekstor sam poroča, da je bogoslovna fakulteta v dvajsetih letih (1531—1551) dala komaj 20 duhovnikov. In vendar je bila edino višje duhovsko izobraževališče v avstrijskih deželah. Med možmi, ki so se v teh težavnih časih trudili, da dvignejo to najodličnejšo avstrijsko šolo zopet do prejšnje veljave, moramo v prvi vrsti imenovati Urbana Tekstorja.

¹ Objavil Loserth: *Reformation und Gegenref.* (Beilagen, str. 575 sl.)

² Dimitz, II., str. 224.

³ Aschbach: *Geschichte der Wiener Universität*, III., 22 sl.

Bil je veledušen podpiratelj profesorjev in dijakov. Ko je l. 1548. prišel humanist Janez Ramus (Maier) iz Lovana na Dunaj, da prevzame stolico za grški jezik, mu je manjkalo knjig in drugih potrebnih reči. Zatekel se je k Tekstorju, ki ga je radovoljno rešil iz zadrege in mu tudi še pozneje rad pomagal z bogatimi darovi.¹ Ustanoviteljem in voditeljem nižjih šol je izprosil letne podpore iz cesarske blagajne, tako Konstantinu Selendru, ki mu je v spomin spisal lep nagrobni govor; dijake je podpiral z lastnimi sredstvi in s priporočili pri odličnih možeh in skrbel še zlasti, da so se zopet obnovili in uredili konvikti (»burze«), ustanovljeni njim v prid.² Zato se ni čuditi, da je imel Tekstor velik ugled ne le na dvoru, ampak tudi med učenjaki in prijatelji muz. Humanist Gašpar Bruschijs iz Heba, poeta laureatus, ki je bil sam protestantskega mišljenja, ga je l. 1550. proslavljal v navdušenih verzih.³

Največjega pomena za vso poznejšo katoliško cerkveno reformo pa je bilo Tekstorjevo razmerje do novoustanovljenega jezuitskega reda.

Z jezuiti se je seznanil Tekstor na cesarskem dvoru, kjer je v letih 1542—1546 pater Nikolaj Bobadila, eden izmed sedmerih ustanoviteljev novega reda, pogosto občeval. Spoznal je v teh redovnikih sposobne može za preosnovno šolstva, vzgojo duhov-

¹ Denis: Wiens Buchdruckergeschichte, str. 460.

² Oratio funebris de morte reverendissimi in Christo patris et domini Urbani, episcopi Labacensis, auctore Constantino Selendro (brez letnice in kraja tiska).

³ Wolfsgrubers: Die k. u. k. Hofburgkapelle, str. 61 sl. Bruschijs je bil takrat v Avgsburgu navzoč pri božji službi v cerkvi sv. Katarine, opeva nje veličastvo in najimenitnejše osebe cesarskega dvora. Tekstorja označuje s sledečimi besedami:

Quorum est antistes doctrina et nomine magnus
Urbanus meritis maximus atque fide
Ipse Labacensis venerandus episcopus urbis
Quem veluti numen regia tota colit.
Quo sacrum faciente et rex applaudit et ipsa
Tota electorum concio sacra ducum,
Nam velut ad patrios e mundo, carcere, coelos
Sublatus summos et veluti ante deos
Non astat secus angelicum numen ad aram
Augusto recitans mystica verba sono
Talis in aede sacra est. Foris autem nomine regis
Pauperibus placidus, porrigit ipse stipem.
Ipsius hinc nunquam non est ad tecta sacrasque
Oppressae plebis magna caterva foris
Ex aequo quo distribuit, quo regia cura
Pauperibus mandat munera larga dari.

skega naraščaja in pospešitev cerkvene reforme. Leta 1546. se je razgovarjal v Benetkah s Klavdijem Jajem o preosnovi dunajske bogoslovne fakultete in ustanovitvi kolegija. Leta 1550. je v Avgsburgu tega moža predstavil kralju Ferdinandu in že leto pozneje se je nameravani načrt izvršil. Tekstor je bil patrom pri snovanju dunajskega kolegija v pomoč, kolikor je le mogel. Ko so meseca majnika l. 1551. došli prvi jezuitje na Dunaj, jih je Tekstor sprejel pod svojo streho, hranil pri svoji mizi, dokler jim ni preskrbel pripravnega stanovanja v zapuščenem dominikanskem samostanu blizu vseučilišča.¹ Dva patra sta prevzela predavanja na vseučilišču, drugi pridige in dušno pastirstvo. Pozneje so po Tekstorjevem posredovanju jezuiti dobili tudi upravo dijaškega konvikta (»burze«) »Mons aureus«, ki je bil namenjen vzgoji revnih dijakov, posebno bogoslovcev (l. 1555.).² Novoustanovljeni kolegij pa je tako hitro dvignil, da je štel že l. 1564. čez 400 zunanjih učencev. — S to preosnovo dunajskega vseučilišča je v zvezi neki načrt za povzdigo šolstva v vseh avstrijskih deželah, ki ga je dal kralj Ferdinand leta 1551. deželnim zborom v obravnavo.³ V njem opozarja kralj, da so šole vsled hudih časov skoraj povsod propadle, opominja poslance mest in trgov, naj se zopet ustanove in naj pošlje vsaka dežela na dunajsko vseučilišče, ki je iznova dotirano in urejeno, 50 do 60 mladeničev, starih po 15 let, da se s petletnim študijem pripravljajo na duhovniški poklic in se tako prepreči veliko pomanjkanje dušnih pastirjev. Sklepati smemo, da je pri tem načrtu Tekstor imel glavni delež, le, žal, da se ni izvršil. Vendar nam je dokaz, koliko so si prizadevali katoliški škofje za povzdigo kulturnih naprav, že preden so lutrovski deželni stanovi pričeli ustanavljati svoje šole.

Poleg dunajskega kolegija je pripisovati Tekstorjevemu prizadevanju še ustanovitev kolegija v P r a g i. »Za Bogom je ljubljanski škof prvi povzročitelj te naprave,« piše bl. Kanizij.⁴ Jeseni leta 1554. je predlagal Tekstor, naj se prepusti jezuitom zapuščeni samostan celestincev na gori Oybin pri mestu Žitava, da ondi ustanove šolo. Ker oddaljen, malo obljuden kraj ni bil pripraven za tako podjetje, so dobili dve leti pozneje dominikanski samostan sv. Klementa sredi Prage, ki je bil sicer napol podrt, pa se je popravil in

¹ Buchholz: Die Regierung K. Ferdinands I., VIII.

² Braunsberger: Beati Petri Canisii epistolae et acta. I., str. 740.

³ Dimitz: Urkunden zur Reformationgeschichte Krains, str. 2.

⁴ Braunsberger, o. c., I., 496.

je bil dovolj prostoren za gimnazijo, konvikt in stanovanje patrov.¹ Glede ureditve tega kolegija je Tekstor pogosto dopisoval s sv. Ignacijem, mu svetoval, katere patre naj ondi nastavi za učitelje in kako naj delujejo.²

Snovanje teh šol je v tesni zvezi z nekim načrtom, katerega je zasnoval leta 1554. bl. Kanizij v obrambo katoliške vere v Avstriji in za čigar izvršitev se je Tekstor posebno potegoval.

Po tem načrtu naj bi v župnijah, ki so bile brez dušnih pastirjev, oskrbovali pastirstvo od papeža poslani možje; po vseh deželah naj se ustanove šole s konvikti, da se mladina iz plemiškega in viteškega stanu vzgoji v katoliški veri in po nji obvarujejo tudi starši herezije; slednjič naj se poskrbi za izobražen in delaven duhovski naraščaj s tem, da se ustanovi veliko semenišče na Dunaju.³ — Smer katoliške reforme imamo že tu zaznamenovano, vendar so nje izvršitev takrat še razni činitelji zadrževali (ugovori nekaterih škofov, smrt cesarja Ferdinanda, nasprotstvo deželnihi stanov). Šele proti koncu šestnajstega stoletja so se ta načela deloma uresničila in katoliški stvari pripomogla do zmage.

Kako je skrbel Tekstor za vzgojo, znanstveno izobrazbo in vzgojo duhovstva, nam slednjič izpričujejo gojenci, katere je poslal študirat v Rim, v nemški kolegij (»Collegium Germanicum«). Komaj je sv. Ignacij leta 1551. ustanovil ta zavod, se že nahajata ondi med drugimi dijaki dva Tekstorjeva stričnika: Marko Tekstor in Juri Bogatec in še nekaj drugih Slovencev iz ljubljanske in akvilejske škofije (Jernej Philius iz Ljubnega pri Gornjem Gradu, Ivan Kobenzl, Gašpar Krieger iz Ljubljane, za nekaj časa tudi Pavel Skalič in »magister Anton«). Za vse te gojence je Tekstor očetovsko skrbel. V pismih na sv. Ignacija vedno povprašuje po njih zdravju, znanstvenem napredku in izraža nestrpno pričakovanje, da se skoraj povrnejo na delo v domovino.⁴ Pač je bil med njimi tudi eden, ki mu je vso skrb in naklonjenost slabo poplačal — Pavel Skalič.

¹ O. c., str. 548.

² Zanimivo je vedeti, da je bil med patri, ki so prišli l. 1566. v Prago, tudi Slovenec Gašpar Konger (Slavus, Labacensis Carniolus), ki se je posebno dobro priučil češčini in bil učitelj v najnižjem razredu, kjer je imel 120 učencev. Prvi slovenski jezuit (Braunsberger, o. c., str. 772).

³ Braunsberger, o. c., str. 494.

⁴ Schröder: Monumenta, quae spectant primordia Collegii Germanici et Hungarici, str. 141 sl., 182.

Ta mož, ki je pozneje tako žalostno zašel, je bjl rojen v Zagrebu l. 1534. Kot otrok je prišel v Ljubljano, kjer je bila mati šivilja. Ker je bil bistrega uma, ga je poslal Tekstor na dunajsko vseučilišče (1547). Pozneje je študiral v Bolonji, kjer je zagovarjal razne teze (theses divinas, angelicas, morales, rationales, doctrinales, secretas, infernales), in slednjič prišel v Rim v nemški kolegij, kjer ga je pa sv. Ignacij kmalu odslovil. — Po Tekstorjevem prizadevanju je postal cesarski dvorni kapelan in leta 1557. profesor na dunajskem vseučilišču. Bil je zelo nadarjen in duhovit, a nestalnega, slavohepnega značaja. Že leta 1554. se je začel baviti z magijo in kabalistiko, izdal delo »Occulta occultorum occulta«, in začel javno napadati papeža in Cerkev. Leta 1557. je zbežal v Tbingo k Ungnadu, postal luteran in nekaj let pozneje (1560) je spisal za kralja Maksimilijana znano kritiko o Trubarjevih prevodih, kjer mu očita, da rabi jezik, ki ga ume le majhen del Slovanov, in pa mnoge germanizme.¹ Na Nemškem je pričel Skalič pravo pustolovsko življenje, izdajal se je za potomca slavnih veroneških grofov Skaligerjev, prevaril zlasti vojvoda Albrechta Pruskega, a slednjič je vendarle umrl kot katoličan v Danzigu (leta 1575.).

Dočim je škof Urban Tekstor s Skaličem doživel bridke izkušnje, je vendar z vzgojo mnogih drugih delavnih in nadarjenih mož zelo koristil ne le svoji škofiji, temveč tudi katoliški stvari v vsej Avstriji. Med temi ni bil zadnji Ivan pl. Kobenzl, vplivni svetovavec nadvojvoda Karola in glavni pospeševatelj katoliške reforme v poznejših desetletjih.

Med takim neumornim delom na cesarskem dvoru in v svoji škofiji se je škof Tekstor postaral. Smrt ga je zadela nenadoma. Ko se je l. 1558. s cesarjem vračal z državnega zbora v Frankfurtu in prišel v Donauwörth, ga je na poti v cerkev na stopnjicah zadela kap, da se je pri padcu hudo pobil po životu in obrazu in takoj mrtev obležal.² Ta dogodek je dal povod govorici, da so mu protestantje ponoči nalašč stopnjice polili z vodo in je vsled tega izpodrnil na zmrzlem, spolzkem kamnu. Ta govorica sicer ni utemeljena, ker je pri Tekstorju nastopila smrt po daljšem bolehanju, vendar so protestantje na drugačen, malo plemenit način

¹ Objavil Elze: Trubars Briefe, str. 61 sl.

² Oratio funebris: »Thonawertam veniens, in aede sacra orationi consueto more deditus, ad cochleam seu scalam rotundam perveniens descendens forte vertigine correptus cecidit, vitamque cum morte commutavit.«

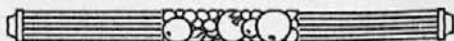
dali duška svoji jezi proti pokojnemu škofu. Razglasili so naglo, nesrečno smrt za očitno kazen božjo, ki je zadela Tekstorja zaradi tega, ker je preganjal »čisti evangelij«. O takem obrekovanju že poroča Konstantin Selender, ki mu je sestavil grobni govor in pozneje se zopet ponavlja v latinskih in nemških verzih.¹ Hvaležni Kobenzl je šel po mrtvo truplo svojega dobrotnika v daljni Donauwörth, ga spremil v Gornji Grad in pokopal v tamošnji baziliki, kjer mu je Hren postavil skromen spomenik.

Če iz podanega zdaj posnamemo glavne momente Tekstorjevega življenja in delovanja, moramo reči: Urban Tekstor je izmed najzanimivejših oseb reformacijske dobe.

Z apostolsko odločnostjo se postavi v bran proti naraščajočemu luteranstvu, kakor mu vелеva njegova pastirska dolžnost. Vendar v njegovem značaju ne najdemo nič strastne maščevalnosti. In kakor skrbi za pravovernost, pravtako zastavi tudi svojo moč za pozitivne reforme in kulturno delo. Vneme za znanstvo in lepe umetnosti je komaj najti pri drugih krščanskih humanistih v večji meri kakor pri Tekstorju. Posebno pomenljivo pa je postalo njegovo delovanje zaradi tega, ker je začrtal glavne obrise katoliške reforme že davno preje, preden je pri nas luteranstvo dospelo na višek svoje moči. Tavčar, Hren, Brenner in drugi katoliški reformatorji so hodili po Tekstorjevih potih in uporabljali sredstva, ki jih je že on pripravil. Zato zasluži zanimanje vsakega izobraženca in od naše strani tudi hvaležen spomin.

¹ Oratio funebris: »Confutandi igitur merito sunt hic mastiges episcoporum, qui hic fideliterque defunctum insectantur maledictis, horrendissima morte Reverendissimum e vivis sublatum affirmantes . . . Matija Frankovič-Vlašič (Flaccius Illyricus) je izdal sramotilen epigram: »In foedam mortem Urbani episc. Lab. summi persecutoris Christi.« In v lutrovski »Warnungsschrift an die Verfolger des Wortes Gottes im Lande Oesterreich« (Raupach: Nachlese, I., 99) beremo sledeče:

»Noch schrecklicher strafft Gott hernach
Den Herrn Bischof von Laibach
Zu Thonauwerth brach er den Hals
Die Stiegen eines schweren Falls
Doch ihn der Teufel nit verliess
Dass er sein Angesicht zerstiess.«

Psihologija mas.

Franc Terseglav.

Drugačni so duševni pojavi v normalnih, drugačni v nenormalnih razmerah; drugačni, če je posameznik sam zase, »izoliran«, drugačni, če je v »masi« in nanj vpliva socialni »milijé«. ¹ Za nenormalne pojave je posebna panoga psihologije, psihopatologija; s socialno-psihiškimi pojavi se bavi socialna psihologija in kot pododdelek s psihiškimi pojavi mase še posebej psihologija mas.

Dejstvo, da posameznik pod gotovimi pogoji, če se nahaja v masi, drugače misli, čuti in dela kakor pa sam zase, da so v takem slučaju njegovi psihiški akti po kolikosti in kakovosti drugačni, je splošno že od nekdaj znano. Toda znanstveno so začeli te pojave preiskavati šele v preteklem stoletju, prav posebno pa se goji ta študij dandanes. Prvi početki te vede segajo v ono dobo, ko sta *Herbert Spencer* ² in *Charles Darwin* s svojo razvojno podmeno predvsem poudarjala odvisnost človeka posameznika od zunanje nature, ki ga obdaja, in soljudi, ki so z njim ene krvi in pasme, oziroma ene družbe. Skoraj istodobno, ko je Spencer izdal svoje »Principe sociologije«, je Francoz *Hippolit Taine* uporabil novo socialno - psihološko metodo pri svojem globokoumnem delu o »Izvoru sodobne Francije« — *Origines de la France contemporaine* — kjer vsak pojav v človeški zgodovini izvaja po načelih takozvane pozitivistiške šole iz družabnih, plemenskih in časovnih okoliščin ter razmer. ³ Če pri tej priliki pogledamo v prejšnje veke, ali so tudi ti ustvarili kaj podobnega,

¹ V preteklem letniku »Časa« smo se bavili z važnejšimi problemi sodobnega dušeslovja in razmatrali duševne deje, kakor se nam javljajo pri posamezniku v več ali manj normalnih razmerah.

² Kdor se za ta vprašanja zanima, najde veliko uvaževanja vrednega v Spencerjevih »Principih sociologije« (I., II., III., IV., avtorizovana nemška izdaja, Stuttgart 1877—1897), zlasti v I. knjigi poglavje 2.: Faktorji socialnih pojavov in v II. knjigi poglavje 1.: Kaj je družba? poglavje 2.: Družba je organizem, poglavje 3.: Socialna rast, poglavje 4.: Socialne tvorbe, poglavje 5.: Socialne funkcije. Seveda je treba marsikaj sprejeti jako kritično.

³ Podobno v vseh drugih svojih delih; zlasti bo zanimalo naše literate in umetnike, kako Taine pojmuje umetnost kot produkt vsakokratne socialne dobe: *Philosophie de l'art*. 1. poglavje: »O bistvu umetniškega proizvoda« ssq.

se takoj spomnimo, da so prednamci to vedo vsaj nekoliko poznali pod imenom filozofije zgodovine, dasi so zgodovinske dogodke pojmovali precej drugače, a vendar v marsičem prišli do podobnih zaključkov kakor moderni. V tem oziru spada Tainova zgodovina francoske revolucije nujno med dela, kakršna so sv. Avguščina »*De civitate Dei*«, Herderjeve »*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*« in tozadevna predavanja Heglova na berolinski stolici, da omenimo najznamenitejše.

Podrobno pa so se začeli baviti z vplivom zunanjih in notranjih činiteljev na človeka, njegovo duševnost, njegov značaj italijanski medicinci antropologi. Cesare Lombroso je zlasti v knjigi »*Genio e follia*« — ženij in blaznost — izkušal dokazati, da je zločinstvo nujna posledica določenih fizioloških posebnosti, ki so prirojene in podedovane. Sergi je opazoval mase, ki so k zločinom nagnjene, oziroma jih izvršujejo, in je svoja opazovanja razložil v delu o »Zločinski masi« — *La folla delinquente*.¹ Pri njem nahajamo tudi izraz »kolektivne psihologije«, ki odgovarja temu, kar smo imenovali uvodoma socialno dušeslovje.

Tukaj ne moremo razglabljati o tem, kaj takozvana italijanska kriminalistiška šola trdi upravičeno, kaj neupravičeno, poudarjati je treba to, da so se starejši predstavniki te šole omejevali preveč na zločinske pojave v življenju mas, nevpoštevajoč, da je masa zmožna storiti tudi junaška, dobra, občekoristna dela. V zadnjih letih so v prvi vrsti francoski in angleški modroslovci v tem oziru začeli raziskovati socialne zakone in pojave s tega stališča. Omenjamo Alfreda Fouillée, G. Tarde, M. Guyau, Warda. Vendar se sistematiško s psihologijo mas kot posebno disciplino bavi le Gustav Le Bon, v marsikaterem oziru učenec znamenitega psihologa in fiziologa Ribota, v knjigi »*Psychologie des foules*«, pa tudi v delih »*Psychologie du socialisme*«, »*Psychologie de l'éducation*« in še v nekaterih manjših razpravah. Kar se tiče dela o »Psihologiji mas«, treba poudariti, da je Le Bon pojave, ki se opazujejo pri masah, pregledno in tudi dosti podrobno zbral in razvrstil, glede na razlago pa je pomanjkljiv, bolj dober opazovavec kakor metafizik, bolj duhovit in blesteč kakor sistematičen in točen. Ako hočemo problem mas vsaj kolikortoliko umeti, si moramo poklicati v spomin nekatere posebnosti našega čutnega in čuvstvenega življenja in pa nekaj pglavitnih dejstev sociološke vede.

¹ Med novejšimi, ki so pisali o »kriminalnih masah«, je Italijan Sighele najpomembnejši.

Kaj je pravzaprav masa? V velikem železniškem vozu se vozi mnogo ljudi različne narodnosti, različnega spola in različnega stanu. Nič posebnega ni opaziti na njih. Ta družba ne kaže nobenih izrednih znakov. Zdaj pa se v duhu prestavimo v špansko areno za borbe z biki. Na tisoče ljudi upira oči na krvavo torišče, kjer si stojita nasproti pobesneta žival in drzen mladenič. Gledavci vsi težko sopejo, mišice na celem telesu so napete, slá, strah, krutost navdajajo slehernega, misli in čuvstva vseh se gibljejo v eni in isti smeri: vsa ta masa takorekoč misli in čuti z eno samo dušo, kakor da bi vsi bili le eno. V prvem slučaju nimamo mase, kakor jo dušeslovec razume, pač pa v drugem. Skupina posameznikov postane masa le pod gotovimi določenimi pogoji. Tudi družba v železniškem vozu, sestojéča iz ljudi, ki so se v prvič v življenju srečali ali celo drug drugega ne pogledajo, postane lahko namah masa: vlak obstane sredi proge, oglasijo se svarilna znamenja, čujejo se žvižgi. Ista zlá slutnja je zapisana vsem na obrazih, zdajpazdaj lahko nastane splošna panika in dočim bi posameznik v podobnem slučaju najbrž ne izgubil takoj hladnokrvnosti ter bi trezno presodil položaj, utegne v masi kakor vsi drugi popolnoma izgubiti vso razsodnost. Če se v gledališču ali pa cerkvi včasih kaj malega vname, kar bi se dalo z majhnim trudom in hitro pogasiti, pa masa dere skozi izhode, navadno slepo skozi glavnega, dasi so posameznikom znani stranski, in mnogokrat ravno panika zahteva veliko več žrtev kakor pa ogenj sam.

Kakor vidimo, za pojem psihološke mase ne zadostuje, da je zbranih mnogo posameznikov na enem kraju, marveč so potrebni gotovi miki, ki združijo slučajno skupino v eni misli in enem čuvstvu ter povzročijo pri vseh tudi enaka dejanja. Da moremo pojmiti več poedincev kot maso, ni potrebno niti veliko število, niti, da so vsi zbrani na enem samem kraju. Napoči dan cesarskega jubileja in misli ter čuvstva po vsej državi raztresenih posameznikov so v svoji posebnosti čisto taka, kakor jih opazujemo pri krajevno zbrani masi.

Duša mase — ako je primerno, da rabimo ta izraz — se menja, kakor se menjajo miki, ki nanjo vplivajo, in je odvisna tudi od tega, kdo sestavlja maso. Masa, sestojéča iz poedincev romanske pasme, se v svojih pojavih razlikuje v marsičem od anglosaške, masa, ki je sestavljena iz ljudi različnega stanu, kakor n. pr. parlament, se loči od mase, ki združuje enakovrstne ele-

mente, n. pr. drhal v Napolju, ki ji pravijo *teppa* ali *mala vita* in jo tvorijo bivši kaznjenci, zanemarjena mladina, prostitutke itd.

Vendar pa imajo mase, naj so homogene ali heterogene, nekatere znake skupne. Ker masa vedno fluktuirajo in se njena sestava neprestano izpreminja, ker so tudi posamezniki, ki tvorijo maso, drug od drugega različni in tudi posameznik sam ni vedno isti, zato je masa silno izpremenljiva. Vendar se pod vplivom gotovih mikrov vse predstave in težnje mase uravnajo v eno samo smer. Ta enotnost in solidarnost je za psihološko maso značilna. Kar se posameznikov v masi tiče, je značilno to, da vkljub velikim fiziškim, psihičkim in socialnim razlikam, ki jih ločijo, v masi drugače mislijo, čutijo in delajo, kakor bi sami zase ali pa v indiferentni masi, kakor imenujemo slučajno skupino. Masa v psihološkem zmislu posameznika popolnoma absorbira.

Prvo vprašanje je torej, kateri in kakšni so tisti pogoji, ki indiferentno skupino posameznikov izpremenijo v maso. Mirno se sprehajajo ljudje najrazličnejšega stanu in nazorov po londonskem Hyde - parku. Demimondke, vojaki, šivilje, učenjaki, rentirji, obrtniki. Kar jame na kakšnem koncu pripadnik kake nove sekte govoriti o bližajočem se mesijanskem kraljestvu in o sodbi. Okoli njega se jame zbirati družba, ki vedno bolj narašča. Nabere se pripadnikov, nekateri se celo zamaknejo. Ako vtis ni bil dovolj močan, razpade masa kmalu zopet v prejšnje skupine in nihče se več ne meni za gorečega sektirarja.

Ti zgledi nam kažejo, da je navadno pojavom mase vzrok sugestija, ki pohaja od nekega poedinca, govornika, deklamatorja, zamaknjenca. Vendar ni potrebno, da bi sugestija imela svoj izvor v osebi. Na vogalih so nabiti lepaki in na njih se v velikih črkah bere: Maščevanje za Ptuj! Posamezniki, ki to bero, naj so čisto sami ali v manjši skupini ali pa v veliki, jamejo namah kazati specifiške znake mase. Kar vidijo tako kričeče natisnjeno, se združuje, asociira s tem, kar so o tem brali v »Narodu« in s tistimi podobami domišljije, ki so spremljale branje, kar v tem slučaju tvori mogočen činitelj sugestije. Lepaki sugerirajo, človek sam sebi sugerira, sugerira drugemu, tako da nastanejo središča, torišča sugestije, iz katerih se misli in čuvstva prelivajo v vedno večje in večje skupine.

Posameznik, ki je nekaj časa v taki masi, je naenkrat tak kakor hipnotiziranec. Razum in razsodnost ga ali popolnoma zapusti ali mu vsaj zelo otemni, vsled tega oslabi tudi volja, na-

sprotno pa se okrepe čutna teženja, se vzbudijo slepi nagoni, sugerirane predstave in domišljajske podobe pa se hočejo vdejestviti, nujajo človeka k dejanjem, napenjajo mišičje. Vsa ta nagnjenja in dejanja so pri vseh enaka, teže k enemu ter istemu cilju. Vsi ti sugerirani dušni deji in pojavi imajo tendenco, da se vedno bolj in delj razširjajo, so nalezljivi, kdor jih vidi in na kogar vplivajo, vsak jih nehote posnema. Posameznika prevzamejo tako, da jame misliti in delati svojemu značaju čisto nasprotno, strahopetec postane pogumen, nežno dekle kruto ženšče. Posameznik v masi svoj osebni interes žrtvuje skupnemu, žrtvuje celo življenje. Tako se v Džaganatu bramanci sami vržejo pod kolesa svetega voza, ki jih stere. V takozvani konstituenti so se v noči 4. avgusta 1789 plemenitaši prostovoljno odrekli svojim predpravicom; poslanci v konventu so, združeni v masi, obsojali stotine in stotine na smrt, doma so pa mirno izvrševali svojo obrt in svoje otroke učili humanitete.

Kako razložiti te pojave?

Že Aristotel je poudarjal, da je človek družabno bitje. Človeštvo tvori organizem, pa tudi vsaka manjša družba, ki ima svoj smoter in sredstva, da ga doseže, je organizem. Lepo in jasno razpravlja o tem *Spencer* v svoji drugi knjigi o »*Principih sociologije*«. Podrobno se v to ne moremo spuščati.¹ Družba ravnotako kakor organizem ni zgolj vsota vseh posameznikov. Posamezniki so organi, ki po načelu delitve dela prevzemajo gotove funkcije celote ter jih harmoniško izvršujejo. Zato organizem podeljuje organom življenje, ki je popolno le v skupnosti. Kakor se organizem, čim bolj raste, tem bolj diferencira, tako družba, ki se razvija iz nepopolnih v popolnejše oblike. Kakor pri mnogih nižjih organizmih, če pogine celota, ne zamró vedno vse stanične skupine, marveč se nekatere združijo z drugimi v novo sestavino, tako delni družabni organizmi lahko prežive propad države, pasme, naroda, in nasprotno zamró lahko deli, ne da bi vedno trpela celota. Tako je vsak posameznik organiško zvezan s celoto in celota s posameznikom. Če prikrajšaš kak ud, ga raniš, se izpremeni ravnotežno stanje celega organizma in če družbi sami preti kaka nevarnost in so zadeti njeni življenjski interesi, čutijo to posamezniki in so pripravljeni reagirati. Iz tega se razlagajo tudi pojavi mas. Ameriški naseljenci vidijo, kako angleška nadoblast tare deželo in onemogočuje napredek in razvoj družbe. Vseh se

¹ V tem oziru je najti mnogo misli v predavanju dr. Krekovem o »Socialni sebičnosti in psihologiji mas« (Slovenec 5. novembra 1908).

polasti upornost, le male iskre je treba, in vname se vstaja. Sugestija in vse, kar je z njo v zvezi, najde v socialnih potrebah in težnjah ugodna tla, da se razraste in zbudi najsilnejše nagone. Ko je razpadala rimska kultura, je barbare po vseh kotih sveta prevzela ena sama težnja; vdrl so v Italijo in ustvarili novo romansko - germansko prosveto. Ko se je podiral ancien - régime, so plemenitaši propalice, kraljevske priležnice in podobne mase pospeševale razpad, kakor mikrobe razkrajajo organizem.

Kakor je v družbi posameznik od posameznika odvisen, tako vladajo stalni odnosi tudi med dušnimi zmožnostmi in deji posameznika in med psihiškimi akti ter pojavi vseh brez izjeme. Predstava in domišljajska podoba, ki se porodi v umu mojega sočloveka, ima tendenco preiti tudi name, in misel, ki se spočne v mojem duhu, teži po vdejstvenju, roka se nehote zgane, da bi izvršila, kar si predstavljam. Čuvstva, ki jih gledavec opazuje na odru pri igravcu, se reproducirajo v njem samem, in kakor veliki mimik, Sicilianec Grasso, ki zdaj debutira na vseh evropskih odrih, stiska pest, da bi zadavil nasprotnika, tako se krčijo prsti obiskovavcem lož. Zato je treba, da analiziramo nekatere dušne deje in njih posebnosti, na katerih slone pojavi mas.

Znano je, kako veliko vlogo igra v našem dušnem življenju domišljaja, ki tvori most med čutno zaznavo in razumnim mišljenjem, umsko sodbo. Njeno delovanje je dvojno: ohranjuje in ustvarja joče.

Lahko si predočim čutne pojave in stvari, katerih zdaj ne zaznavam. Take predočitve imenujemo domišljajske ali spominske podobe v nasprotju z zaznavnimi podobami. Prve so reprodukcije (représentations), druge zaznave (présentations). Domišljajske podobe so različne, kakor so različne zaznave same. Imamo barvne, glasovne, celo vonjske in tipne podobe in podobe mišičnih občutkov, ki spremljajo zaznavo stvari. Komponist ima v domišljaji zbran cel sistem glasovnih podob. Primeri se pa, da se spominske podobe predočijo subjektu kakor da bi bile zaznave, občutki dejanskih objektov. Človeku se zdi, da vidi podobo, čuje glasove pred vrati, kako mu prete; ko se pa podobi bliža in jo hoče prijeti, je ni; če odpre vrata, da vidi, kdo ga kliče, ne najde nikogar. To so halucinacije. Ti dušni deji so bistveno odvisni od fizioloških procesov, s katerimi se pa tu ne moremo pečati, opozarjamo le na *Wundta*.¹ Nas zanimlje v prvi vrsti tako-

¹ Grundzüge der physiolog. Psychologie. 5. Aufl. III. Band, Pag. 565 ssq.

zvani motoriški značaj domišljjskih podob ali kakor se da jasneje povedati, to, da vsaka domišljjska podoba stremlje po tem, kako bi se vdejavila. Kakor spremljajo čutne zaznave mišični občutki, tako se družijo z domišljjskimi podobami podobe gibanj, ki se včasih celo večalimenj občutijo. Če si n. pr. v domišljji predočimo šesterokotnik, se obenem zavedamo, kakor da bi poizkušali izvršiti gibanja, ki so potrebna, da se ta šesterokotnik napravi ali obide. Nekateri ljudje se resnično stresejo, ako si predstavljajo, kako hrešče vilice, če jih nanaglo drgneš po porcelanu. Tembolj pa imajo predstave o gibanju, občuti gibov, ki jih n. pr. pri kom drugem vidim ali si jih samo predstavljam, dejanska gibanja za posledico. Kar si predstavljamo, vse se prenese po živčnem sestavu na mišičje. Na tem sloni posnemanje, ki ravno pri masah igra toliko vlogo. Vaščani kje na južnem Francoskem so zbrani okoli dveh borečih se petelinov. Gibanja živali ljudje reproducirajo, predstave bude odgovarjajoče jim miki, končno se človeku zdi, kakor da bi on sam tudi napadal in se boril. Predstave gibanj in gibanja sama pa spremljajo čuvstva sle in nesle, gledavci se predstav, občutov in čuvstev drug od drugega navzamejo, misli, strasti in miki se tako potencirajo do neizmerne učinka. Kdo se ne spomni pri tem na prizor, o katerem so listi nedavno poročali, kako je v Carigradu masa nekega mladega Grka, ki se je z muslimanko pregrešil, prijela? Prvi je samo noht zasadi v njegovo meso, drugi ga je že ranil, ostali pa so ga naposled živega raztrgali na drobne kosce.

Pri halucinaciji je to značilno, da je spominska, oziroma domišljjska podoba ravnotako ali pa celo še bolj intenzivna kakor čutna zaznava; ravnotako se lahko zgodi, da predstava ali domišljjska reprodukcija kakega gibanja postane tako močna, da povzroči brez vpliva razumne volje včasih še intenzivnejše dejansko gibanje, kakor bi ga drugače na povelje volje. Veliki duhovnik feniški vrže Baalu v čast v ogenj prvorojenca najplemenitejše rodbine, za njim pa pomečejo svojo deco v plamen vsi drugi. Od predstav in gibanj so pa tudi odvisna čuvstva, čutna teženja, emocije, kakor jim pravi moderno dušeslovje. Tako rekoč vzporedno z grgranjem in sopenjem umirajočega otroka rastejo materine bolečine, se stopnjujejo njeni afekti, krčijo mišice na obrazu.

Domisljja pa ne reproducira samo, marveč tudi predstave s predstavami veže, asociira. S predstavami se asociirajo čuvstva,

s čuvstvi gibanja in narobe tudi čuvstva s predstavami, gibanja s čuvstvi, premikanja s predstavami. Če n. pr. hipnotizirancu sklenemo mehaniško roke, bo, dasi se čisto ne zaveda ne tega ne onega, njegov obraz jel kazati pobožnost in ustnice se bodo začele gibati in mrmrati molitev. Fiziološko se dejstvo asociacije izvaja iz enote vsega živčnega sestava, vsled česar se na vpliv gotovih mikov ne razburijo samo neposredna živčna torišča, marveč tudi sosednja. Spajanje percepcij se vrši lahko pod vplivom razuma in razumne volje logiško: tako deloma logiško asociacijo imamo pred seboj, ako beremo kak pesniški umotvor. Asociacija pa se vrši tudi neodvisno od svobodnega hotenja, pa tudi v tem slučaju sledi gotovim zakonom, ki jih pa tudi ne moremo premotrivati. Pri masi, ki se ne da od razuma voditi, igrajo primitivne nelogiške asociacije prvo vlogo. Ko so Nemci l. 1871. oblegali Pariz, se je večkrat zgodilo, da je pariško prebivalstvo ob okopih navalilo na hiše, v katerih je brlela sveča, češ, da je gospodar od Prusov podkupljen, da jim izda lego baterij, dasi se luč na par sto korakov sploh ni mogla zapaziti.

Na teh psihofiziških pojavih sloni sugestija. Sugestija je, kakor jo dobro definujejo moderni dušeslovci, take vrste mik, ki s tem, da direktno vzbudi kako predstavo, indirektno povzroči, da se vzbudijo druge, ki imajo posebno sposobnost in moč, da se vdejevijo nazunaj. Sugestija prvotno lahko vzbudi le gib, mocijo, ki se potem spoji s predstavami, katere so zopet zvezane z intenzivnim teženjem, emocijami itd. Če se vdamo prostovoljno kakemu vplivu odzunaj, to ni sugestija, temveč je, da n. pr. izpremenimo svoje mnenje, vzrok lastna presoja nasprotnikovih argumentov. Za sugestijo je značilno, da je od strani sugeriranca nehotena.¹ Napačno je tudi misliti, da misli ali volja iz enega subjekta prehaja v drugega; predstave govornikove n. pr. ki jih posnema masa iz njegovih besed, plastiških podob in silnih premikov, bude v vsakem poedincu sorodne predstave, ki potem povzročajo, da se asociirajo vsi ostali njim odgovarjajoči dušni akti. Tudi ne spada k bistvu sugestije, da pohaja od tuje osebe, marveč si človek vsled notranjih mikov svojih prejšnjih spominskih podob različne vrste, glasovnih, barvnih, mikovnih itd., lahko sam sugerira to ali ono idejo, to ali ono dejanje. Pri masah delujeta obedve vrsti sugestije, kar učinek seveda silno poveča. Za sugestijo so ljudje kaj različno razpoloženi, zdravi bolj kakor idioti, otroci in žene

¹ Alfred Binet: La suggestibilité, 1900.

bolj kakor moški, slabotneži, kar se volje tiče, bolj kakor energični. Na vsak način je sugestija tem močnejša, čimbolj je ovirana refleksija razuma. Ravno to pa dejanja mase označuje, da so pod gotovimi pogoji veliko bolj razumna kakor dejanja posameznika, da so več ali manj instinktivna. Zato kaže masa v marsičem nekatere psihične znake, ki jih nahajamo pri otrokih, ženskah in divjakih.

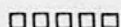
Kaj je instinkt, nagon? Neko teženje, ki povzroča, da žival, oziroma človek, izvršuje enakomerne miške, ki so pasmi koristne, ne da bi se zavedal njihove koristnosti in smotrnosti. Včasih deluje nagon brez vsakega individualnega izkustva, je prirojen; bober, ki nikoli ni videl svojih staršev delati povodnih zgradb, jih izvršuje tudi v jetništvu; časih pa se instinktivna dejanja opirajo na neko individualno izkustvo, na neko čutno presojo, in se zato dajo tudi izpopolniti ter vkljub povprečni enakomernosti v gotovih mejah variirajo; tako n. pr. se je Forelu posrečilo s spretnimi manipulacijami, da so neke vrste mravlje ukrotile in si zaslužile drugo vrsto, katere navadno ne uporabljajo zato, marveč brez usmiljenja pokončajo. Instinktivna dejanja čudovito dosegajo od natore stavljeni smoter in so navadno tudi silno komplicirana. Znano je, da so nekatere mravlje prave matematičarice, neka vrsta os, *amophile* pa izvršuje, kar bi komaj anatom izlepa zmoget: da prehranijo lastne ličinke, oslabe druge ličinke z zabodljajem, ki nikoli ne umori dotične živali.

Dejanja mase kažejo podobne lastnosti. V mnogoterih slučajih so namreč pojavi mas silno smotrni, v korist rasi. Instinktivno dosegajo namen, ki jim je neznan, in ga tem gotoveje dosežejo, ker premagajo vsako oviro, ki se mu postavi nasproti. Premagajo zato, ker so nagoni nebrzdani od razuma, dejanja večkrat čisto nesvobodna. So kakor orkan, ki izčisti ozračje.

Kolikortoliko poznamo zdaj vsaj nekaj činiteljev, ki sestavljajo to, kar imenujemo psihologijo mas.¹ Ne smemo pa izvajati iz tega enostranskih sklepov. Prvič ni ena masa drugi podobna. Homogenska masa, skupina posameznikov enega sloja, se zelo razlikuje od heterogenske, še bolj masa ene pasme, enega naroda od drugorodne. Mešane mase kažejo mešane znake. Nadalje se ločijo mase po intenzivnosti prvotne sugestije, še bolj pa so dife-

¹ Kar se tiče zlasti motoriskega značaja predstav in njih važnosti za vzgojo otroka, opozarjamo pedagoge na dr. Layevo: »*Experimentelle Didaktik*«. Leipzig, 1905. Knjiga navaja tudi skoro vso literaturo o tej stroki.

rencirane vsled tega, ker niso vsi posamezniki za sugestije enako razpoloženi. Zato je tudi odgovornost za dejanja posameznikov, ki so v masi in vsled mase izvršena, različna in nikakor ni res, da je vsako dejanje že zaraditega, ker je vsled vpliva mase storjeno, nujno hoteno, da torej posameznik zanj ni odgovoren. Nadalje niso pojavi mase vedno v prid kulturi, kajti civilizacija, kultura je delo discipline, razumnosti, miselnosti. Mase ne grade samo, temveč tudi podirajo. Seveda človeški razum ne more doumeti, zakaj in komu včasih razpad koristi. Na vsak način pa velike zgodovinske izpremembe niso vedno naglo delo velikih mas, temveč delo počasnega izpreminjanja mišljenja posameznikov, snovanja novih verskih idej, le polagoma prodirajočega vpliva posameznikov. Največje izpremembe pohajajo od veroustanoviteljev, mase so njih orodje, medija razširjanja novega učenja. Na marsikatero pogrešene sklepe v tem oziru bomo opozorili, ko si bomo podrobno ogledali specifiške znake mas.

Masa! Kdo je ni že sam opazoval, ko se je kakor lava iz ognjenika valila po ulicah? Kako se da voditi, kako pregovoriti? Klasičen opis mase, da mu je malokateri enak, najdete v tretjem dejanju Shakespearovega »Julija Cezarja«, drugi prizor.¹ Ker že poznamo psihološki mehanizem mase, ako smemo tako reči, na kratko navedimo nekaj njenih značilnih karakteristik in zgledov.²

Masa je impulzivna, odvisna od impulzov, zunanjih in notranjih mikov; na vse reagira, se ne zna obvladati in ker miki zelo variirajo, je tudi masa silno izpremenljiva. Na palmovo nedeljo so Judje Kristusu klicali Hozana, nekaj časa za tem pa zahtevali, da ga pribijejo na križ. Vsledtega jo zna vladati le, kdor jo dobro pozna. Ni vsakdo Napoleon, da bi iz revolucionarcev ustvaril vojake, ki bi šli za njim v Rusijo in na bojiščih žrtvovali za vladarjevo slavo potoke krvi. Ker v masi vro mogočna čutna teženja in se kar najbolj mogoče udeležujejo, za maso ni nič nemogoče. To tembolj, ker se posameznik v masi vsled velikega števila, ki ga obdaja, čuti neizmerno mogočnega in se mu ni bati kazni ter na ta način nekako izgubi čuvstvo odgovornosti. Masa koraka mimo izložbenih oken in ker čuti v sebi silo, jo tudi po-

¹ Glede na razpredelbo se zdaj oziramo večkrat na *Le Bona*.

² Izmed modernih dram opisujejo maso mojstrsko *G. Hauptmannovi* »*Tkalci*«. Kriminalni psihologi se na to delo pogostokrat ozirajo.

izkusi. Žvenket stekla je nov mik, ki maso še bolj razdivja. Glas vojaških signalov, svetlikanje bodal in hreščanje zapornic pri puškah utegne pogum mase hipoma izpremeniti v paniko. Veliko je pri tem odvisno od rase. Vsled poraza pri Adui l. 1896. je padlo italijansko ministrstvo, ko je pa bila pri Kartumu poražena važna angleška ekspedicija, se ni na Angleškem pojavilo nobeno znatno gibanje in noben minister ni demisioniral.

Mase so zelo sprejemljive za sugestije in lahko-verne. Maso je lahko za vse pridobiti. Zanj je odločivna le kakovost in kolikost mika, ne pa sodba razuma in ovire. Zato tudi vsako stvar verjame. Njena domišljija vse poveča, pretirava, izpači in napak umeva. Klofač je proti aneksiji, v Belgradu mislijo, da ji bodo vsi slovanski poslanci delali težave in da bo na stotine slovanskih polkov dezertiralo. Masa misli v podobah, podobe se pa pri njej asociirajo nelogiško, večkrat tako, kakor pri posamezniku v polspanju, ki se močno bliža halucinaciji. Znanstveniki govorijo o kolektivnih halucinacijah, ki se pri masi res dogajajo, dasi ne ravno pogosto, vsaj ne vedno zelo intenzivno, če ne sodelujejo še posebni fiziološki vzroki. Tako vojaki vidijo na bojišču, kako nekdo ščiti poveljnika sovražnikovih krogelj, mornarji v nevihti tajnostno ladjo, ki kakor strah neslišno reže valove. Fakirji v Indiji vzamejo otroka, ga posade v košaro, košaro zapro, potem pa jo prežagajo. Gledavci slišijo otroka ječati. Nato fakir košaro odpre, otroka vzamejo vun, otrok je nepoškodovan in odide. Fotografske plošče so dokazale, da je vsesкуп halucinacija, kolektivna prevara gledalcev.

V to vrsto pojavov spadajo tudi takozvane napačne agnoscije. V velikem mestu utone otrok. Istočasno se kje pogreša kak drug otrok. Otroka, ki je utonil, potegnejo na suho in v mrtvašnici ga hodijo ljudje gledat. In neredko se primeri, da ta ali oni trdi, da je to tisti otrok, ki ga policija ravnozđaj pogreša. Celo matere se na ta način varajo. »On je, moj Tonček!« Navadno je povod taki samoprevvari, da ima otrok, ki ga napačno agnoscirajo, nekaj s pravim skupnega, kako bradavico, oteklino ali kaj podobnega. Nas zanima pri tem to, da se drugače trezni ljudje na ta način dajo prevarati, ako so v masi. Prva, druga priča trdi, vse druge za njo.

Tu se začenja važno poglavje za pravnika. Nehotena kriva pričevanja so kaj pogosta. Nekaj zlobe, nekaj prigovarjanja in sugestije, pa se dobe krive priče, ki izpočetka še vedo, da

lažejo, naposled pa utegnejo same sebi verjeti. Vendar je tukaj treba silne previdnosti. Včasih je prevaro od simuliranja in zlobe zelo težko ločiti. Pa vzlic temu niso resnične prevare tako redke, zlasti pri otrocih. Koliko učiteljev, učiteljic in katehetov je bilo po nedolžnem obdolženih nenravnih dejanj nad otroci, pa je preiskava dognala, da si je otrok, zlasti če je bil že pokvarjene domišljije, cel slučaj izmislil in se vanj vmislil, kak učiteljev mig ali gib, ki je bil, čisto indiferenten, po svoje tolmačil, in samemu sebi sugeriral bogvekakšen zločin; pri tem ali onem pomaga nekaj zlobe, da bi učitelju škodoval, in navadno še mati otroku, ki jame nejasno govoriti in obtoževati, sugerira, do česar še sam ni prišel; navadno je pri tem mati sama žrtev halucinacij in obtožba je napravljena. Zelo se to opazuje pri proletarskih slojih, zlasti pri socialnodemokraških, ki so vsled predsodkov proti duhovščini že nekoliko razporejeni za take inkriminacije. Klasičen zgled je lanski takozvani »salezijanski škandal« v Varazzu, ki je vzbudil po celi Italiji protiduhovniško gibanje, pa je preiskava dognala, da si je epileptiški in napolidiotski fant Bressan s svojimi tovariši vse svoje povesti o črnih mašah, ki jih pojo nagi menihi, izmislil.

Zanimivo je, da se tako časi celo zbori učenjakov dajo prevarati. Velikokrat se je v zadnjih desetletjih zgodilo, da so vabili odlične fiziologe, fizike in psihologe k spiritističkim seansam in da so se jih udeleževale komisije, nalašč za to sestavljene, da doženejo, kako se taki pojavi dajo tolmačiti. Pripetilo se je pa — kakor pripovedujejo o nekem tipiškem slučaju »Annales de sciences psychiques« —, da so zbrani učenjaki v svojih referatih prišli na podlagi opazovanih dejstev do zaključka, da se ne dajo tolmačiti kot goljufija, in vendar so v tem slučaju voditelji seans nalašč na prav navaden način goljufali, da bi postavili strokovnjake na izkušnjo, kaj bodo dejali.

Vendar ne smemo vseh podobnih slučajev soditi po enem kopitu in preveč posploševati. Pričevanja mnogih oseb so povprečno vedno najzanesljivejši kriterij resnice, drugače bi morali pač vse znamenitejše pojave v zgodovini tolmačiti za halucinacije in vsa verstva, ki so povzročila včasih preobrate v mišljenju človeštva, da se je zemlji takorekoč lice izpremenilo, za iluzije. Poglejmo n. pr. vstajenje Kristusovo! O kolektivni halucinaciji ne moremo govoriti, ker so dogodek izpočetka opazili le posamezniki. Vrhutega pa niti tisti, ki so prvi videli grob prazen ali katerim se je Gospod prikazal, niti tisti, ki so to le od drugih slišali, niso bili

za halucinacije te vrste razpoloženi. Vstajenja nihče ni pričakoval, nasprotno so se nagibali k temu, da je od Kristusa obetano novo kraljestvo le iluzija. Zato so apostoli vesti o vstajenju sprejeli silno skeptiško, nič manj Kristusovemu učenju nasprotni sodobniki, ki so se pa na podlagi vstajenja dali kmalu krstiti.

Pod gotovimi pogoji so pa takozvana kolektivna opazovanja res zelo nezanesljiva. Najboljši primer za to so nam vojaške vaje in bitke, v katerih je ves organizem vojakov v nekem silno napetem stanju. Opazujoči general vidi vso stvar tako, šef generalnega štaba drugače, častniki, ki vodijo posamezne oddelke, zopet drugače, vsak pa bolj vidi lastno domišljjsko podobo kakor pa stvar, kakor se v resnici vrši. To se jako dobro opazuje pri vojaških vajah, pri takozvani kritiki, kjer so častniki večkrat v bistvenih rečeh nasprotnega mnenja, poveljnik pa morda takega, kakršnega nobeden drug ne. Kako je pri Waterloo prišlo do tega, da je bil Napoleon premagan, še danes ni pojasnjeno, kdo je pri Sédanu poveljeval znamenito kavalerijsko atako, katero je vendar na tisoče vojakov videlo, oziroma se je udeležilo, ni bilo mogoče dognati — tako zelo so si izpovedbe nasprotovale.

Skratka: voditeljica mas je domišljija. Vojskovodje in državniki narode vladajo s tem, da vplivajo na njihovo domišljijo. Kakor Hanibal, tako je tudi Napoleon svojim vojakom slikal bajno lepoto Italije, preden jih je peljal na krvavi pir. Marsikatera italijanska vlada se je v novejšem času vzdržala samo s tem, da je ljudstvo navduševala za gospostvo nad sinjo Adrijo, in D'Annunzio se ima le par frazam o »grenkem jadranskem morju« zahvaliti, da mu njegova zadnja drama nese na dan tisočakov. Noben poslanec ne da veliko na logiko, kadar govori na političnih shodih; tisti, ki ne zna s pravimi podobami netiti domišljije volivcev, gotovo propade, tudi če ima vso socialno politiko v malem prstu. Sploh masa misli le v podobah, metaforah, primerah, analogijah. Tudi v parlamentih se ne govori mnogo drugače. Marsikateri ministrski predsednik je pridobil poslance za to ali ono glasovanje izključno le z lepimi besedami in drznimi podobami.

S tem je v zvezi tudi neko drugo mnogoopazovano dejstvo. Na maso vpliva kako dejstvo le, če ji razburi domišljijo naenkrat in intenzivno. Dejstva samanasebi ne mikajo mase toliko kakor način, kako so se izvršila in kako se predočujejo. Da so v Ptuj na dame pljuvali, je v Ljubljani veliko več učinkovalo kakor, da so visokošolcem raztrgali jopiče. Nesreča v radbodski jami v

Hammu, vsled katere je 300 delavcev pod zemljo zgorelo in se zadušilo, ne da bi jih bilo moč rešiti, je mogočno vplivala na ljudsko fantazijo, nasprotno pa se je komaj kdo zmenil za kolero v Peterburgu, ki je dan za dnevom pobrala toliko ljudi, kolikor se jih je v Hammu ponesrečilo v enem dnevu.

Čuvstva mase so preprosta in pretirana. Če na shodu trdiš, da so socialisti vsi goljufi in norci, več dosežeš, kakor če razlagaš, kako si Marx predstavlja boj med kapitalom in delom. Preprosta so, ker niso preudarjena, pretirana vsled že razložene sugestije posameznika na posameznika, vseh na enega, enega na vse, kar končni učinek silno potencira. Ker najde posameznik v masi za vsako svoje čuvstvo ali dejanje odobravanje, ker mu daje številnost obdajajočih ga soljudi čuvstvo neuklonljive moči in ker se pred kaznijo čuti varnega, se učinek tembolj poveča. Intenzivnost emocij pri masah je tudi vzrok, da so mase skrajno nestrpne in brutalne, ako se jim stavijo nasproti ovire. Če izkuša kdo ameriško množico, kadar vleče zamorca na grmado, da ga zažge, prepričevati, da ne ravna prav, utegne sam deliti usodo žrtve. Ker pa so tako silno nestanovitne, jih kmalu izpreobrne, kdor ve, za kaj so dostopne. Mala in nagla sugestija, navadno taka, na katero ni bil pripravljen, indirektna sugestija, utegne posameznika v masi pripraviti na čisto druge misli. Francoski odvetnik Lachaud, izvrsten govornik, je nekoč pri neki obravnavi vse porotnike razen enega dobro obdelal, da so bili obtožencu naklonjeni. Le najvplivnejšega ni mogel. Kar se sredi govora obrne proti predsedniku: »Gospod predsednik, ali bi ne mogli slugi veleli, naj onole zaveso spusti doli; gospodu porotniku X. sije luč v oči.« Gospod X. je pordel, se nasmejal in zahvalil. Bil je pridobljen.

Masa o nobeni stvari ne dvomi in se vda brezpogojno avtoriteti. Nagnjena k neprestanemu upor proti slabotni vladi, je suženjsko vdana mogočni in se omami ob blesku. Najbolj zagriženega demokrata osupne staro plemenitaško ime in celo Schumaierju imponira, če jame v zbornici citirati znani grof Dzieduszycki grške klasike. Masa pa se upornosti in nebrzdanosti tudi kmalu naveliča. Ideje in naziranja, ki vanje veruje masa, imajo težnjo se ohraniti, so podvržene zakonu stanovitnosti. Zato so mase tudi skrajno konservativne. Večkrat revolucije ne izpremene nič drugega kakor imena in zunanje naprave. V južnoameriških državah se pogostokrat vnemajo državljanske vojske zaradi programov, ki se razen podpisa tega ali onega advokata ali generala stvarno v

nobeni drugi stvari ne ločijo. Nekatere rase imajo konservativnost prirojeno in podedovano, n. pr. anglosasi.

O moraliteti, npravnosti mas, smo bistveno že naglašali. Gotovo so mase velikokrat zločinske. Ruski pogromi proti Judom. v Odesi so bili barbarski. Vendar se semtertja masa, ki ekscedira, pokori v bistvu nagonu, ki je koristen družbi, njena dejanja izhajajo iz visokorazvitega čuta socialnosti. Ruski pogromi proti Judom in grozodejstva kanadskih belokožcev proti naseljenim Japoncem so v glavnem družbi, rasi v prid. Kjer pa ekscesi postanejo navada, so veliko zlo, tako n. pr. linčanje zamorcev v nekaterih pokrajinah Združenih držav silno kvarno vpliva na moraliteto družbe in konstantno nastopanje mase v romanskih deželah ne krepi ravno ondotne politiške ustave in uprave.

Visoko etiško nalogo izvršujejo mase velikokrat, zlasti kadar gre za varstvo trdno vkoreninjenih moralnih načel, pravnega čustva ali pa za oživljenje verske misli. Zgled: križarske vojske, Leonidovi junaki pri Termopilah, mohamedanci v Carigradu, ki so zahtevali smrt oskrunjevalca turške deklice. Moralnost mase, njeno samozatajenje, požrtvovalnost in nesebičnost je sicer hipna, toda silno intenzivna. Velikokrat masa nemoralnega posameznika celo za hip oplemeniti. Taine pripoveduje, kako so v strašnih septemberskih dneh v prvi revoluciji, ko je množica »izdajavce domovine« kar po cestah klala, navadni roparji in habitualni zločinci denarnice ter dragocenosti, ki so jih pri žrtvah našli, prinesli pred revolucijske odbore in niso ničesar zase pridržali. In če kdo dobro opazuje n. pr. gledališko občinstvo na galeriji, bo nemalokrat zasledil, da se v masi habitualni klafači, ničvredne ženske, sovodniki, vzdrževanke, vajenci itd. škandalizujejo nad prizori in frazami v igrah, ki bi se jim drugače posameznikom zdele kaj nedolžne.

Sploh kažejo pojavi mas veliko smotrnost. Marsikatera velika ideja ali naprava bi se ne bila izvršila, ako bi ji ne bile pripomogle do zmage mase, nepoznavajoče sebičnosti poedinca. Tako služijo časi mase nevede in nehote višjim smotrom.

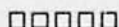
Na drugi strani uči vsakdanja izkušnja, kako masa posameznika tudi kvari in demoralizuje. Če zaideš v beznico, je lahko mogoče, da te prevzamejo ob hreščanju avtomata, različnih vidnih, glasovnih, vonjskih in gibovnih vtisih misli in čustva, ki te nagibajo k besedam ali dejanjem, katerih bi se drugače globoko sramoval. Nauk katoliških moralistov o »bližnji priložnosti« se nanaša ravno na ta dejstva.

Kar se tiče idej mase, razločujemo lahko temeljne, ki so močno odvisne od posebnosti rase, podedovanja in socialnega miljeja. To opazujemo pri mnogih verstvih in pri političkih ter socialnih napravah, ki prežive veke in veke. Od teh se ločijo hipne, dejali bi slučajne ideje, naziranja in čustva, n. pr. ugled, ki ga uživa pri masi kaka oseba, recimo Boulanger, Haeckel, ali pa kak nauk, kaka tehniška naprava: Eifflov stolp itd. Naj pa bo ideja taka ali drugačna, da se masa prime, mora biti predložena preprosto in v izraziti podobi. Te ideje vrsti, oziroma shranja masa v sebi, ne da bi jih logiško družila skupaj, marveč jih asocijuje kar mogoče primitivno. Misli in nazoni se vrste pri masi kakor podobe v skioptiku brez trdne zveze. Moderni dušeslovci opozarjajo, da se to zelo opazuje tudi pri posameznikih. Učeni Indijci bramanske kaste se izobrazujejo na angleških ali francoskih vseučiliščih. Kar sprejmejo vase moderne civilizacije, se z njihovimi podedovanimi dispozicijami in verskimi nazori zlije v čudno, neorganizovano zmes. Zdaj prevladuje ta, zdaj oni element, kakor se vrste miki. Ne čutijo nasprotja med obema kulturama, ki v njih živita. Toda v trenutku silne emocije, na domačih tleh, med istorodci, bruhnejo posebnosti rase na dan in Indijec, ki se je učil v Parizu mednarodnega prava in diferencialnih računov, bo ravnokako s slastjo zasadil bodalo v angleškega uradnika kakor paria, ki nikoli ni videl nič drugega kakor umazane kolibe v kalkuškem predmestju.

Ideje in nazore sprejema masa vase zelo modificirane. Kakšen je n. pr. socializem v resnici in kako ga umeva masa! Dolgo časa morajo nazori tleti v umu in srcu, morajo postati čustva, da jih masa kolikortoliko umeje. Argumenti nanjo ne vplivajo veliko; morda prepričam s pomočjo logičkih sklepov nekatere, jutri pa bodo trdili to, kar so prej, in to dokazovali s tistimi razlogi, katere sem jim včeraj izpodbil. Koliko katastrof je bilo treba, da so se ideje enciklopedistov uveljavile vsaj približno tako, kakor so jih oni zasnovali! Nasprotno pa je zopet celih stoletji treba, da se podere, kar je že zdavna trhlo. To vidimo v zadnjih letih zlasti v zgodovini prevratov na Ruskem.

Iz navedenega ni težko povzeti, kako masa sklepa, kakšne sodbje si napravlja. Sodbe se ji sugerirajo; ker je v masi čutno želenje do viška razvito, veruje masa rada to, kar hoče in po čemer teži, njene sodbje se opirajo na primitivne asociacije. Dijaki v Rimu zažgo avstrijsko zastavo, misleč, da mora to povzročiti namah veliko izpremembo Tiltonijeve politike, in če slučajno na-

letijo na kakega uradnika zunanjega ministrstva, ga utegnejo nasti, ker ga za hip res smatrajo za nevarnega obstoju države in odgovornega za nazore njegovega šefa. Take posplošitve so pri masi reden, vsakdanji pojav. Dober govornik je zato tisti, ki zna pri masi zbuditi asociacije, kakršne rabi za ta ali oni učinek. Večkrat kak pojav mase ne pohaja od stvarnega pomena, ki ga ima ta ali ona beseda govornikova, marveč od tega, kakšno podobo govornik na podlagi te besede zbudi v kolektivni fantaziji množice. Zgledov nam podaja zgodovina na vsaki strani. L. 1873. je radikalna stranka na Španskem prišla na to, da je ideal ustave federalna republika. Cortes so glasovali zanjo, pa nihče ni dobro vedel, kakšen je pravzaprav federalni sistem. Po ulicah je množica vpila: Salud y republica federal! kakor da bi bila vnovič napočila bajna zlata doba, kralj Amadej se je odpovedal prestolu. Po prvotnem navdušenju so se pa vodivni krogi kmalu streznili. Nekateri so federalno republiko umeli tako, da se uprava decentralizuj po severoameriškem vzorcu, socialisti in karlisti v Andaluziji pa so bili mnenja, da treba odpraviti armado in žandarje ter občinski svet med vse enako razdeliti, dokler ni nastalo reakcijo porabil general Martinez Campos, da vpostavi alfonzovsko monarhijo.

Opisali smo pojave mas, kakšni so, in razmotrivali, kako nastanejo. S tem je naša naloga končana. Vendar ne smemo popolnoma prezreti še drugih s tem bistveno zvezanih vprašanj, od katerih je dandanes vsako že predmet posebnih študij in ki se jih tukaj zazdaj moremo le hipno dotakniti.

Masa ni za vsako idejo enako razpoložena. Vsakokratne sugestije, govorniške podobe, ugled te ali one osebe itd. so direktni činitelji pri pojavih mase, bistvenega pomena pa so indirektni, ki bi jih bolje imenovali po zgledu biologije notranje. Ti faktorji maso disponirajo, da gotove ideje sprejema, druge pa zavrača, oziroma — ker tukaj gre za večinoma nezavestne dušne procese — zanje sploh ni dovzetna.

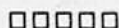
Med te činitelje spadajo predvsem rasa, tradicija, čas, socialne in politične naprave ter vzgoja.

Vpliv rase, naroda je pač največji. Pojavi mas pri Romanih se silno razlikujejo od pojavov, ki se kažejo pri germanskih plemenih. Posebnosti rase vtisnejo pečat verstvu, umetnosti, znanosti in običajem dotičnega naroda. Pretiravati pa tudi tukaj ne

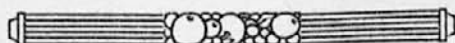
smemo. Judje n. pr. so za enoboštvo bili prav malo dovzetni, pa se je vendar pri njih globoko ukoreninilo. Kar namreč rasa in drugi faktorji ne napravijo, napravi večkrat čas. Kaj vse čas zmore, posebno jasno uči biologija. Čas tudi vse izravna, vse poplača, vse ublaži. Danes stró narodi verige tiranstva, pride čas, pa pletejo zopet vence samodržcem. Tu vidimo tudi, kako važen činitelj je tradicija, ki obsega vse, kar so prednamci zamislili in zasnovali in je takorekoč sinteza vsega, kar je rasa doživela v preteklosti. Brez tradicije ni napredka. Vsako gibanje se mora ozirati nanjo. Masa se pač da zrevolucionirati, pa tem prej omaga, čim bolj se je skušala osamosvojiti od tradicije. Tako se velikokrat zgodi, da revolucija ne samo ne zmaga, ampak še to, kar so imele prejšnje naprave dobrega, pokvari, tako da zavlada neka anarhija toposti in mrtvila. (Rusija, Perzija in dr.)

Velik vpliv imajo na mišljenje in čutenje mase tudi politične in socialne naprave, vendar veliko manjši kakor rasa in kar je z njo v zvezi. Navadno se vsaka politiška ustava in uprava izjalovi, ako ni prilagojena značaju naroda. Južno-ameriške države imajo skoro enako ustavo kakor severne zedinjene, vendar vlada pri njih nemalokrat despotizem.

Silnega pomena pa je vzgoja. Duša rase, naroda, mase, se da v šoli preosnovati in preobraziti tako kakor nikjer drugod. Angleži vedo, koliko se imajo za svoje vrline zahvaliti šoli; že *Herbert Spencer* je o tem napisal marsikateri lep odstavek. Angleška šola daje duhu iniciative in podjetnosti, ga ne mori s preobilico znanja — *over-education*, nadvzgojo, imenuje omenjeni mislec tak napačni sistem — krepi voljo ter ustvarja značaje. *Le Bon* imenuje v svoji »Psihologiji vzgoje« moderno francosko šolo šolo zločina in se sklicuje na statistiko. Šola lahko oplemeniti poedinca, mase, narod, pa ga tudi lahko skvari in otruje.

Za poedinega človeškega duha so pojavi mas in njih vzroki v marsikaterem pogledu ovira za njegovo svobodno hotenje in delovanje. Saj je posameznik v masi velikokrat čisto drugačen, kakor bi bil samzase. So pa še druge ovire svobodnemu hotenju, o katerih bomo razpravljali posebič.

O kartelih in trustih.

Državni poslanec dr. Jan. Ev. Krek.

Pisatelji, ki pišejo o trustih in kartelih, se najprej pehajo, kako naj določijo pojme; potem si pa prizadevajo, kako bi na podlagi pravnih formalnosti spravili svoje narodnogospodarske teorije v soglasje in razvili kolikor mogoče take misli, ki jih malokdo razume. Trudijo se, stvari, ki so jasne kot beli dan, tako povedati, da jih sami komaj razumejo. Ta učeni lesk je silno škodljiv temu vprašanju, ki bi ga moral poznati vsak človek. Kdor govori o njem, kdor ga tolmači, mora to storiti tako, da ga vsak razume. To so stvari, ki zanimajo vsakega človeka.

K stvari sami!

Vsak, kdor prodaja, hoče kolikor mogoče drago prodati in kdor kupuje, izkuša dobiti kolikor mogoče ugodne cene v svoj dobiček; to je tako staro, kakor ljudje na svetu. To je tisto preprosto načelo, iz katerega so se rodili karteli in trusti.

Znano je, da sloni vsa modrost liberalnega gospodarstva na načelu svobodnega tekmovanja ali proste konkurence, ž njo zvezane svobodne obrti in svobodne delavske pogodb.

Svobodna konkurenca, namreč načelo, da mora biti vsakemu prosto, naj vse poskusi, kar more, da svoje stvari draže proda, da s podjetjem, ki ga prične, druge izpodrine, da si pridobi trg, — to načelo je tako živo zarezano v misli našega javnega življenja, da je večina državnikov tega mnenja, da bi bil vsak napredek nemogoč, ako se to načelo poruši.

Ko se je pričela velika industrija s parom, ko so se odprli novi svetovi, ki so jih prepregle železnice, ko se je začela prenašati električna sila iz kraja v kraj, tedaj je najprej buknila vojska med fabrikantom in malim rokodelcem. Ta vojska se je končala s tem, da je velik del malega obrta polagoma propadel. Jasno je, da se mali obrtniki niso mogli braniti. Jako mnogo tistih stvari, ki so se prej izdelovale v malem obrtu, se sedaj več ne izdelujejo. Namesto tisoč in tisoč malih rokodelcev je stopila velika tovarna.

Velika podjetja pa so rodila sama v sebi konkurenco. Dobiček, ki so ga donašala, je vzbudil željo po njem pri drugih kapitalistih. Za eno fabriko je nastala druga.

Dokler so se kapitalisti bojevali proti malim obrtnikom, so veleli, da je samo svobodna konkurenca tisto pravo načelo, na katerem se more razvijati narodno gospodarstvo; kakor hitro pa so se začeli bojevati med seboj, so spoznali, da to ni res. Prišli so po lahki poti in brez posebnih težav do spoznanja: čemu bi se mi med seboj bojevali in izkušali drug drugemu vzeti trg s tem, da hoče vsak ceneje prodajati! Rajši stopimo skupaj pa si pomagajmo, zvežimo se med seboj, in bomo lahko vsi živeli. Kdor je danes močan, lahko dobi še močnejšega tekmeca... Stopimo torej skupaj, zvežimo se med seboj! In tako so storili.

Najprej so se zvezali podjetniki in se dogovorili o pogojih, po katerih hočejo prodajati blago. Ustanovili so takozvane kondicijske karte.

Kdor je le količkaj pogledal v trgovino, ve, da se kupci veliko lažje dobe, če se jim da na upanje. Tak, ki daje za del časa na upanje, bo imel več kupcev; tisti, ki da kupcu še kakšno odškodnino (rabat) ali darilo, lažje izhaja. Tega so se držali veliki fabrikantje in si s takimi sredstvi ustvarjali trg. Trgovci so hoteli, naj se jim dovoli daljši kredit, rabata so zahtevali vedno več itd. In en fabrikant za drugim jim je dovoljeval ugodnejše pogoje, da bi drugega izpodrinil. To je uničil kondicijski kartel.

Ko so podjetniki spoznali, da so se lahko dogovorili glede na kredit in rabat, so si mislili, zakaj bi se ne dogovorili tudi glede na cene? Sklopili so karte za cene. Določili so najnižjo ceno; niže nobeden ne sme prodajati. Nekateri so določili tudi najvišje cene ter rekli: več ko toliko ne sme za to blago nobeden zahtevati. Pri nekaterih zvezah so določili natančno posamezne vrste blaga in cene, po katerih se jih sme prodajati. Vedno pa so se dogovarjali le v svojo korist in na škodo konsumentov. Vsak dogovor o cenah je pomenil zvišanje cen. Zadnjih deset let se je za 25 do 30% podražilo vse blago, ki ga rabimo za življenje, na Angleškem pa celo do 50 odstotkov. To podraženje bi ne bilo mogoče, ako bi tovarne med seboj tako konkurirale kakor prej.

Ko pridejo tovarne do skupnega dogovora glede na cene, ne skrbijo samo za to, da si za prihodnost konkurenco onemogočijo, marveč pri tem si hočejo tudi škodo povrniti, ki so jo imele vsled prejšnje konkurence. In konsumenti morajo plačati vse, kar je stala vojska med konkurenti pred sklepom kartela. Kartel določa torej cene ne samo za naprej, ampak skrbi tudi za to, da si povrne vso škodo za nazaj.

Ko je nastala ta vrsta kartelov, so šli fabrikantje, zlasti za nekatere vrste blaga, še dalje: ustanovili so prodajalne kartele, češ, za cene smo se dogovorili, kaj nam še ostane? Ne konkurirajmo si še glede na trg! Sedaj prodaja tovarnar iz Ljubljane na primer svoje blago na Češkem, tovarnar s Češkega na Kranjskem itd. Rekli so: razdelimo si trg! Te kraje imaš ti in v te kraje ne sme nobeden izmed nas prodajati. Tako so nastali prodajalni karteli.

Šli so še dalje in rekli: dogovorimo se, da ne bomo preveč blaga producirali, ampak le toliko, kolikor se ga more prodati. Dognali so, koliko pride na eno tovarno, koliko je n. pr. zadnjih deset let povprek blaga izdelala, nadalje, koliko se blaga sploh rabi, in na tej podlagi so določili, koliko sme ena tovarna producirati. S tem so poskrbeli, da ni prišlo preveč blaga na trg in da se cene niso brez potrebe znižale.

Dogovorili so se tudi o tem, da mora vsak nekaj od svojega skupička dati v kartelno blagajno; iz nje se na leto glede na to, koliko je kdo prodal več ali manj nego mu je bilo odločenega, razdeli dobiček med fabrikante. Zato tisti fabrikant, kateri je manj prodal, nima izgube, ker dobi od dobička tistega, kateri je več prodal.

Končno so rekli: čemu še vsak sam zase prodajamo? Ustanovimo si skupno pisarno, ki bo za nas iskala kupcev, pisarno, ki bo za nas prodajala. In ustanovili so si take osrednje pisarne, iz katerih so nastale kartelne prodajalnice, ki imajo prodajo vsega blaga v svojih rokah. Oblike so raznovrstne: Pisarna opravlja lahko samo agentsko delo za kartelirane podjetnike; v popolnejši obliki je njihova trgovska zastopnica, da sprejema sama vsa naročila in jih po določenem razmerju oddaja posamnim podjetjem, ali pa da sama sklepa kupčije v njihovem imenu. Najpopolneje se pa združuje vsa prodaja, če osrednja pisarna sklepa kupčije kot komisionar v lastnem imenu. V ta namen že ne zadostuje več navadna pogodba med karteliranimi podjetniki, marveč ustanoviti si morajo posebno prodajalno delniško, ali trgovsko, ali združno družbo, ki izvršuje samostojno v njihovo korist komisio-narske posle.

To pa še tudi ni zadostovalo, ker pri tem še vseeno posamezni fabrikant sam določuje, kako bo delavce plačeval in kje bo kupoval sirovo blago. In zato so se dogovorili tudi, kje bodo kupovali blago; sladkorne tovarne n. pr., po čem bodo plačevale

peso; rafinerije petroleja, kako bodo plačevale sirovo olje; tudi, po kateri ceni bodo plačevali delavcem. Dogovorili so se pa tudi o tem, katerim veletržcem bodo prodajali svoje blago. Napravili so ž njimi pogodbe, v katerih je bilo rečeno: mi vam damo blago pod pogojem, da imate samo naše blago v zalogi.

Na ta način so postali karteli mogočni na trgu. Boj proti medsebojni konkurenci jih je privedel do monopolov. Nobena konkurenca jim ni mogla nič. Če se je kak konkurent pojavil, če je kje nastalo novo fabriško podjetje, se je pričela proti njemu huda vojna. V tistem kraju, kamor je dotični fabrikant poizkušal dajati svoje blago, so nastavili svojim izdelkom tako nizke cene, da so tekmeca takorekoč zadušili. Ko je bil dovolj oslavljen, pa je prišel in prosil: sprejmite še mene v kartel! — tedaj so pa zopet dvignili cene, da so si popravili škodo, ki so jo prej imeli.

Šli so še dalje. Podjetniki so spoznali, da je bolje, ako ni več gospodarjev pri posameznih tovarnah, t. j., ako nima posamezna tovarna samostojnega gospodarja, ki na svojo pest delavce plačuje, sirovo blago naroča itd., ampak da se tovarne še ožje zvežejo. In tako so storili. Tovarne so se popolnoma vtopile v eno podjetje, nastala so iz manjših akcijskih družb ali posamnih podjetnikov velika akcijska podjetja.

Za zgled so n. pr. tovarne za lim. Vse te tovarne so se v Avstriji zvezale v eno družbo. Zvezane pa so tudi s tovarnami na Nemškem in Ogrskem. Pravtako tovarne za vžigalice. Vse te tovarne, ki so bile prej v raznih rokah, tvorijo sedaj eno družbo, ki jih vodi, nastavlja uradništvo, določa produkcijo.

V Ameriki se je za tako najožjo podjetniško zvezo z monopolnim značajem dobila posebna pravna oblika, ki jo zovejo *trust* (od *true* = zvest). Po angleškem državljanskem pravu, ki je v veljavi tudi v Zedinjenih državah, se imenuje upravnik, ki je za to postavljen, da gospodari s tujim premoženjem — *trustee* = zvesti upravnik. Rockefeller je v tej obliki združil petrolejske rafinerije.

Podjetniki in delniške družbe, ko so imele velike rafinerije v rokah, so si izbrale svoj odbor devetih mož, ki se jim je reklo *trustees*; zvezi pa *trust*. Temu odboru so izročili delničarji vse svoje delnice in s tem upravo vseh podjetij. Odbor je dal vsakemu lastniku delnic izkaznico, na podlagi katere je vsako leto dobil svoj dobiček, dividendo. Popolnoma samolastno je gospodaril z vsemi tovarnami, ki so bile v zvezi, in določeval, da naj se ta

tovarna opusti, druga poveča, tretja zmanjša. Vse se je vodilo popolnoma enotno; posamna tovarna je izgubila popolnoma vsako samostojnost.

Po Rockefellerjevem zgledu je nastalo vse polno drugih trustov: za jeklo, sladkor, žganje, usnje. — Trusti so dobili v roke vso trgovino. Trgovce so zavezali, da ne smejo drugega blaga prodajati kakor njihovega, če hočejo biti ž njimi v trgovski zvezi. Pritiskali so tiste, ki so oddajali sirovo blago in jim določali cene; igrali so se lahko z delavsko usodo. Ko jim je kazal dobiček, so jih sprejemali; drugače pa tudi trumoma odpuščali. Beseda trust je postala vsledtega za praproducente, trgovce, konsumente in delavce najhujše strašilo.

Karteli in trusti se sklepajo v obliki posebno pravnih pogodb.

Kartelirani podjetniki si zavarujejo svojo pogodbo navadno s tem, da se za slučaj medsebojnih sporov podvržejo kartelnemu razsodišču. V varnost zahtevajo določeno kavcijo v gotovem denarju ali v menicah. Kdor se ne drži pogodbe, mu menico izterjajo in denar zadržijo. Če se torej kdo ne drži kartelovih predpisov, ga kaznujejo.

Pri nas v Avstriji imamo koalicijsko postavbo iz leta 1870. § 4. te postave pravi, da nima nobena pogodba pravne veljave, ako se ž njo izkuša zvišati cene. Potemtakem karteli nimajo pravne veljave. A kljub temu rastejo tudi pri nas vedno novi karteli kakor gobe po dežju. Karteli ne potrebujejo pravne veljave. Pogodbe si napravljajo tako, da so sami svoji sodniki in rabeljni. Če pa kdo poizkuša srečo pri sodišču, mora biti pripravljen, da se prične proti njemu vsa sila neusmiljene konkurence.

Da spoznamo moč kartelov, pogledjmo par števil! Pri nas je okrog 100 kartelov, v Nemčiji okoli 400 od najmanjše oblike do najvišje. V Ameriki je zdaj že okrog 35% vsega blaga, ki se producira v fabrikah, izdelanih v tovarnah, ki so zvezane v truste.

Jasno je, da marsikatero blago ni za karteliranje, na primer modno, luksuzno blago, ki se meri po željah bogatih ljudi. So pa tudi tovarne, ki so že same po sebi monopoli, kjer je konkurenca izključena. Take tovarne, ki izdelujejo samo neke vrste blago, ki dobivajo sirovo blago samo v gotovih krajih, ne potrebujejo zveze.

Število 35% je torej silno veliko. V Ameriki je bilo 1. decembra 1907 združenega v trustih 34.728 milijonov kron kapitala. To so ogromne vsote, če se pomisli, kako majhen je konsum posameznika. In te ogromne milijone upravlja samo nekaj ljudi.

Poglejmo si posamezne truste! Največji je Carnegieva »jeklena« zveza, zveza tovarn za železnino in jekleno blago. Kapital tega trusta znaša 7000 milijonov kron. Naš letni proračun za državo znaša okoli 2000 milijonov kron; več ko trikrat toliko znaša kapital, ki ga v jeklenem trustu upravlja par oseb in s katerim razpolaga popolnoma po svoji volji. Rockefellerjev trust za petrolej ima zdaj kapitala okrog 3500 do 4000 milijonov kron.

Iz teh številčk lahko spoznate, kako važna je ta stvar. Danes slišimo na vsakem oglu tožiti, kako se vse draži; vidimo, kako se praska za ušesi gospodinja, ko gre v štacuno po sladkor itd.; kako jadikuje kmetič, ko vidi, da je vsako leto dražje orodje, ki ga mora kupiti za obdelovanje zemlje; kako preklinja, ker je blago malega obrtnika vedno dražje. Vse to vidimo in slišimo, v tem živimo. Vzrok temu podraževanju pa je ta, ker danes konsument in trgovec nimata nič več govoriti pri določevanju cen, ampak moč velikega kapitala je toliko, da ima v svojih rokah konsumenta, trgovca in malega obrtnika, ki tvorniški polfabrikat izdeluje.

Za zgled, kako se taka podjetja začno, naj nam bo John Rockefellerjeva zgodba. On je največji bogatin na svetu. Ima zdaj nekaj tisoč milijonov; koliko, tega morda še sam ne ve. Prišel je pred par desetletji z Angleškega z bratom Viljemom in začel majhno kramarijo. John je prodajal moko; brat je bil izprva delavec, pozneje mu je pri kramariji pomagal. Potem je John videl, da bi se dalo nekoliko zaslužiti pri olju; zvezal se je z nekim delavcem in s tehniško izobraženimi ljudmi ter začel olje čistiti. Petrolej so čistili in ga prodajali ter zaslužili nekaj dolarjev. Pa stvar je šla slabo naprej, in John je premišljal, kako bi se dala povzdigniti. Videl je, da je bilo sirovo olje tam, kjer se je zajemalo, jako poceni, pri morju pa, odkoder gre po širokem svetu, mnogo dražje. Uvidel je: kadar bo imel železnice v svojih rokah, bo zmagal. Tri železnice vozijo v Pensilvaniji do morja. Rockefeller gre h glavnemu voditelju ene tistih železnic ter prične: »Slišite, ali hočete zaslužiti kaj denarja?« Ta ga pogleda, kakor bi hotel reči: Zakaj ne, — ampak od vas? — Rockefeller pa nadaljuje: »Napravite tako-le, da boste Vi meni moje olje za polovico ceneje vozili kakor drugim. Jaz bom olje vozil večinoma po Vaši progi. Zato, da ne boste imeli začetkoma škode, podvojite cene za prevožno.«

Ravnatelj ugovarja, češ, ali ne pozna postave, ki prepoveduje, da bi se enemu ceneje vozilo nego drugemu.

»Ne bojte se postave,« odgovori Rockefeller. »Napravimo tako-le: Jaz postavim pri Vaši železnici svoja skladišča, svojo posodo, napeljem svoje cevi s sesalkami in vsem potrebnim do Vaših postaj, in Vi boste meni računali vožnino tako kakor drugim, za to pa, ker rabim svoja skladišča, mi boste dali toliko odškodnine, da bo prišlo na to, kar sem rekel, na polovico prevozne cene. Država ne bo mogla k temu nič reči.«

Kaj pa druge železnice?

»Druge imam že pridobljene.«

Z vsemi je namreč enako govoril in dobil od vseh treh pogodb, da mu bodo vozile petrolej za pol cene. Vse so to storile, in tako je kmalu izkonkuriral vsa druga podjetja. In leta 1878. se je s 100.000 dolarjev kapitala ustanovila družba, ki je na ta način izkušala delati dobro kupčijo. Ta družba je imela 3,500.000 dolarjev čistega dobička, 35 krat več kakor prvotni kapital. Po vsem tem je lahko umljivo, da si je Rockefeller v kratkem času spravil milijone. Leta 1882. je ustanovil trust, ki mu je sam načeloval ter je s tem vsa podjetja, ki so se bavila z rafinado petroleja, spravil v svoje roke.

Tako je Rockefeller obogatel. Udeleževal se je pa mimogrede tudi pri drugih trustih. Jako mnogo denarja je zaslužil pri trustu za železo in jeklo. Danes je prvi bogatin na svetu.

Tiger v bengalski puščavi ni proti Rockefellerju nič. Malih trgovcev je na tisoče uničil. Hladnokrvno je odpuščal delavce, hladnokrvno zvišaval blagu cene, dokler si ni osvojil v petrolejski kupčiji vse Amerike in kasneje vsega sveta. Rothschild je njegov hlapec, ki po njegovih navodilih vodi petrolejsko industrijo po vsej Evropi. Vsak, ki v borni svetilki žge petrolej, daje svoj obolus Rockefellerju.

Najhujša je pri tem npravna škoda naglega obogatjenja. Uničujoče je prepričanje, da je mogoč med omikanimi narodi tak rop. Če pojde tako naprej, bo veliki kapital imel kmalu v svojih rokah ne samo vse blago, ampak tudi pamet, voljo, srce in dušo vsega človeštva. Že zdaj se pripovedujejo v Ameriki zelo žalostne reči, kako globoko je padla npravnost, ker hoče vsak postati majhen Rockefeller. Ta divja gonja za naglim obogatanjem zastrupi srce, umori v njem vse, kar je dobrega, razvije človeka v zver.

Čita se v jako krotkih evropskih časopisih in knjigah, kako dober mož je bivši predsednik ameriških Združenih držav Roosevelt, ki tolikrat in tako odločno napada roparje, vampirje Rocke-

fellerjeve vrste in hoče vse te truste razgnati. Nobena misel ni tako napačna kakor ta! Žalibog, da se je v Evropi veliko premalo še pisalo in da je jako malo jasnosti še v tem, kako globoko korumpirana je ameriška vlada. Direktorji raznih trustov so navadno bivši najvišji ameriški uradniki. To pomenja, da, dokler so pri vladi, gredo trustom na roko. Roosevelt, holandskega žida potomec, je dolgo slepil s svojimi frazami Ameriko in Evropo. Sedaj vidi, da se nagiba njegova slava proti koncu, in hotel je slavno stopiti s pozorišča. Potoval je po Evropi. In zdaj bo izdal svoje spomine. Ne smemo pa pozabiti, da je jako dobro prodal knjigo, ki še ni spisana: deset kron dobi za besedo. Sina je spravil za direktorja pri jeklenem trustu. Rockefellerja je pač preganjal, ker ta ni čutil potrebe, da bi kaj plačal Rooseveltu za volilne namene. Rockefellerja je obsodil čikaški sodnik za ogromne vsote, ker so njemu železnice ceneje vozile kakor drugim. Ves boj proti Rockefellerju je bil pa vprizorjen le, ker ni odprl svojega mošnjička. Nedavno so poročali časopisi, da je tudi bogati John izpremenil svojo taktiko, in zdaj bo imel mir. Veliki železničar Harriman, ki je spravil velik del severoameriških železnic v zvezo, je obelodanil list, ki se prične z besedami: »Moj ljubi Harriman!« Podpisan je Roosevelt. Notri v listu pa stoji: »Pošlji nam kaj denarja za volivno agitacijo!«

V Evropi pa tudi ni vse tako, da bi smeli metati kamenje na Amerikance. Znana je zveza nemškega cesarja s Kruppom in njegovo rodbino. To ni zveza srca! Veliki podjetniki, če kaj darujejo v javne namene, ne gredo za tem, da bi splošnosti kaj koristili, njim je samo za dobiček. Prijaznost vladarjev in vlad postavijo za gotovo vsoto v svojo bilanco: toliko je vredna, toliko se sme dati zanjo.

Kolikor poznam politične razmere, moram reči, da je največja nevarnost tudi pri nas, da veleindustrijski krogi, koncentrirani veliki kapital ne dobi vse moči na našo vlado. Jaz živim sredi v politiki in reči moram, da, kakršne so razmere danes, posamezne stranke, tudi zvezane stranke, še nič ne zmorejo nasproti koncentriranemu kapitalu, dasi, hvala Bogu, nismo pri nas še tako daleč, da bi mogli biti ljudje, kakršen je Roosevelt, ministrski predsedniki.

Kaj je vzrok, da ne moremo zlomiti moči velikega kapitala, ki nalaga dan za dnevom vedno nova bremena posameznikom in vsemu svetu? Vzrok je ta, ker so vlade po sedanjih razmerah navezane na izredne, tajne dohodke, ki jih rabijo zlasti za časopisje. Svobodnega časopisja nimamo; zlasti naše je tako globoko

padlo, da človeka srce boli, ko to gleda. Čim bolj napreduje industrija, tem bolj podkupljivo je časopisje. Ni bolj strupenih, bolj grdih reči, kakor je tisti papir, s katerega se ljudstvo uči, kaj naj misli. Popolnoma nemogoče je, da bi po industrijsko razvitih državah krščanski časopisi, ki mislijo, da morajo zastopati le pošteno stvar in pisati samo resnico, — proti velikemu kapitalu mogli kaj doseči. Ne morejo konkurirati, ker morajo podajati samo pošteno blago in nimajo virov, kakor drugi. »N. Fr. Presse« nima stranke za seboj, pač pa stoji vsa Avstrija in Ogrska za njo. Cela vrsta velikih listov nima nobene stranke za seboj, ampak na milijone štejejo ljudje, ki samo to vedo, kar v njih berejo. Drugod je še huje. Čim bolj se industrija razvija, tem bolj raste vpliv podkupljivega časopisja. Najboljša vlada nima nasproti njemu moči; če hoče izhajati, mora imeti vpliv nanj; ta se pa dobi le z denarjem. Takšne so razmere. V tem oziru je na Nemškem in Francoskem še gorje, a tudi pri nas je hudo dovolj.

Kaj naj storimo? Naivni ljudje pravijo: Zažgejo naj se čarovnice! Prepove naj se vsak kartel! — Toda s prepovedjo ni nič. Ni mogoče take stvari prepovedati, ki je v značaju velike produkcije same, ki je natorna, kakor je koncentracija velikega kapitala in ž njo združeni monopol natoren. Ali torej ne moremo drugega, nego gledati in trpeti?

Prvi namen državi je pač varnost: da moremo to, kar si z delom pridobimo, varno uživati, varno rabiti. Če država svojega namena ne izpolnjuje, čemu pa je? Ali je to danes najbolj potrebno, da žandarji in policaji pazijo, da se o pravem času sneg proč spravlja, da nas varujejo ciganov, Turkov, in če smo bili tepeni, da nas spravijo v špital? Danes potrebuje človek nove varnosti proti koncentriranemu kapitalu in njegovim monopolom, da more sad svojega dela in truda uživati. Tu je Turek nove dobe. Pri tem pa ne najde nobene varnosti. Moč velikega kapitala trga vsakemu revežu kosec kruha iz rok. Kdor torej trdi, da država ne more in ne sme proti kartelom in trustom ničesar storiti, taji namen in pomen države, ki ima skrbeti za varnost in ima dolžnost, ohraniti vsakemu, kar je njegovega. Zaraditega mora država v tem oziru poseči vmes. Kaj naj stori?

Ena velika misel visi v zraku, ki jo ponavljajo politiki in stranke: poddržavljenje. Pravijo: velika podjetja tréba poddržaviti.

Po moji sodbi, in mislim, da ga ni, ki bi mi mogel pri tem ugovarjati, je s tem, ker se je začelo veliko premoženje tako

vezati med seboj in družiti v rokah malo oseb, pojem zasebne lastnine popolnoma izpremenjen. Nimamo več zasebne lastnine v zmislu rimskega prava, ki posamniku dovoljuje, da sme s svojo rečjo in z njeno rabo delati, kar hoče. Milijarde premoženja se v kartelih in trustih skupno upravljajo; in pri njih se milijonarji odrekajo pravici samostojnega gospodarstva s svojo lastjo. Svojo lastninsko pravico izvršujejo tako, da se odrekajo njeni individualni rabi in jo izročajo družbi. Socialna plat pri izvrševanju zasebne lasti stopa na dan. Danes posameznik ne govori nič več ne pri produkciji, ne pri prodajanju in nakupovanju. Rimski pojem zasebne lastnine je dejansko brez veljave. Zdaj je čas, da se zopet uveljavi krščansko načelo: nobena stvar ni tako moja, da bi smel z njo drugim škodovati. Skupnost ima več pravice do moje stvari, kakor jaz sam.

Tako globoko smo zakopani v liberalizem, da tega ne vidimo. Krščanstvo ni nikdar odobrilo rimskega načela o izključni zasebni lastnini, ki si ga je v polni meri osvojil liberalizem. Krščansko načelo je to: vsak more rabiti svojo stvar v svojo korist; pri tem pa mora gledati, da ne škoduje, marveč da koristi tudi splošnosti.

In če noče? Potem mora imeti zakon pravico nastopiti proti njemu, če je treba, tudi z razlastitvijo. Dokler tega ne pojmuje, ne moremo dobiti podlage, na kateri naj nastopi država proti kapitalističkim monopolom. Naše pravno naziranje je v tem oziru še zelo zmešano. Vsak dan gledamo, kako se n. pr. draži svet po mestih, v industrijskih središčih, ob železnicah. V par letih se njegova vrednost marsikje podesetori. In kdo čuti krivico, ki se s tem dela splošni blaginji; kje so zakoni, ki bi jo zabranjali?

Pri tem je treba vpoštevati tudi sledeče: Če podjetnik zastavi svoje premoženje pa napravi tovarno in potem tudi nekaj dobi z njo, mu to radi privoščimo, kajti on je nekaj riskiral. Danes je imel nekaj dobička, jutri pa ga lahko izgubi. Toda pri tem delu, kakor ga imamo danes, v kartelih in trustih ni nobenega rizika. Tistemu človeku, ki ima svoj denar založen v karteliranih podjetjih, se ni treba bati, da bi kaj izgubil. Svoje papirje ima spravljene doma in vsako leto gre, da z njimi potegne svoje dobičke, dividendo. Bolj varno ima naložen svoj denar, kakor če bi ga imel v hranilnici. V kartelu ne bo izgubil svojega denarja.

Oil-trust izplačuje po 50% dividende, in akcionarji strahovito tožijo, da je to še premalo. Zadnji čas je praško mesto naročilo cevi za vodovod na Francoskem. Pri francoskih ceveh

dobi naša država lepo carino, vožnja tudi nekaj stane, — in pri vsem tem bodo francoske cevi nazadnje cenejše kakor domače nemške. Zato pa nemški tovarnarji tako bridko tožijo, kakor da bo zlomek vzel vse kartelirane železne tovarne. Reveži dobivajo namreč samo 30 do 80 % dividende.

Če podjetnik, ki je karteliran, nič ne riskira, kje pa ima pravico do tolikega dobička? Ves ta dobiček je torej samo umetno narjen na škodo nebrojno ljudi: izvirek mu je oderuštvo. To čutimo vsi konsumenti. In če si to premislimo, kako se je izpremenil pojem zasebne lastnine, kako dandanes bogatini nič ne riskirajo, ampak imajo svoj denar naložen kot varno rento, — potem se nam vsiljuje zahteva: Država, vzemi premoženje v svojo oskrb — pa zagotovi kapitalistom primerno majhen dobiček.

Po vsem tem je torej podržavljenje popolnoma upravičeno. Vprašanje pa nastaja, ali nam tudi kaže?

Modri ljudje, ki se boje socializma bolj kot najhujše pošasti, pravijo tako-le: Da, premog naj se podržavi, to je dobro; tudi za kakšen sladkor sem, da se podržavi, ker se splošno rabi; potem za paroplovbo, železnice tudi, — ampak za bombaževino, za železo pa ne! No, za petrolej bi se še tudi dobilo koga, ki bi bil za podržavljenje.

Jaz bi takemu politiku rekel: Ti, prijatelj, praviš, za premog si, da se podržavi. Pojdiva gledat v Ameriko, kako je tam. Poglejmo zopet Rockefellerja. Ta mož je zvezal v svojem trustu velik del rudokopov železne rude; premogokope in premog rabi za svoje tovarne; tudi železnice rabi za prevažanje sirovin in izdelkov; za to pa ima samo svoje ljudi in cele fabrike, ki mu izdelujejo vse, kar se rabi pri železnicah. Vse ima zvezano, kar rabi: kovačnice in jame, kjer rudo vun jemlje. Pojdiva pogledat k tekstilnemu trustu! Tukaj so združene predilnice in tkalnice. Vse, kar spada pri izdelovanju fabriškega blaga skupaj, je zvezano v enem podjetju. To so takozvani vertikalni trusti.

Če je torej dandanes v Ameriki že tako in če ti praviš, naj ima država le kakšno podjetje za svoje, n. pr. železnice, pri tem ne pomisliš, da če ima železnice, mora imeti tudi premog, mora imeti tudi železarne, kjer delajo vagone, in dosledno tudi rudnike, kjer kopljejo železno rudo, sploh: če ima železnice, mora imeti vse tiste stvari, ki jih pri železnicah rabi.

Eno podržavljenje je z drugim zvezano, in če se enkrat začne s podržavljanjem, se mora nadaljevati.

Zase si želim krepkih individualnosti, da bi bili vsi člani našega naroda tako močni, da bi rajši gladovali ob ovsenem kruhu, kakor da se naslanjajo na državo, na zajutrki, ki jim ga daje, na penzije, ki jim jih zagotavlja; hrepenim po tistih velikih ljudeh, tistih duševnih potencah, ki ponosno pravijo: če smo lačni, smo sami zase. Niso mi všeč tisti, ki povsod samo roke vzdigujejo in prosijo: policaj, pridi, pomagaj! Vprašati se pa moram: ali je to ljudstvo, ki danes živi, sposobno, da se samo vlada? To ljudstvo, ki je, kakor tudi naše slovensko, na beračijo navajeno, v beračiji izučeno, ljudstvo, ki si ne more pomagati, ako mu ne pomaga neka močna državna roka? Jaz se bojim uradniškega regimenta, ampak potreben je pri ljudeh, ki ga sami hočejo. Vse zabavljanje proti buržoaziji in uradniškemu elementu je udarec v vodo, dokler vidimo, kako posamezniki antišambrirajo pri raznih ministrih za koščice z vladne mize, kako prosijo vlado, da jih varuje, kakor mati otroke, da jih položi spat in še moli zanje, ker sami ne znajo ...

In ker je tako, zato se tudi socializmu ognili ne bomo.

Vsak izmed vas je že sam več ali manj izkusil, kako bridko je dandanes življenje za delavno ljudstvo. V hiši se naseli pomanjkanje, bolezen, dolgovi, lakota. Vse je zastavljeno; otroci lačni, od nikoder nič denarja. To so strašne stvari. In v tem času ljudstvo ne pozna ne svojih sovražnikov, ne orožja, ki ga ima proti njim v svojih rokah. Vsi, ki imajo ljudstvo radi, naj bi šli vun, da bi pojasnjevali ljudstvu resnico: Le združeno ljudstvo bo premagalo združeni kapital!

Kaj mora ljudstvo storiti v očigled neznosnemu podraževanju živil in vseh potrebščin, ki jih povzroča združeni kapital?

Konsumenti skupaj!

Koliko sem jih že dobil po svojem hrbtu zavoljo konsumnih društev! Vendar zopet iznova pravim: samo potem, če bodo enkrat konsumenti tako zvezani, da si ne bodo pustili vrvi okrog vratu deti, samo tedaj bo mogoč trden protiutež proti kartelom in trustom.

Trgovci, agenti, komisionarji, ki so dandanes proti konsumnim društvom in za kartele in truste, ker so od njih odvisni, nanje navezani, naj bi tudi pomislili, da bi tudi oni dobili pri konsumnih društvih boljši zaslužek nego ga imajo sedaj. Nismo mi trgovine uničili. Potreben je trgovski stan. Poglejmo, kdo ga uničuje. Tisti, ki iz konsumentovega žepa pobere zadnji nikel, da si napolni svojo denarnico.

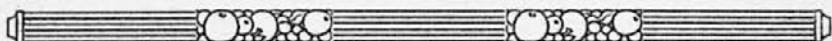
Konsumentje vkup! To je jasno kakor beli dan.

Drugo pa je: delavci skupaj! Producent, ki ustvarja blago, je delavec; on ustvarja iz stvari nove vrednote. Delavci, zvežite se med seboj, da se boste mogli upreti velikemu kapitalu! Zaradi tega iz vse duše obžalujem socialno demokracijo, ki v strokovna društva zanaša strankarsko in protiversko gonjo. To so sovražniki sanacije naših javnih razmer. Delavstvo mora skupaj, da odpravi sramotne pogoje, pod katerimi ga sili veliki kapital izvrševati delo.

Delavstvo pa mora biti tudi edino s konsumentom, mora se čutiti solidarno v tem boju tudi z drugimi stanovi; mora biti združeno med seboj v strokovnih društvih in združeno v velikih zvezah konsumentov z drugimi stanovi.

Za konec se vrnimo k Rockefellerju. Njegov zgled budi čimdalje več posnemavcev. Če bo šlo tako naprej, bo kmalu »denar sveta vladar«. Ta žalostna resnica bo postala še bolj resnična in zastupila bo vso dušo ljudstva. Narod, ki si šteje v slavo, da je postavil za načelo svobodno konkurenco, češ, da gre za prostost, — postal je hlapec, tlačan velikemu kapitalu. Tlačani in hlapci velikega kapitala postanemo vsi vedno bolj in bolj bati se je, da ni daleč tisti čas, ko ta vladar sveta uniči popolnoma ves red, ki ga je ustvarila krščanska morala.

Bolj kot Turkov, Japoncev, bolj nego vsake svetovne vojske se nam je bati tega mrzlega, pogubnega vampirja, dušo narodov razdirajočega vpliva velikega kapitala.

O socialni etiki in pedagogiki.

Šolski svetnik prof. dr. Janko Bezjak (Ljubljana).

Do novejšje dobe je bila glavna in edina naloga pedagogike izomika poedinega človeka, to se pravi: razvitek vseh duševnih sil ter zmožnosti, ki leže v njega naravi. Sredstva za ta razvitek pa so se izbirala na podlagi psihologije kot znanosti, ki je za pedagogiko eminentne važnosti.

A v zadnjih letih se je pojavil boj novih nazorov, novih idej s starimi v taki meri, kakor nikdar poprej. Nastalo je zlasti socialno vprašanje, ki se je tudi lotilo šole ter preti dosedanja pedagoška načela docela preobrniti, sploh postaviti vso pedagogiko na čisto drugo podlago nego jo je imela doslej. Posloplje, ki so

ga sezidali močje, kakor: Pestalozzi, Herbart, Diesterweg in drugi, naj bi se porušilo ter sezidalo novo na podlagi novodobnih socijalistiških idej.

Izvestno je pozdraviti misel, naj se iznova premotri znanstvena podlaga, na kateri sloni pedagogika. A pri tem početju je treba velike opreznosti, da ne zgrešimo prave poti.

Oglejmo si torej pazno in natanko postanek ter vsebino teh idej kakor tudi posledice, za nižje šolstvo iz njih izvirajoče!

I.

Pedagogika je umetnost. Vsaka umetnost pa stremi po dosegu določenega smotra s pomočjo določenih sredstev, smotru prilagojenih. Tako tudi pedagogika. Kako pa se smoter določi in se izbere sredstva, to uči znanost. Vsaka umetnost ima torej znanstveno podlago. Na katerih znanostih temelji tedaj pedagogika? — Na dveh glavnih: ena je *etika*, druga že gori omenjena *psihologija*.

Vrednost ter veljava poedinčeva se namreč meri po kakovosti njegovega mišljenja in hotenja; pravo mišljenje in hotenje pa dosegamo s pravo vzgojo. Če tedaj vzgojitelj hoče doseči glavni smoter svojega poklica, mora vedeti, katero hotenje je pravo, mora si biti svest etičkih načel, po katerih naj si uredi svoje vzgojevalno delovanje. Poznati mora torej moralno filozofijo ali etiko, ki se peča s človeškim hotenjem in z zakoni, ki določujejo njega pravo smer. Kakor vidimo, pedagogika ne more biti brez etike.

Kakor je torej na eni strani naloga etike, določiti smoter vzgoje, tako na drugi strani naloga psihologije, nas poučiti o naravi in zakonih človeškega duha ter z ozirom na le-te razkazati sredstva, ki nam omogočujejo dosego vzgojnega smotra.

Etiških sistemov pa je več; torej ni brez pomena, kateri teh sistemov naj služi pedagoškemu delovanju za podlago. A še več; pedagogika mora svoje stališče napram le-tem različnim sistemom natanko določiti; kajti od tega stališča je odvisno vse vzgojevanje in staršem ne more biti po volji, da se njih otroci vzgajajo po načelih, ki ne privajajo do pravega končnega smotra.

Do novejših časov je pedagogika slonela na etiki Herbartovi. Veljalo je glavno načelo, ki smo ga postavili tej razpravi na začetek: vzgoja razvijaj telesne ter duševne sile in zmožnosti vsestransko ter dosezi pravo hotenje oziroma npravno-dober značaj!

Ali temu pedagoškemu smotru je polagoma zrastlo nasprotnikov, zlasti zaradi tega, ker je v zadnjih desetletjih nastala nova filozofska struja, ki znanstveno etiko postavlja na vso drugo podlago nego Herbartijanci in ji v najglavnejših točkah nasprotuje.

Ta novi etiški sistem, kakor ga zlasti negujeta Wundt in Hartmann, se zove etiški evolucionizem in se je razvil po vplivu prirodoslovnega evolucionizma, ki ga je, kakor znano, utemeljil Darwin.

Evolucionizem¹ opaza ves svet s stališča izpremenjalnega razvoja. Vse, kar je — tako uči ta filozofska šola — ne le svet sam, ampak vse, kar je na zemlji, se je razvilo po vekovečnih zakonih iz prvotne pramaterije: rastline in živali iz takozvane pristanice (Urzelle). Vse tvarka eno nedogledno vrsto ali verigo, katere začetek je pristanica, konec pa človek; bitja v tej vrsti so se polagoma popolnjevala, neprenehoma izpreminjala ter v človeku, ki je zadnji ud omenjene vrste, dosegla vrhunec popolnosti. To izpremenjavanje se je vršilo po mehanskih vzrokih in neovrznih zakonih in se še vrši; kajti v naravi ni miru, ni konca ne kraja in kaj more še postati iz zadnjega, dosedaj najpopolnejšega uda, človeka, kdo bi mogel o tem soditi!? — Dva najglavnejša zakona, ki sta sodelovala pri tem neprestanem razvitku, sta dednost ali atavizem ter prilagodnost, glavni goneči činitelj pa je bil in je borba za obstanek. Tako Darwin. — Ni mi do tega, to idejo tu dalje razvozlavati, a treba je bilo, obuditi jo z nekoliko besedami zbog lažjega razumevanja naslednjega poglavja.

Nenavadni razvoj bioloških znanosti, ki je bil posledica Darwinove teorije, je namreč tudi močno začel učinkati na moralno filozofijo; kajti nje učenjaki so prav smelo nova naravoslovna načela prenašali na svojo znanost ter gradili novo teorijo, trdeč, da je z naravoslovnim evolucionizmom možno pojasniti tudi vse duševno življenje.

Njih glavna premisa je bila, da duše sameobsebi ni, ampak da je le »funkcija možganov«. Iz te premise pa so izvajali le-ta naravni sklep. Človeški organi so se razvijali do vedno večje popolnosti, med njimi tedaj tudi možgani. Ker pa je duša funkcija možganov, je morala deležna biti tudi tega popolnjevalnega razvitka; kajti evolucionistiška psihologija izkuša dokazovati, da se baje nahaja že pri bitjih najnižje vrste, pri enostaničnih

¹ Beseda »evolucionizem« se izvaja iz glagola »evolvere«, ki pomeni razvijati, razmotavati.

praživalih neka nizka oblika duševne dejavnosti. Tudi ta bitja da že imajo neko dušo, »stanično dušo«, ki sestoji iz vsote čutov, nagonov in čuvstev. Dejavnost naše človeške duše razločujejo od stanične duše le po stopnji njenega razvitka, oziroma po razvojnih zakonih dednosti in prilagodnosti pridobljene popolnosti.¹

To načelo pa po evolucionistih ne velja samo o intelektu, ampak tudi o čuvstvu, zlasti o moralnem čuvstvu.

Ker so se namreč tekom tisoč- in tisočletij vse duševne zmožnosti razvijale do vedno višje popolnosti, je moralo tudi moralno čuvstvo iti to pot; po Darwinu leži najstarejši, prazgodovinski vir moralnega temelja vse človeške družbe v takozvanih »družabnih ali socialnih nagonih«, kakršne opazujemo pri nekaterih živalih, zlasti pri mravljah, termitih, čebelah, konjih, slonih in drugih. Kajti skupno življenje v urejenih družbah postane pogoj za razvitek družabnih razmer in dolžnosti.

Bitje samoobsebi ne more imeti nobenega moralnega čuvstva; le-to se jame razvijati šele po razmerju, v katero stopi posamezno bitje proti drugim bitjem; in tako se opazuje že pri živalih, v družbah živečih, ljubezen do bližnjika kot družabna dolžnost, čeprav pri živalih še ne moremo govoriti o pravem moralnem čuvstvu, ampak le o etiškem nagonu.

Po atavizmu se je pa naposled prenesel ta etiški nagon na človeka kot na zadnji ter najvišji ud v dolgi vrsti organskih bitij. Ker pa se je v človeku družabnemu nagonu pridružil še intelekt, je postalo iz doslej le socialnega bitja moralno bitje. Kajti le človek je začel pretekla in prihodnja dejanja, oziroma njih nagibljaje, med seboj primerjati, njih vrednost spoznavati in jih potemtakem odobravati ali grajati, ker je intelektualno bitje. Tako je prišel *socialni nagon pod kontrolo intelligence*; kajti človek je moral svoje nagone in svoja poželenja pokarjati razumu. Po tej teoriji je npravstvenost namreč socialni nagon, stoječi pod kontrolo intelligence.

Naravno je torej, da pri evolucionistih pojem npravnosti ni trden, neizpremenljiv, za vse čase enak in določen, ampak se izpreminjajoč, se razvijajoč. Zakaj bolj ko je rastla človeška inteligenca, bolj se je razvijala človeška npravstvenost. Pojmi o tem, kar je dobro in lepo, kar dovoljeno in nedovoljeno, niso bili v vseh časih in pri vseh narodih enaki, ampak so se le popolnjevali z rastočo omiko, sploh npravstvene predstave so se izpre-

¹ Gl. Wundt, *Menschen- und Thierseele* (Leipzig 1892).

minjale po kulturnem vplivu, kateremu so se pridružili še razni drugi vplivi, zlasti obnebeje, narava in človeška sposobnost čuvstvovanja.

Na podlagi takih nazorov se je pod vplivom naravoslovnega evolucionizma polagoma porodil s posebnim ozirom na prilagodbo in dednost takozvani *subjektivni* ali *individualni etiški evolucionizem* in dalje iz tega *objektivni* ali *socialni etiški evolucionizem*.

Prvi, čigar najimenitnejši zastopnik je angleški filozof Herbert Spencer, poudarja: duševni razvitek poedinega človeka do najvišje popolnosti, to je glavna, to je najvišja npravstvena naloga človeška; drugi, katerega razvijata zlasti učenjaka Hartmann in Wundt v svojih delih,¹ zahteva napram onemu popolnnejalni razvitek vsega človeštva. Ta mu je najvišji npravstveni smoter.

Potemtakem se govori o takozvani individualni in socialni etiki.

Za individualno etiko ima največji pomen poedinec sam, za socialno je le-ta brez vsega pomena, pri njej se uvažu je le človeška družba, oziroma nadalje celokupno človeštvo; individualna etika zahteva kot glavno načelo stremljenje posameznega človeka po popolnosti, oziroma blagosti in se tako bliža znanemu utilitarizmu angleških filozofov, katerim je bila podlaga vse npravstvenosti dosega največje sreče, največje blaženosti in radosti poedinega človeka; socialna teži na čimdalje večji napredek in na čimdalje višjo popolnost vsega človeštva.

Naravno je torej, da socialni etiki volja poedinčeva nima nobene veljave; njega npravnost se uvažu je le toliko, v kolikor pospešuje splošni smoter družabne etike, to je, v kolikor podpira poedinec razvoj človeštva. Sploh za socialni etiški evolucionizem dobiva poedinec veljavo le kot del celote in z ozirom na vse človeštvo. Nositelj npravstvene ideje ni posamezni človek, ker njega npravstvena volja, kakor vemo, nima zase nobene vrednosti, ampak splošni duh, kakršen kaže svoje bistvo v umetnosti, veri, pravnosti ali v skupini teh stanj, to je v kulturi. V le-ti se torej javlja npravstvena ideja in v razvitku kulture gleda socialna etika svoje najvišje npravstveno načelo.

Tako se socialna etika postavlja na stališče, ki je stališču dose danje etike naravnost nasprotno, ker *ne upošteva individualizma*.

¹ Glej *Phänomenologie des sittlichen Bewußtseins* von Hartmann (Berlin 1879) in *Ethik* von Wundt (Stuttgart 1892).

Najvažnejše ideje socialne etike se namreč po tem, kar smo rekli, dado sestaviti v naslednje točke:

1. Volja poedinčeva je le del volje celokupnosti, ki se jasno pojavlja v raznoličnih človeških družbah, kakor v rodbini, narodu, državi, človeštvu sploh. Le-ta volja celokupnosti ima svojo realnost ter tudi vidni izraz te realnosti pravitako, kakor volja posameznega človeka.

2. Zaraditega se volja poedinca ne uvažuje sama zase, ampak le toliko, v kolikor je potrebna za celokupno voljo človeške družbe.

3. Lastna popolnitev poedinega človeka je v npravstvenem oziru brez veljave. Pravitako nima pomena čuvstvo blagosti, ki je naravna posledica vsakega npravstvenega dejanja posameznega človeka. Raditega se to čuvstvo tudi ne sme uvaževati.

4. Zadnja svrha vse npravstvenosti je pospeševanje splošnega kulturnega napredka.

Po socialni etiki naj bi torej poedinec popolnoma zatajeval svoja čuvstva in svojo voljo ter se pokarjal objektivni volji družbe in se posvečeval vzvišeni ideji kulturnega napredka, sploh naj bi postal popoln altruist. Kaj mari socialni etiki sreče in blagosti posameznega človeka? Saj so individualna čuvstva naslade in razveseljevanja brez npravstvene veljave. Pa tudi splošno blagostanje ne more biti smoter npravstvene dejavnosti; kajti tudi splošna blagost, ki nastane iz blagosti poedincev, ni nič npravstvenega. Npravstveno vrednost imajo le duševni proizvodi, kakršni se pojavljajo v splošni kulturi.

Ne da se zanikovati, da tiči v teh idejah zrnce resnice. Zlasti je socialna etika napovedala boj krutemu egoizmu, ki dandanašnji bolj nego kdaj širi svojo pogubonosno silo med človeštvom. A baš ta pomislek, da je človeku egoizem prirojen in da človek ostane egoist navzlic najizvrstnejši vzgoji k altruizmu, egoist vsaj v nekoliki meri, nas sili, da z opreznostjo sprejemamo nauke socialne etike.

Ali ni dalje čudno, da bi volja posamezne npravstvene osebnosti tudi sama zase ne imela nobenega pomena, nobene veljave? Kaj pa, če pomislimo, da so pravzaprav le volje poedincev tiste, ki stvarjajo splošno voljo katerekoli družabne zveze ter ji dajejo pravo smer?

Ali naj ves individualizem potisnemo popolnoma na stran ter mu odvzamemo vso opravičenost, njemu, ki je, kakor nas uči zgodovina, vladal stoletja ter moral izvršiti najvažnejšo nalogo?

Izvestno pritrdimo besedam Bergemannovim, ki pravi,¹ da je imel individualizem svoj velik ter upravičen pomen; kajti bilo je treba duhove oprostiti pritiska, s katerim so nanje učinjali stanovski predsodki, narodna omejenost in brutalni egoizem vladajočih slojev. A individualizem je apeliral na človeško samočutje, energično razkazoval krivice, ki so se godile posameznikom, zahteval njih odstranitev ter tako izvrševal kulturno misijo, pripadajočo mu v razvojnem procesu človeštva.

A nikakor ne moremo soglašati z imenovanim pisateljem, če na rečenem mestu nadaljuje tako-le: »Njega (individualizma) naloga se sme sedaj smatrati rešena in zato je čas, da odstopi z odra ter svoje mesto prepusti evolucionizmu, ki ima največjo pravico do tega, da postane vladajoči svetovni nazor. Da bode to, ni dvoma; mirnega srca smemo gledati v prihodnost; kajti sila dejstev je večja od sile teorij.«

Kam bi sploh dospeli, ko bi zanemarjali individualno stran npravstvenosti, ko bi se oprijeli mnenja, da posamezna oseba nima veljave! Saj je vendar naravno, da čim više se popnó posamezni udje družbe, tem više se popne vsa družba v npravstvenosti, čim niže padajo posamezniki, tem niže pada družba. To vidimo vsak dan, to nas uči tudi naš parlamentarizem. Ni-li torej največje koristi za vso človeško družbo, zlasti za ono, ki jo imenujemo državo, da se poedini ud te družbe popolnjuje v npravstvenosti? — To pa je le tedaj mogoče, če se obrača na npravstveno vzgojo poedinega človeka največja pozornost, če se v njem tudi vzbudi vелеvažni pomen npravstvenega posameznika.

A najglavnejši nedostatek, ki bije v oči ter nam brani čisto se sprijazniti s socialnim etiškim evolucionizmom, leži v zanemarjanju verskega momenta.

Dočim so drugi pedagogi z vso zgovornostjo poudarjali neovržno resnico, da je dobro, blago mišljenje za posameznika kakor za vso človeško družbo neizmerne vrednosti; dočim so na Nemškem ves pouk in vso vzgojo osredotočili okoli svetopisemskega nauka stare in nove zaveze in zlasti okoli evangelijev ter izrekli glavno načelo vsega pouka v stavku:

¹ Die evolutionistische Ethik als Grundlage der wissenschaftlichen Paedagogik von Dr. Paul Bergemann, str. 19.

Aller Unterricht muß Gesinnungsunterricht sein, hoče ta nova struja poplaviti neovržne trditve onih pedagogov veščakov ter napeljati vso vzgojo na prirodoznanstvo. *Prirodoznanske ure naj bi bile v šoli najvažnejše; kajti nraavstveni pouk naj bi se vršil po načelnih naukih, ki so se podali pri naravoslovnem pouku.*

Pri tem se prezira, da se bode le tisti žrtvoval za celokupne ideje človeške družbe in se posvetil kulturni nalogi, ki se je odgodel baš v tem zmislu, da mu je blago mišljenje najiminitnejše svojstvo ter zrno vsakega značaja. Odgoja popolnega značaja je tedaj prvi in edini pogoj blagonosnemu delovanju posameznika, a ta odgoja je — to smelo trdim — mogoča le na *verski podlagi*.

Nraavstvena vrednost vse znanosti ter spretnosti je namreč odvisna od mišljenja, s katerim kdo uporablja svoje znanosti ter spretnosti. More jih pa uporabljati na trojen način: ali povsem le sebi v korist — tako dela popolni egoist, ali le v blagostanje obče družbe, v povzdigo prosvete — tako dela popolni altruist, ali pa nekaj v svojo, nekaj v občo korist. Najmanj je takih ljudi, če jih je sploh kaj, ki žrtvujejo samega sebe ter vse svoje moči občemu blagostanju. To je seveda vzor krščanske delavnosti, kakršnega je ustvaril Kristus sam. Največ je, žalibog, brezsrčnih samopašnežev, ki sploh niso uživali vzgoje, ali ki v njih le-ta ni mogla zatreti prirojene te lastnosti, ker ni bila prava.

Kdor pa se je prav vzgojil, komur se je vcepilo ter uko-reninilo dobro in blago mišljenje, ta bode sicer, kakor naravno, svoje duševne moči obračal v prvi vrsti na svojo korist, a nikoli ne bode pozabil, da je njega sveta dolžnost, pri svojem delovanju vedno misliti na človeško družbo in tisto delovanje tako uravnati, da bode tej družbi koristilo ter pripomoglo h graditvi vse-obče kulture.

Vse delovanje posameznega človeka, vsa smer, ves učinek in uspeh le-tega zavisi torej od značaja. *Bode li pa kdaj možno značajne ljudi vzgajati zgolj na podlagi prirodoznanstva, o tem svobodno dvomimo.*

Tudi ona trditev, da pouk o kulturi ter spoznavanje veljave in potrebnosti človeške družbe že samobsebi napotuje gojenca na altruizem ter v njem vzbuja razumnost za celokupne interese in ljubezen do altruistiškega delovanja, je prav puhla fraza, katera zanikuje čuvstvovanje, ki je tako odločilno pri vzgoji; kajti predmeti nas obdajajoče vnanosti dobivajo za nas veljavo le v toliki meri, v kolikršni vzbujajo naša čuvstva; le-ta so torej za nas

merilo, s katerim merimo vrednost vseh stvari in dejanj. Zato so pa čuvstva tudi najimenitnejši nagibljeni k našim dejanjem in njih prava vzgoja je odločilna za vzgojo značaja.

Izvestno se zdi nekaj velikanskega misel, da bi moral povsem in resnično npravstveni človek vsa svoja dejanja izvrševati brez vsega ozira na individualne smotre ter brez ozira na lastno blagost, zgolj zaradi tega, ker je vnet in navdušen za kulturni napredek ter blagonosne posledke kulture; toda kakor sem že gori omenil, ta zahteva nikakor ne soglaša s človeško naravo ter nasprotuje psihološkimi dejstvom, ki nas uče, da človek vendar le ostane človek in da individualizma ne moremo zatreti. Lastne želje in lastno voljo posameznikovo more v ozadje potisniti ali celo uničiti le neizmerna navdušenost za stvar, ki jo je spoznal za vredno, da ji žrtvuje svoje osebne težnje ter ji služi z vsemi silami svojimi. Tako navdušenost je n. pr. mogla vzbuditi krščanska ideja v raznih dobah. A kulturna ideja po mojem mnenju ne bode nikdar tako vplivala na duhove, da bi se ji posvetili brez ozira na lastno srečo in blagostanje.

A recimo, da bi mogla etika, zgrajena na podlagi samih prirodznanskih nauk, v tem ali onem slučaju in morda tudi v določenih krogih zadoščati morali praktiškega življenja, vendar me sili globoko prepričanje, da izpodbijem trditev, da bi mogla taka etika v šolskem pouku namestovati verouk in biti temelj vsej npravstveni izomiki.

Recimo, da bi mogel visoko izomikan človek: mislec, učenjak, filozof pogrešati vere in si na podlagi svoje inteligence sestaviti npravstven sistem, po katerem bi uredil svojo dejavnost; recimo, da bi vselej zadel pravo smer te dejavnosti in bi vsekdar izvršil dober čin le raditega, ker bi uvidel, da mora tako in da ne sme drugače ravnati, saj to zahteva vesoljni red vseмира in saj moramo ljubiti ter izvrševati dobra dejanja, recimo, da bi bilo tako: kdo bi si upal poudarjati, da bi to možno bilo pri npravstveno nezrelem bitju, bodisi otroku ali odraslem človeku? Ali si moremo misliti slučaj, da bi deček npravstveno živel le radi tega, ker bi spoznal, da je dobro edino pravo; ali si moremo misliti, da bi mogel uravnati svoja dejanja po imenitnosti in visoki vrednosti blage dejavnosti, po imenitnosti kulturnega napredka? Kdor to pravi, ne pozna otroške duše, ne ve, da prevladujejo v njej čuvstveni momenti nad razumom, da otrok svoje dejanje uravnava zlasti po avtoriteti. Razloži mu najjasneje, da obče blago-

stanje, da kulturni odnošaji zahtevajo zatiranje lastnih samopašnih nazorov in žrtvovanje lastnih duševnih in telesnih moči, lastne vede in izobrazbe: v določenem slučaju ga prevlada prirojeni mu egoizem ter ga sili varovati lastno korist ali celo okoristiti se drugim na škodo. In tudi odrasli človek dela tako, ako se ni učil na podlagi verske vzgoje zatajevati svojih nazorov in svojih nagnjenj in ako se mu ni vzgojilo pravo ter močno čustvovanje, zlasti čustvo pobožnosti, hvaležnosti, spoštovanja in ljubezni do bližnjika.

Otrok le takrat izvrši pravo in dobro dejanje, kadar je npravstvena zapoved ali prepoved podkrepljena z imenitno avtoriteto, katero ljubi, spoštuje, kateri je hvaležen in se čuti obvezanega. A to so v prvi vrsti starši in vzgojitelji ali učitelji; v drugi vrsti pa stoji in mora stati pred otrokom kot najvišja avtoriteta tista, ki daje povelje vsemu svetu in vsem ljudem: to je Bog.

Pri doraslih ljudeh se pridružita tema dvema še tudi dve drugi, ki sta čestokrat merodajni ali celo odločilni za njih dejalnost: *posvetna gosposka in javno mnenje*. Seveda za *npravstveno popolnega človeka* ni teh dveh avtoritet; zakaj ta jih ne potrebuje. A je-li sploh možno vzgojiti npravstveno popolnega človeka, to je drugo vprašanje, kateremu bi si ne upal dati pozitivnega odgovora.

Izvestno pa velja božja avtoriteta kakor za otroka tako tudi za odrasle ljudi; a ne samo za tiste, ki se niso npravstveno visoko izobrazili, ki ne uvidevajo, da moramo dobro in blago spoštovati ter učinjati že zaradi njega samega, ampak tudi za npravstveno omikane in celo za visoko omikane ljudi, ki menijo, da lahko izhajajo tudi brez Boga.

Vzemi navadnemu človeku verski čut, vzemi mu Boga, in vzel si mu vse; kajti vzel si mu najvišjo avtoriteto, ki daje pravec njegovemu življenju, ki po njej uravnava svoje čine ter ostaja na pravi poti; in če jo tudi kdaj zgreši, vendar se zopet vrne na njo, dokler veruje. A vzemi mu to avtoriteto, in pokaže se ti živalska narav z vsemi nebrzdanimi nagoni; kajti v vsakem človeku tiči nekaj zveri — to je dognano — samo da zversko narav ublažuje prava omika, ki uvažuje velikanski vpliv verskega čustva.

Žalibog, da prevladuje v novejših časih mnenje, da je vera le za tepce in nizke sloje! Saj je tudi največjemu učenjaku in najimenitnejšemu izobražencu treba vere. Zadevajo ga lahko nepopisne nezgode, kadar mu vsa učenost nič ne pomaga, vsa znanost nič ne koristi; kadar obupa brez vere in najde le v veri utehe in

tolažbe. Saj nas tega uči življenje, ki nam razkriva dan za dnevom takih dogodkov. A vprašam še dalje: je-li njega npravstveno vedenje, sploh vsa njegova npravnost tudi v navadnih, vsakdanjih slučajih le posledica njegove filozofske spekulacije: njegove učenosti in razsodnosti ter njegovega popolnega prepričanja o tem, kar je pravo in dobro? Ali se morda ne javi pri njegovi dejavnosti — četudi brez njegove svesti — vendarle vpliv nekdanje verske vzgoje? Jaz vsaj trdim, da omikani človek v marsikaterem težkem slučaju prav in vestno ravna ne po vplivu svoje izobraženosti, ampak po vplivu verske vzgoje in da tisti izobraženec, ki ni nikdar užival verske vzgoje, tudi ne more biti npravstven človek v pravem pomenu besede in vkljub svoji izobrazbi v vseh slučajih npravstveno ravnati.

Neupravičen je torej krik po človeški svobodi, ki so ga zagnali v novejši dobi brezverski filozofi ter pedagogi; kajti človek ne doseže nikdar tistega vrhunca popolnosti, *da bi mogel biti prost, to je, neodvisen od vsake avtoritete in bi vendar mogel v vseh slučajih npravstveno ravnati*. Ko bi se to uresničilo, bi nastopila ona zlata doba, o kateri poje Ovid:

»Aurea prima sata est aetas, quae vindice nullo
sponte sua, sine lege fidem rectumque colebat.«

Takrat bi zavladala vseobča ljubezen in večna pravica in ne bi bilo treba ni zakonov, ni postav.

Človek, zlasti dober človek, poznajoč nepopolnost in slabost svoje npravi, sicer hrepeni po taki popolnosti, si želi tako dobo in sanjari o taki utopiji, a ne doseže je nikoli, ker je človek.

Kakor je torej človeški naravi treba človeških zakonov, tako tudi višjih, večnih, ki jih je vdihnila človeški duši najvišja, nevidna pa občutna moč vsemira.

Kako daleč je zabredla novodobna etiška filozofija, ki sloni na darwinizmu in zanikuje višje bitje, ki pa obenem tudi nasprotuje altruizmu socialne etike, ker odobruje najhujši, brutalni egoizem, nam kažeta knjigi, ki ju je spisal filozof Nietzsche: *Zarathustra in Götzendämmerung*. Zanimivo je, kar piše o tem profesor Spitzer v graški Tagespošti z dne 3. novembra 1903 pod naslovom: »Carneris Sittlichkeit und Darwinismus«. Tam čitam le-ta odstavček: »In der blendenden Form der Nietzscheschen Aphorismen hat das Evangelium der Unsittlichkeit und Selbstsucht eine Macht über die Geister gewonnen, die man noch vor ein paar Jahrzehnten

für ganz undenkbar gehalten hätte. In erstaunlicher und erschreckender Menge strömen die Gläubigen herbei; ja, zuweilen hat es wirklich den Anschein, als seien die Tage jener anderen älteren Botschaft, des Evangeliums der Menschenliebe und Gerechtigkeit, gezählt, als solle Antichrist die Welt erobern und endgiltig den Sieg davon tragen, nicht nur über das Christentum, sondern auch über die reine dem Christentum innewohnende Humanität.«

Dalje pa ve tudi vsak učitelj-vzgojitelj, da mora kakor poučevati tako tudi vzgojevati nazorno, da mora npravstvene predstave uteleševati, to se pravi, da mora gojencu vedno pred oči postavljati imenitne in vzorne zgleds prave npravnosti. Učenec-gojenec umeva npravstvena pravila in se po njih ravna le takrat, kadar jih opazuje ter vidi utelešene v imenitnih osebah, ki se zanje ogreva, ki jih posnema, ki so mu zopet nova avtoriteta. Zato je zgodovinski pouk, in sicer posvetne kakor tudi cerkvene zgodovine starega in novega veka tolikega pomena. Kje nahajamo več npravstvenih vzorov ter vzornih zgledov nego v sv. pismu, nego v zgodovini sploh?

Prav piše Ziller v svoji etiki na str. 449.: »Konkretni vzor nam zdržuje realnost kreposti mnogo sigurneje nego abstraktni pojem. Predstavlja nam čistost s silo istinitosti, ker nam jo nasproti postavlja v konkretni podobi; vrhutega je po verskem predstavljanju opremljen z višjo avtoriteto ter popolnejšo oblastjo.«

Ti zgledi pa niso samo povsem npravstveni in popolni, ampak imajo še prednost stalnosti. V vedno isti popolnosti, v neizpremenljivem lesku se postavljajo pred oči gojenčeve. Lahko jih torej spoznava ter posnema in izkuša uravnavati svojo dejalnost po njih, samo treba mu jih je mnogokrat slikati z najživejšimi bojami.

Kako pa je z abstraktnimi vzori kulture, ki ne samo niso nikjer utelešeni, ampak tudi ne ostajajo neizpremenljivi? — Prosveta še ni dospela do vrhunca ter nikdar ne dospe; govori se o njenem neprestanem napredku, za katerega naj se gojenec navdušuje, h kateremu naj se uči pripomoči z vsemi telesnimi ter duševnimi silami. A kaj naj gojenec tu posnema, ko se vse vrtil naprej, ko ni nič stalnega, nič dovršenega, ko se vse razvija v neprenehljivi izpremembi? — Baš kulturna zgodovina ga uči, da se je človek mnogo ter često motil; da je polagoma obvladal zmotnjave; da je hrepenel po resnici, a da je ni mogel najti hipoma, ampak le kos za kosom; da še dandanašnji v marsičem

ne pozna prave resnice. Kulturna zgodovina ga uči, da ni popolnosti na svetu; da se je človeštvo polagoma dvignilo iz nekdanjega stanja sirovosti ter nenravnosti na višje stališče sedanje omike, a da še ni pri koncu in da se navzlic višji kulturi često nazaj pogreza v staro sirovost, da ne rečem, živinstvo.

In v tem nauku naj gojenec najde stalnih vzorov, ki mu naj bodo oblastna avtoriteta, vplivajoč na njega čuvstvovanje ter vodeč njega mišljenje in delovanje? — To ni možno. Kulturna zgodovina more le odraslega človeka ogreti, da se čudi mogočnosti človeškega duha, more celo ugodno vplivati na njega nравstveno čuvstvo; nikakor pa ne more tako navdušiti nezrelega, nerazvitega gojenca, ki mu je treba celo drugih mogočnejših, razumljivejših in stalnejših vzorov. Edino, kar bi mogel posneti v svojo korist iz naukov kulturne zgodovine, je dejstvo, da je človek v vseh dobah svojega bivanja verjel na višje bitje, od čigar mogočnosti se je čutil zavisnega.

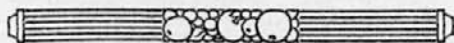
Take prave nравne vzore pa more podajati le vera ter pouk kateri se na njo ozira. Naša vera nas uči verovati na vekovečen svetovni red ter zlasti na najvišje bitje, ki je vse najlepše in najmodreje uredilo ter vse vodi in ravna po najmodrejšem, enotnem črtežu; ki dobro plačuje ter hudo kaznuje; ki povsod in vselej pravici pomaga do zmage, četudi kratkovidnost človeška tega ne more vselej spoznati.

S temi svojimi načeli more tedaj vera biti edino pravo merilo, ki naj se z njim meri vrednost del človeških in *tudi naša nравstvena zavest*.

In to najvažnejše sredstvo človeške vzgoje naj bi vrgli pod klop? Naj bi oropali človeštvo najvišjih vzorov, ki mu jih je ustvarila vera?

Vedno bodo veljale nesmrtnе besede blagega Slomška, vsaj za nas Slovence: »Prava vera bodi nam luč, materin jezik bodi nam ključ do prave narodne izomike!«

(Dalje.)

Novi čuti?

Dr. Fr. Grivec.

Vsakemu otroku je znano, da imamo samo pet čutov. Starejša psihologija je to staro in splošno mnenje sprejela kot neovržno resnico. Aristotel in Tomaž Akvynec nista prav nič dvomila o resničnosti splošnega mnenja glede na število čutov. Vsak po svoje sta izkušala dokazati in pojasniti, da imamo samo pet čutov, nič več in nič manj. Aristotel je dokazoval, da nam zadošča petero čutov, ker ž njimi lahko spoznavamo (zaznavamo) vse prvine čutnih stvari, vodo, zrak, ogenj, zemljo. Več čutov nam ni treba, ker so samo te telesne prvine; manj jih pa tudi ne smemo imeti, ker bi bilo sicer naše čutno spoznanje preveč nerazločno.¹ Aristotelovo dokazovanje je samoposebi nejasno in nepopolno, vrh tega se pa še brez pravega razloga naslanja na napačno mnenje o prvinah stvarnega sveta. Sv. Tomaž je spoznal nepopolnost Aristotelovega dokazovanja; pa tudi sam svojega mnenja ni zadosti dokazal. Trdi namreč, da imamo samo pet čutov, ker ti čuti lahko sprejemajo vse čutne vtiske in izpremembe, ki jih morejo v nas povzročiti zunanji predmeti.² Ni pa dokazal, da vnani predmeti v naših čutilih povzročajo samo te in samo take izpremembe. Sploh je pa videti, da je sv. Tomaž hotel le pojasniti občno mnenje.

Do najnovejšega časa je staro mnenje o številu čutov ostalo neomajano. V XIX. stoletju se je pa začelo oglašati mnenje, da petero čutov ne more razložiti vseh naših občutov. Novejša psihologija in fiziologija je natančneje preiskala naše čute in naše čutenje ter odkrila mnogo novega; zasledila je nove občute, ki so bili prejšnji psihologiji neznani. Nekateri pač mislijo, da se novoodkriti občuti dajo podrediti peterim čutom. Drugi pa trdijo, da je treba priznati več kakor pet čutov. Ebbinghaus odločno trdi, da je novodobno dušeslovje znatno pomnožilo število čutov. »Najsi štejemo čutila (organe) ali vrste občutov, moramo prejšnje število čutov vsaj podvojiti.«³ Ali je to opravičeno? Poglejmo!

Že Aristotel je trdil, da so zaznave tipa zelo raznovrstne. S tipom občutimo toploto in mraz, razločujemo razkave in gladke,

¹ De anima III 1.

² 1, 78, 3.

³ Abriß der Psychologie (Leipzig 1908) 44.

mehke in trde, ostre in tope predmete. So pa še nekateri sorodni občuti, ki jih je težko razlagati kot tipne občute. Slepec, ki čita, občuti gladke in raskave črke, razločuje robove, tope in ostre poteze; poleg tega pa spoznava tudi razdaljo med besedami in dolgost vrst. Vsak se zaveda, da čuti in razločuje večji ali manjši odpor, večjo ali manjšo težo predmetov, premikanje roke in prstov, razdaljo in prostor, ki ga je premeril z roko ali s prsti. Čutimo, kako napenjamo oko, da bi mogli natančno videti in razločiti predmete, ali uho, da ne bi česa preslišali. Razen tipa, ki ima svoje čutilo (organ) ali čutila na površju našega telesa, moramo torej priznati še neki podoben čut v notranjih delih našega telesa. To je mišični čut.

Po vsem našem telesu so razvrščene mišice, ki nam služijo, da se moremo primerno gibati; z mišicami so obdani naši organi (oko, uho, nos), da jih moremo prilagoditi različnim vtiskom in razdaljam. Vse mišice so po gibnih (motorskih) živcih zvezane z osrednjim živčevjem (možgani), da jih moremo samostojno gibati, krčiti ali raztezati. Zavest nam pa priča, da mišice ne samo gibljemo, ampak njih gibanje, krčenje, raztezanje tudi čutimo, zaznavamo. Torej so mišice z osrednjim živčevjem zvezane tudi s čutnimi (senzorskimi) živci. Kar nam tukaj priča zavest, to potrja tudi fiziologija. Kakor ima uho za svoj posebni predmet valovanje zraka (zvok), oko tresenje etra (svetloba, barva), tako imajo čutni živci, pripeti na mišice, za svoj posebni predmet gibanje mišic, njih raztezanje in krčenje; to je njim sorazmerni mik, ki ga sprejemajo in vsled svoje zveze s središčem tudi občutijo. Z mišicami gibljemo telo, organe, ude; z mišičnim čutom pa to gibanje čutimo, zaznavamo napor, ki je potreben za gibanje udov, presojamo težo teles in napor, ki je potreben, da premagamo odporost predmetov.

Gibanje, premikanje udov občutimo posebno v členih. Ako isti utež držimo enkrat s stegnjeno, drugič pa s skrčeno roko, čutimo vendar isto težo, dasi je stanje mišic v obeh slučajih zelo različno. Torej imamo še posebne živce, ki občutijo premikanje členov. Fiziologija je res dokazala, da so členi z mnogimi živci zvezani z živčnimi središči. Tako si tudi razlagamo, zakaj tako razločno občutimo pregibanje prstov v členih, dasi pri tem mišice malo ali včasih celo nič ne delujejo. Poleg tipa imamo torej še poseben čut v mišicah, členih in kitah. Kakor tip tako ima torej tudi mišični ali gibni čut zelo raznovrstne mike in občute.

Mišični ali gibni čut je velike važnosti za telesno gibanje. Po njem spoznavamo napor in težo, razločujemo lahko in hitro gibanje od počasnega in težavnega; poleg tega spoznavamo tudi daljavo, visokost ali globokost, ki smo jo premerili z gibanjem tega ali onega uda. Ta čut nam pomaga, da moremo kretanje in gibanje našega telesa ohraniti v ravnotežju in enakomernosti. Ker mnoge telesne kretnje izvršujemo tolikokrat, da se jih popolnoma privadimo in da nam ni treba nič paziti nanje, zato se jih velikokrat sploh ne zavedamo, jih ne občutimo. A vendar so nam tudi pri teh kretnjah potrebni mišični in gibni občuti. Kako bi sicer mogli vedeti, kdaj hitreje ali počasneje hodimo, kdaj se ravno držimo; kako bi sicer mogli poljubno izpreminjati smer, hitrost ali jakost gibanja in krenenj?

Še zanimivejša je zveza mišičnega čuta z domišljijo in posredno tudi z umskimi predstavami. Vsak naš občut je spremljan od mišičnega gibanja; občuti bolečine, čuvstva žalosti, veselja, strahu, groze so v zvezi z mišičnimi izpremembami. Domišljija in spomin ohranja in obnavlja ne samo občute in čuvstva, ampak tudi vtiske mišičnih izprememb, ki so v zvezi z občuti in čuvstvi. Domišljija pa spremlja naše umske predstave. Tako je vse naše notranje čutno in umsko predstavljanje v zvezi s spominskimi slikami mišičnih občutov. Spominske mišične slike pa vznemirjajo gibne (motorske) živce in po njih zopet lahko povzročajo mišične izpremembe. Zato je naše telo pod vplivom idej in domišljije v vednem valovanju. Žalostne ali vesele misli, žalostni ali veseli spomini povzročajo izpremembe v mišicah in po njih izpremembe na obrazu ali pa tudi sicer v telesnem gibanju. Odtod tudi kretnje in geste, ki ž njimi spremljamo mišljenje in govorjenje. Preobširno bi bilo, ako bi hoteli popisati vse zanimive pojave, ki so v zvezi z mišičnim čutom.¹

Mišični čut je v marsičem podoben tipu. Ali pa smemo trditi, da je mišični ali gibni čut samo neka vrsta tipa? Kaj menijo dušeslovci? Starejše dušeslovje tega čuta sploh ni poznalo. Novejši dušeslovci so pa različnega mnenja. Wundt² sicer pravi, da je mišični čut le notranji tip; a treba je pomniti, da so se po Wundtovem mnenju sploh vsi čuti razvili iz tipa. Ebbinghaus³ odločno trdi, da je mišični čut poseben, od tipa različen čut. Geyser⁴ ga

¹ O teh pojavih prim. Mercier, *Psychologie*, n. 107—110.

² *Grundriß der Psychologie* (Leipzig 1907) 37.

³ O. c. 45.

⁴ *Lehrbuch der allg. Psychologie* (Münster 1908) 185.

šteje med notranje čute, torej ga loči od tipa. Mercier ga sicer zelo vpoštevata, a ga ne loči strogo od tipa.¹ Lampe² pravi, da smemo mišično čutenje »prištevati tipanju«. Rehmke³ prištevata mišične občute notranjim občutom, o posebnem mišičnem čutu po njegovem mnenju sploh ni mogoče nič določnega povedati. Večina novejših nemških dušeslovcev mišični čut sploh strogo loči od peterih zunanjih čutov. — Ne da se tajiti, da so vsi občuti mišičnega čuta v zvezi s tipnimi občuti; a vendar se mišični čut zelo loči od tipa v navadnem pomenu. Ako nočemo priznati, da bi bil mišični čut poseben čut, moramo vsaj priznati, da je posebna, prejšnjemu dušeslovju neznana vrsta tipa. Mišični čut je torej vsaj v nekem oziru nov čut.

Z mišičnim čutom je soroden notranji občni čut ali organski čut. Čutimo lakoto, žejo, utrujenost, slabost, vsaj nekoliko se zavedamo izprememb v naših hranilnih in prebavnih organih. Torej imamo čut, ki sprejema mike, povzročene po raznih funkcijah in izpremembah notranjih organov. Wundt tudi ta čut podreja tipu; mnogi dušeslovci (n. pr. Geyser, Ebbinghaus) ga ločijo od tipa in od mišičnega čuta, nekateri pa poznajo samo en notranji občni čut, ki sprejema mišične in organske občute.

Ebbinghaus⁴ in mnogi drugi moderni dušeslovci⁵ trdijo, da tudi tip v navadnem pomenu ni en čut, ampak sestavljen iz treh različnih čutov; tako bi imeli poseben čut za zaznavanje temperature (toplote in mraza), pritiska in bolečine. Živci teh čutov se končujejo na površju našega telesa, oziroma v koži; sicer so med seboj prepleteni, njih skrajni konci so pa med seboj prostorno ločeni. To trditev dokazujejo z dokazi iz izkustva. Toda izkustvo pač dokazuje, da so razni deli naše kože različno občutljivi, ker živci niso povsod enako gosto razprostrti. Ni pa verjetno, da bi bili nekateri živci dovzetni samo za toploto ali mraz, drugi samo za pritisk, zopet drugi samo za bolečino. Sploh to razlikovanje ni posebno važno za umevanje našega čutenja. Zato preidimo k zanimivejšim pojavom.

Vse naše čutne priprave so zelo umetno in smotreno prirejene. Posebno čudovito urejeno je uho. Za sprejemanje raznih

¹ O. c. n. 56.

² Dušeslovje (Ljubljana 1890) 88 in 214 sl.

³ Lehrbuch der allg. Psychologie² (Leipzig 1905) 158.

⁴ O. c. 46 sl.

⁵ Gl. Gutberlet, Psychophysik (Mainz 1905) 547—581.

zvokov je najvažnejši polžev zavoj, kjer se končuje slušni živec v »Cortijevem organu«. Poleg polževega zavoja sta v notranjem ušesu dve vrečici in trije obloki, ki stoje navpično drug na drugem. V vrečicah se nahajajo vapnenčevi kristalčki (otolith). Kakor v vseh labirintovih delih tako je tudi v vrečicah in oblokih neka tekočina, labirintova voda. Do najnovejšega časa ni bilo pojasnjeno, kak pomen imajo obločki in obe vrečici. Splošno so mislili, da so del slušne priprave; zato so one kristalčke imenovali slušne kamenčke. Novejše raziskave so pa dokazale, da imajo obločki in vrečice drug namen. Ako se pri živalih poškodujejo obločki in vrečici, ne oslabi sluh, ampak nastanejo nepravilnosti v gibanju, moteno je njih ravnotežje, živali se opotekajo, prekucujejo itd. Zato mnogi dušeslovci in naravoslovci¹ (Ebbinghaus, Engelmann, R. L. Schäfer, E. de Cyon) trdijo, da so obločki in obe vrečici skupaj posebna čutna priprava; torej bi bilo treba poleg sluha priznati še poseben ravnotežni ali statični čut (statischer Sinn, Gleichgewichtssinn, Lagesinn).

Občuti ravnotežnega čuta se pri človeku navadno le nerazločno javljajo, ker so v zvezi z drugimi občuti, posebno z mišičnimi in tipnimi. Včasih so pa dosti razločni. Ako se mižé nekolikokrat zasučemo na peti, potem pa naenkrat obstanemo, imamo občut, kakor da bi se sukali v nasprotno stran kakor prej. Če se v krogu vozimo, čutimo, kakor da bi bili nagnjeni na vun. Taki in podobni so občuti ravnotežnega čuta. Ravnotežni čut nam pomaga, da se moremo bolj lahko orientirati. Vendar pri človeku ta čut ni tako nujno potreben kakor pri nekaterih živalih.

Ravnotežni čut je posebno razvit pri ribah, raki in pticah. Njim je pa tudi potreben; ako ga izgube, je njih življenje v nevarnosti. Ribe, ki izgube ta čut, so popolnoma nezmožne za orientacijo in za plavanje; sučejo se okoli svoje osi, obračajo se na hrbet, se prekucujejo in se ne morejo stalno vzdržati v ravnotežju. Pravtako se godi rakom in pticam, ako se jim pokvari ravnotežni organ. V tem čutu se lepo kaže smotrenost narave. Na zemlji imajo živa bitja trdno podlago; zato se posebno s tipom in mišičnim čutom lahko orientirajo, tudi sluh in vid znatno podpirata orientacijo na trdni in stalni podlagi. Drugače pa je v vodi in v zraku; voda in zrak samanasebi ne dajeta stalne in trdne opore za orientacijo s pomočjo tipa, mišičnega čuta, sluha ali vida. Za morske ribe, ki živijo v globoki vodi, sluh nima velikega po-

¹ Gl. Gutberlet, Psychophysik 449—54.

mena; zato imajo uho v ožjem zmislu malo razvito, tembolj je pa razvit njih ravnotežni organ.

Ali je ravnotežni čut poseben čut? Wundt¹ meni, da je ravnotežni čut le notranji tip, podobno kakor po njegovem mnenju tudi mišični čut spada k tipu. To mnenje je vsaj deloma opravičeno, ker so miki ravnotežnega čuta sorodni s tipnimi miki. Različna lega glave in telesa povzroča premikanje tekočine v obločkih in kamenčkov v vrečicah. V obločkih in vrečicah se končuje živec v finih dlačicah (nekdanj so jih imenovali »slušne dlačice«), ki so zelo občutljive za vsako izpremembo v legi tekočine in kamenčkov; zato živec natanko občuti različno lego glave in telesa. Verjetno je, da tudi skupni pritisk vode oziroma zraka povzroča primerne občute v ravnotežnem čutu; tako bi ribe s tem čutom vsaj nekoliko občutile vodno globočino, ptice pa zračno višino. Kakor pritisk zraka in vode tako pa morebiti tudi valovanje in tresenje zraka oziroma vode nekoliko vpliva na ravnotežni organ. Iz tega bi sledilo, da je ravnotežni čut soroden ne samo s tipom, ampak tudi s sluhom. Wundtu se to zdi zelo verjetno; na ta način bi bila vsaj deloma potrjena njegova teorija o razvoju vseh čutov iz tipa. Iz tipa se je po Wundtovem mnenju razvil ravnotežni čut, iz ravnotežnega čuta pa sluh.²

A ne glede na nedokazano in zelo hipotetično Wundtovo čutnorazvojno teorijo je verjetno, da je ravnotežni čut v zvezi s sluhom, kakor je ravnotežni organ v zvezi s slušnim organom, na videz celo del slušnega organa. Kaka je ta zveza, to je pa še negotovo. Mnogi mislijo, da ima ravnotežni organ obenem ravnotežne in slušne funkcije.³ Verjetno je, da zunanji zračni pritisk skozi uho vpliva tudi na ravnotežni organ; če n. pr. zatisnete ušesa, se vam zdi, da je vaše ravnotežje bolj nestalno in orientacija bolj negotova. S tem pa še ni rečeno, da bi brez sluha ne bilo ravnotežnega čuta.

Dasi je težko določiti razmerje med sluhom in med ravnotežnim čutom, je vendar treba priznati neko samostojnost ravnotežnega čuta. Pri človeku je samostojnost ravnotežnega čuta manj očitna, ker si lahko pomaga posebno z mišičnim (gibnim) čutom,⁴

¹ Grundzüge der physiologischen Psychologie I⁶ (Leipzig 1908) 431—35.

² O. c. 440—44.

³ Gutberlet, Psychophysik 450. 454.

⁴ Geyser (Lehrbuch der allg. Psychologie 185) zato trdi, da je sedež ravnotežnega čuta v členih in v ušesnih obločkih ter vrečicah.

bolj očitvidna je samostojnost ravnotežnega čuta pri pticah, še bolj pri ribah, kakor je tudi ravnotežni organ (obločki in vrečici) pri pticah bolj razvit kakor pri človeku, pri ribah pa bolj kakor pri pticah.

Ne da se tajiti, da je novejša dušeslovje odkrilo nove, prej neznane ali vsaj neopažene občute. Najzanimivejši med njimi so razni mišični (gibni) in ravnotežni občuti, ki pojasnjujejo mnoge prej nerazložljive pojave našega čutenja. Težko pa je določiti, ali smemo govoriti tudi o novih čutih. Treba je počakati še določnejših in jasnejših rezultatov. — Moderni dušeslovci si glede na število čutov zelo nasprotujejo. Tega je posebno kriva njih neenotna in nestalna terminologija; poglavitni vzrok tolike nejasnosti in tolikega nesoglasja je pa različno stališče modernih dušeslovcev v osnovnih dušeslovskih vprašanjih. Eni hočejo tudi v dušeslovju uveljaviti razvojno teorijo; v našem vprašanju smo n. pr. to opazili pri Wundtu. Drugi so dosledni subjektivist, ki pač priznavajo občute, ne pa čutov v pravem pomenu. Kartezijanci zopet pripisujejo čutenje duši, ne pa telesu in njega organom. Odtod je umevno, da različni dušeslovci čutenje in čute zelo različno razlagajo; popolnoma naravno je, da so različna tudi njih mnenja o številu čutov.

Matija Naglič in njegova rokopisna ostalina.

Prispevki za slovensko slovstveno zgodovino l. 1680.—1830.

Priobčuje Frančišek Rebó (Dunaj).

41. »Ene prou lepe Molitivne Bukvize imenovane Vlakdajni Kruh . . . popifane od Jurja Werdineka. V Zelli . . . 1820.«¹

¹ Prim. Simonič str. 554; Glaser II. 259; Šaf. 145. — H str. 517: »Halifhter js molituvfkeh bukouz imenovane fo ufakdajne kruh, u katerih lepe molitve, litenije in pefme fo popifane od Jurja Werdineka, drukane leta 1821. u Gradzu.«

Šafařík omenja razen izdaje iz leta 1820. še drugo izdajo, ki je izšla po mnenju Čopovem v Gradcu okrog l. 1830. (brez kraja in letnice). Pri Šaf. beremo opombo: »Wahrscheinlich mehrmal gedruckt.« — Da je bila knjižica res večkrat natisnjena, nam potrjuje tudi Naglič, ki je navedel vsebino tega molitvenika po *doslej neznanem natisku iz leta 1821. v Gradcu*. Ta natisk tudi Simoniču ni bil znan, a Naglič ga nam je ohranil s svojim »halistrom«. Knjižica je obsegala bogato zbirko najraznovrstnejših molitev in pesem, podobno, kakor Pohlinov molitvenik. Na zadnjih osmih straneh (str. 208 sl.) je bilo natisnjeno »Podvuzhenje, ali visha, koko se per f. mafhe timo Mafhniku ima odgovariti al k' mafhi strezhi.« — Gotovo je bila knjižica vsled tega poučenja še prav posebno priljubljena!¹

42. »Kerľhanlki katoliľhki nãvuk s' vprafľhanji ino odgovori. V Ljublani... 1822.«²

Ta katekizem je izšel v slovenščini anonimno (Šaf. 120); izvirnik je spisal v nemščini Janez Mihael Leonhard,³ v sloven-

¹ Simonič navaja na str. 31. »Molitne bukvice imenovane Vsakdanji kruh za katoliške kristjane... *Prepisal in pomnožil za tretji natis Franc Ser. Bezjak... V Mariboru... 1862.*« Simonič povprašuje: »1. in 2. natis?« — Odgovor: Werdinekova izdaja iz l. 1820. in 1821. Toda, kaj je z izdajo, ki jo navaja Čop?

² Prim. Simonič 265 pod »Leonhard J. M.«; Glaser II. 75 in 221; Šaf. 119, 120. — H str. 466: »Halisthter js kerľhanľkiga Nauka, kater je na novu sloshen, leta 1822.«

³ Za podatke iz življenja J. M. Leonharda se imam zahvaliti dunajskemu knezonadškofijskemu duhovnemu svėtniku, monsign. Viljemu Panešu, ki mi je tudi blagovoljno posodil Doninovo knjigo, v kateri se nahaja življenjepis Leonhardov. — Ludovik Donin je namreč napisal tri zvezke zgodovine dunajske Šefanske stolnice in boľjih sluľabnikov pri Šefanski cerkvi. Prvi zvezek je naslovljen: »Der Stefansdom und seine Geschichte. Wien 1873. Kirsch.« Zanimiv je motto tega zvezka, ki se glasi: »Die St. Stefanskirche ist weit herrlicher als man es mit Worten aussprechen kann. Als einstens die Gesandten von Bosnien die Kunst und Hőhe des Turmes betrachtet und bewundert hatten, sprachen sie: Wahrlich, dieser Turm mag mehr gekostet haben, als unser Kőnigreich wert ist!« (Aeneas Sylvius, poznejši papeľ Pij II.)! — Naslov 2. zvezka se glasi: »Der Heilige Stefan und die Stefaner«, 3. zvezek pa ima naslov: »Gott der Herr und Seine Diener im St. Stefansdome« (Dunaj 1874). V 3. zvezku je popisana sluľba boľja raznih stoletji v cerkvi sv. Šefana, v 2. zvezku pa sluľabniki boľji, ki řo delovali pri dunajski stolnici. Življenjepis Leonhardov se nahaja v 2. zvezku, str. 496—501. — Leonhard je bil rojen v Grafenwörthu na Niľ. Avstr. 23. sept. l. 1782. Na domači ljudski řoli je bil njegov katehet dr. Peter Lichtenegger, »regulirter

ščino pa je knjigo preložil marljivi *Matevž Ravnikar* (Šaf. 120) — Ravnikarjev katekizem se razločuje od sedanje razdelitve le v toliko, da se razlaga nauk o krščanski pravičnosti v 4. poglavju, o sv. zakramentih pa v 5. poglavju, dočim je sedaj obratni red v navadi.

43. »Navuki ino molitve sa mlade ljudi, sloshil Janes Salokar. V Lublani... 1822.«¹

Prvo izdajo tega mladinskega molitvenika je priredil Zalokar še v bohoričici, a druga izdaja l. 1825. (Šaf. 137) je izšla že v

Chorherr von *Duzenberg* — tako pravi Donin, naslanjajoč se na latinsko ime »*Ducumburgum*«, ki se pa v nemščini glasi »*Herzogenburg*« —; Lichtenegger pa je poučeval razumnega dečka tudi v latinščini in je poskrbel, da je deček nadaljeval svoje študije na piaristovski gimnaziji v *Kremsu*. Po dokončanih gimnazijskih in filozofskih študijah je vstopil Leonhard najprej v benediktinski red v Melku, kjer pa je ostal le tri leta, potem pa je nadaljeval teološke študije v dunajskem bogoslovskem semenišču in jih dokončal z izvrstnim uspehom. V mašnika je bil posvečen l. 1806. Od l. 1809. dalje ga nahajamo v različnih službah pri sv. Štefanu na Dunaju. L. 1828. je postal generalni vikar in pomožni škof na Dunaju, l. 1834. pa je bil imenovan za šenthipolitskega škofa, toda v St. Pöltnu je izvrševal višjepastirsko službo le eno leto. V aprilu l. 1836. je bil imenovan za vojaškega škofa in ko tak je tudi umrl 19. jan. 1863 na Dunaju. Velikanske so vsote, katere je blagi Leonhard naložil za različne ustanove, med njimi l. 1828. tudi za gluhonemnico v Ljubljani, l. 1854., 28. decembra pa: »dem Pfarr-Armen-Institute in Laibach 20.000 fl. 4 1/2 % Staatspapiere«. — Leonhard pa zavzema tudi važno mesto ko praktični bogoslovski pisatelj. Ker so razni jožefinci Kanizijev katekizem popolnoma pokvarili, sklenil je Leonhard, prirediti na novo veliki in mali katekizem, ki je bil potem v dunajski nadškofiji v rabi do najnovejših časov. In ta Leonhardov katekizem je predstavil v slovenščino naš *Ravnikar*. L. 1840. pa je izdal Leonhard tudi »*Vollständige Katechesen zur Erklärung des in den k. k. österreichischen Staaten vorgeschriebenen großen Katechismus*« v 2 zvezkih. Donin navaja na str. 138 in 139 še druge Leonhardove spise večinoma katehitične, homiletične in na-božne vsebine. Vsega skupaj našteje 30 spisov v 39 zvezkih.

Naj omenim še k sklepu, da sem pred kratkim slučajno spoznal na Dunaju nečakinjo škofa Leonharda, ki mi je povedala, da je imela kot mlado dekletce sedmih do osmih let čast, govoriti s svojim stricem — škofom. Gospodična Leonhard stanuje sedaj v VIII. okr. Lerchenfelderstr. 124 in je izvrstna učiteljica francoskega in angleškega jezika. Ko sem prišel v razpravi do Ravnikarjevega katekizma, sem se spomnil škofa Leonharda in sem se o njem natančneje poučil.

¹ Prim. Simonič 589; Glaser II. 243; Šaf. 137. — *H* str. 520: »Halilhter is bukov, k fo noti Nauki in molitve sa Mlade Ludi, sloshiu jeh je Janes Salokar ulublani 1822.«

metelčici, katere vnet zagovornik in pospeševatelj je bil Zalokar. — Molitvenik je bil zares jako primeren za šolsko mladino! Poleg dobro izbranih molitev za mladino je bil v knjižici tudi pouk o cerkvenem letu in poglavitnih praznikih leta: Božiču, Veliki noči in Binkoštih. — Knjižico je zaključil pisatelj z libero ali »malimi biljami« in s premišljevanjem o sodbi božji.

44. »Premišlovanje sa zhaľ Svetiga leta Jakoba Benigna Bofsuetā... V' krajnsko preľtāvlēno... Skusi Blasha Potozhnika. V' Lublani 1826.«¹

Naglič je navedel vsebino premišljevanj in molitev jako vestno in natančno. Da je ljudstvo knjižico zelo pridno rabilo, je priča to, da je morala iziti isto leto še v 2. izdaji! Zanimiva je Čopova opomba gledé 2. izdaje (Šaf. 138): »Die 2te Auflage ist sprachlich etwas besser. Man glaubte nämlich Potočnik's Übersetzung, die sich sprachlich rein zu sein bestrebt, vor dem Drucke der allgemeinen Verständlichkeit wegen etwas ändern, d. h. verschlechtern zu müssen. Bei der 2. Auflage drang der Herausgeber auf die Wiederherstellung seiner Übersetzung, was man wenigstens zum Theile geschehen ließ.«

45. »Halifhter js Bukuv od lhtireh posľednih Rezhi, jnu jēľufoviga shivlenja inu terplenja.« H str. 423.

Pod številčkama 45 in 46 nam preostaja govoriti še o dveh knjigah, ki sta menda izšli brez letnice natiska, ker Naglič navaja samo naslov brez letnice. »Bukve o štirih posľednjih rečēh in Jezusovem življenju in trpljenju« (štev. 45) ter »Bukve o Antikristu« (štev. 46) so ostale doslej vsem našim bibliografom *neznane*, in tudi meni se ni posrečilo, iz javnih knjižnic dobiti kako knjigo, ki bi odgovarjala Nagličevemu »halištru«! Gledé knjige o *Antikristu* pa mi je pač sporočil gosp. dr. Fr. Kotnik v pismu z dné 17. aprila 1907, da se na Koroškem »med ljudstvom še sedaj nahaja dosti Antikristov s slikami«, v pismu z dné 24. aprila 1907 pa berem: »Dva Antikrista sta v varnem zavetju neke privatne župnijske biblioteke na Koroškem, enega je prodal neki kmet pri nas v *Wolfsberg* za 10 gld! *Enega* pa še upam jaz dobiti v *Kotljah* na Koroškem. Najstarejši koroški slovenski Antikrist je rokopis iz l. 1720!« — Nato izraža gosp. dr. Kotnik v omenjenem pismu

¹ Prim. Simonič 44 pod »Bossuet Jacques Bénigne«; Glaser II. 234 in 273; Šaf. 138. — H str. 527: »Halifhter is bukviz od Svetiga Lejta 1826.«

željo, naj objavim Nagličev »hališter« o Antikristu dobesedno v celoti. Tej želji hočem tudi danes po daljšem času ustreči! Priobčiti hočem pa poleg halištra o Antikristu tudi hališter o »štirih poslednjih rečeh in Jezusovem življenju in trpljenju«!

O knjigah Nagličevega zbornika halištrov sem razpravljal v kronološkem redu. Toda, kakor sem bil prisiljen, pri prvi knjigi — o »Spokorjenju sv. Margarete Kortonske«, ki nosi najstarejšo letnico, namreč 1675 —, pripoznati, da bi gledé na kronološki red moral govoriti o omenjeni knjigi pozneje, ker je izšla v resnici za 100 let kasneje, tako moram pa zopet pri zadnjih dveh knjigah opomniti, da bi bil moral o njih razpravljati že poprej, ker sta gotovo izšli v tisku (ali morda v rokopisu?) vsaj pred letom 1824. — v začetku tega leta je namreč Naglič spisal omenjena »halištra« —, a še bolj verjetno je, da sta izšli že pred XIX. stoletjem! Toda, ker jih z gotovostjo nisem mogel nikamor uvrstiti, naj sledita tu na zadnjem mestu!

Knjiga o »štirih poslednjih rečeh in Jezusovem življenju in trpljenju« je prirejena po enaki nemški knjigi pobožnega kapucina o. *Martina Kohemskega*, o čemer sem se prepričal, primerjajoč Nagličev hališter s popisom Kristusovega življenja po o. Martinu Kohemskem. — Ker smo že tolikrat slišali ime slovečega nemškega kapucina, naj tu sledi nekaj podatkov iz njegovega življenja in delovanja! Zanimivo je predvsem, da do najnovejših časov nemškim učenjakom ni bilo znano in mnogim še sedaj ni znano rojstno leto o. Martina Kohemskega! Herderjev *Konversations-Lexikon* (3. izdaja, IV. zvezek, predelek 1728) nam še l. 1905. ne vé z gotovostjo povedati njegovega rojstnega leta; pravi namreč: »geboren *um 1630* zu Kochem a. d. Mosel«. — Salzer pa piše v svoji še nedovršeni »*Illustrierte Geschichte der deutschen Literatur*« (založba Leonove družbe na Dunaju) v 20. snopiču str. 706 naravnost: »geb. *1630* zu Kochem«. A Scherer navaja v svoji »*Geschichte der deutschen Literatur*« (9. izdaja, 1902) na str. 757. ko rojstno leto pravilneje letnico *1633*; ravnotam pripominja Scherer: »die zuverlässigsten Angaben über sein Leben und seine Werke gibt das Buch der Mainzer Klosterfrau Maria Bernhardina: P. Martin von Cochem (Mainz 1886)«. — Torej se Scherer naslanja na navedeno knjigo! Toda tudi ta letnica ni še prava! V XXXII. letniku (1905/1906), zv. 22 nemškega družinskega lista »*Deutscher*

Hauschatz« je dokazano iz neke opombe v spisih o. Martina samega, da je bil rojen dne 13. decembra 1634. l. Umrl pa je l. 1712., kar je sploh znano. — O. Martin je bil sloveč ljudski pridigar in marljiv nabožni pisatelj. Njegovo pisateljsko osebnost je najbolje označil Scherer, kakor sem že na to opozoril v »Času«, II. str. 378. — Popisal je o. Martin življenje svetnikov, razložil daritev sv. maše,¹ priredil več zanimivih legend, ki so postale prave ljudske knjižice, n. pr. legenda o Genovefi; izdal je tudi pesmarico za katoličane, ki je izšla l. 1700. že v 11. izdaji (Salzer n. n. m.). Posebno znamenito pa je bilo in je še njegovo »Življenje Jezusa in Marije«, pri katerem se hočemo sedaj dalje pomuditi. Prva izdaja je izšla l. 1676. (Salzer). Scherer je imel v rokah izdajo iz leta 1682. O. Martin je delo od izdaje do izdaje izpopolnjeval; priredil je vsega skupaj pet izdaj. V predgovoru k 5. izdaji piše dné 15. februarja (»zu Bernkastel am 15. Hornung«) 1689: »Christliche Seele! Nachdem ich dieses Leben Christi zum fünften Mal wohl durchgesehen, umgearbeitet und auf Befehl der Oberen neuerdings verbessert habe, so meine ich, es sei nun vollendet und bedürfe keiner Verbesserung mehr. Deshalb bin ich auch nicht gesonnen, es zu ändern, sondern es ganz in dem jetzigen Stande zu lassen«. Ta predgovor je ponatisnil Avgust Maier, ki je priredil štiri nove izdaje »Življenja Kristusovega«; zadnja, 4. izdaja je izšla l. 1898,² in to sem imel v rokah, ko sem primerjal Nagličev hališter. Na koncu »Kristusovega Življenja« je bila navadno ko dostavek natisnjena istega pisatelja knjiga za bolnike, t. j. premišljevanje štirih poslednjih reči. A v knjigi, po kateri je napisal Naglič »hališter«, je bilo na prvem mestu premišljevanje o štirih poslednjih rečeh in šele potem je sledilo »Življenje in trpljenje Kristusovo«. — Na koncu pa je bilo pristavljenih še nekaj premišljevanj o skrivnostih Kristusovega trpljenja in menda nekaj apokrifnih stvari, kakor »enu fuetu pifmu od fvetiga Michaela« in »enu resodenje od Jezusa, trem S: Fravam«. — Pa pogledjmo si hališter v celoti!

¹ Tudi v slovenščini je izšel l. 1875. molitvenik: *Razlaga svete maše* po č. o. Martinu Cochemu. Milic. Ljubljana. — 2. izdaja l. 1879. Prim. Simonič 63 pod »Cochem Martin«.

² Des ehrwürdigen P. Martin von Cochem großes Leben und Leiden unseres Herrn und Heilandes Jesu Christi und seiner glorwürdigen Mutter Maria. Nebst dessen größerem Krankenbuch als Anhang... Neu illustrierte Originalausgabe besorgt durch August Maier. Freiburg i. B. Herder.

	Halifhter js Bukuv od fhtireh pošlednih Rezhi, jnu Jesuloviga shiulenja inu terplenja	21.
	<i>Perve tal je od smerti</i>	1
1.	Kapitel: je od smerti	1
2.	K: od tega fehtania al fkushnave v ti smerti	9
3.	Kapitel, Od videnia teh hudeh dohou	15
4.	Od bania ali strahu tega Pekla	17
5.	Od tega strahu, jnu bania tega urtelna ali fodbje	22
	<i>Ta drugi tall od fodbje boshje</i>	28
1.	Kapitel. — Od teh zahrnou, kateri se bodo godili pred fodnem dnem inu pred to fodbo boshjo, katera se bo godila na konz tega fvejta, to je na fodni dan	28
2.	od gor uftajania teh mertveh na fodni dan	39
3.	Koku ti brumni inu nabrumni bodo na ta krej te fodbje postauleni v to dolino Josaphat	57
4.	Koku bodo ufi ludje v te doline Josaphat zhakali na prihod Kriftula	64
5.	od naprej postaulenia inu Perkasania tega Krisha Kriftusouga	69
6.	od Prihoda tega fodnika	75
7.	Koku bo Christus k' fodb fedeu	80
8.	sakaj se bo Kriftus na fodni dan toku strafhan perkasou, od lete teshave eniga smertniga greha	89
9.	Koku dougu bo ta fodba terpela, inu koko se bo ta fodba sazabela	94
10.	Koku bo ta fodba terpela	99
11.	Koku bodo ti ferdamani fojeni	104
12.	Koku bo Kriftus ta urkel jsrekou	115
13.	Koku bodo ti ferdamani sa odpufhanje profili, jnu koko bodo v peku pahneni	125
14.	Kuku se bodo po te fodbje ti jsvoleni pruki nebefam se pelali	132
	<i>Ta treki (3) Tall je od Pekla</i>	141
1.	Capitel, kej je inu koku je uelik inu shafan leta pekuv	141
2.	od tega Peklenfkiga ognia	154
3.	od peklenfkiga Mrafsa inu smerslote	162
4.	od te Peklenfke Lakote jnu sheje	166
5.	od tega peklenfkiga semradu	172
6.	od teh peklenfskih zheruov inu shiuali	176
7.	od te peklenfke teme inu Dima	183
8.	od Peklenfkiga Touarshtva	190
9.	od teh Peklenfskih Marter	198
10.	od drusih Peklenfskih zheruou	203
11.	od obraubania gledat tega lepiga boshjega oblizhia, teh ferdamaneh	209
12.	od te douge uezhnosti	218

	<i>Ta zheterti tall od Nebefs</i>	223
1.	Capitel. Koku fo Nebefs ufhafane inu uftvariene	223
2.	Kaj sa enu vefelje je u nebefih tih jsvolenih. To je od Nebefhkiga vefelja	236
3.	od tega, koku malu Ludi bo jsuelizhanih	249
	Od Kriftufoviga shiulenia	267
80.	capitel, kaku je biu Kriftufs kerfhen od fvetiga Janesa Kerftnika	267
83.	od tega fhtirdeset danskiga Pofta Kriftufoviga	274
84.	od teh zhudneh del Kriftusoueh, njegouga nauka, u sazhetku	280
85.	Koku je biu fueti Joanefs ob glavo dian	292
86.	od fpreobrnjenja fuete Marie magdalene	298
87.	Koku fe je Kriftufs na temo Hribo Tabor fpremenou	307
1.	sdei tukei bo od tega velikiga ubofhtva Kriftusoviga	318
2.	Koku slu je biu Kriftufs pregainan	324
3.	Koku je to safhpotvanje Kriftulu tefhku naprej perfhlu	332
4.	Koku fo ti Judje zhefs Jesusa fvet dereshali	342
5.	Koku je Kriftufs na zuetno nedelo v Jerufalem jeisdu	354
6.	Kaj je Kriftufs na velki Pondelk in Tork fturu	366
7.	Koku je biu Kriftufs Predan	378
8.	Koku nuznu je brati al premifhluati to britku terpleine Jefusovu	385
9.	Koku je Chriftus od foje lubesnive matere, inu od fojeh Jorgrou inu perjatlou flovo jemau	393
10.	Koku je Kriftufs fojem jogram noge umivou	405
11.	Koku je Christus foiga isdajauza resodeu	414
12.	Koku je fhu Kriftufs na olsko goro	421
13.	Koku je Kristus na olski gori shalvou	427
14.	od teh urshahou te shalofti Kriftusove	432
	<i>sdei naprej od posebnega terplenja Jefusoviga.</i>	
1.	Capitel: od tega verta gehtsemani	435
2.	Koku je biu Kriftus k' pilatushu pelan	443
3.	Kapi: Koku je biu Kriftus k' herodeshu pelan	445
4.	Koku je biu Kriftus supet k' Pilatushu pelan	452
5.	Koku je Kristus k' gaishlanu pelan inu k' enmo ftebru pervesan biu	459
6.	Koku je Kriftus gaishlan biu	463
7.	Kai sa eno shaloft je Maria Diviza per temo gaishlanju imela	467
8.	Koku je Kristus kronan biu	471
9.	Koku je Kristus temo folku naprei poftaulen biu	476
10.	Koku je biu Kriftus k' fmerti obsojen	482
11.	Koku je Kristus biu ta velk krish na ramo naloshen	491
12.	Koku je Kristus Marie napruti perfhu	498
13.	Koku je Kristus teshku fhou noter da konza mestnih urat	505
14.	Koku je Jesus od mestnih urat na goro Calvarjo fhuv	510
15.	Kaj je Kristus pred terpu, preden je biu na krish perbit	512

16.	Koku je Kristus biu na krishu safhpotvan	520
17.	Koku je ta desna stran Kristusova prebodena bla	537
18.	Koku je Kristus od krisha dol uset biu	544
19.	Koku je Kristus v' grob poloshen biu	554
1.	Perftaulenu lhe: od teh 24 ur od Kriřtufoviga terplenja . .	557
2.	Tih petnaist fuetih řkriunořti, katere je Jesus Kriřtus na uelki zhetertek suezher terpu sa oderřhenje zeliga řveta . . .	572
3.	od teh 3 gnad, od teh fuetih řkriunosti	576
4.	Predgovor od tih řhest fuetih Mařh	578
5.	vishe teh řveteh Mařh	581
6.	enu fuetu pĩřmu od fuetiga Mihaela	583
7.	enu resodenje od Jesusa, trem S': Fravam	586
8.	od Krishouga Pota njegoveh gnad	589
9.	od vřakiga řhtationa, koko je Jesus hodeu, kolki je řtopin řturu Konz.	591

Knjiga je imela torej blizu 600 strani, in vendar se zdi, da se nam ni ohranila! Razlagam si to takole: Seuffert piše v svoji temeljiti razpravi o palatinski grofici Genovefi, da je bila ljudska knjiřica o sv. Genovefi na Bavarskem l. 1804. zaplenjena, in sicer, »weil es ganz das gepräge des ärgerlichsten unsinns von aberglauben trage«; enako mi je pripovedoval duh. svėtnik monsign. Paneř na Dunaju tudi gledė Kohemovega »Kristusovega řivljenja«, da je bila knjiga za dobe cesarja Jořzefa II. strogo prepovedana, »ker se v njej nahaja preveč mistike«. Iz tega sklepam, da je tudi slovenska jořzefinska duhovřčina prepovedala knjigo o »řtirih posl. rečeh in Krist. řivlj.«, posebno ře zaradi onih dostavkov na koncu knjige! Zdi se pa, da je naře ljudstvo to knjigo kljub vsem prepovedim zvesto hranilo ko »zlat zaklad«, kakor tudi knjigo o Antikristu, ki je bila gotovo prav tako prepovedana! Iz tega sledi, da sta se obe knjigi med ljudstvom pač ohranili, dočim jih menda zastonj iščemo v javnih knjiřnicah! — Vprařanje pa je, če se je, kakor knjiga o Antikristu med korořkim ljudstvom, tudi kaka knjiga o »řtirih posl. rečeh in Krist. řivljenju« sploh ře kje do dandanes ohranila!

Zadnjič sem omenil »Pasion«, ki ga je spisal po Kohemu korořki kmet Draboznjak (Čas II., 423). »Pasion« popisuje na 72 straneh Kristusovo in Marijino trpljenje, toda knjiga, ki jo je imel Naglić v rokah, je vsekako veliko obřirnejše (str. 435, ozi-

roma 378—557) popisovala Kristusovo trpljenje nego »Pasion«! Natančniše bo mogoče o tem govoriti, ko nas razveseli g. dr. Kotnik z obljubljenim razpravo o »Pasionu«, ali pa še bolje, ako nam morda že sam pokaže razmerje med »Pasionom« in Nagličevim »halištrom«! Treba bo tudi še natančniših preiskav, se li naslanja Draboznjakov »Pasion« na veliko ali malo izdajo Kohemovega »Kristusovega življenja«. Knjiga, katere vsebino nam je Naglič navedel, je pripovedovala Kristusovo življenje in trpljenje menda po veliki izdaji, toda po neki starejši izdaji, kar bo tudi še treba natančniše preiskati!

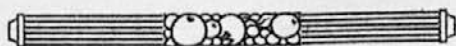
Od Maierjeve nove izdaje Kohemovega »Krist. življenja« se Nagličev hališter pač v marsičem razločuje: Knjiga, po kateri je Naglič priredil »hališter«, je začela pripovedovati takoj Jezusovo javno delovanje, kar se je popisovalo v nemški predlogi v 80. poglavju (Naglič str. 267). V Maierjevi izdaji se to popisuje v 62. poglavju: »Wie Christus von dem hl. Johannes ist getauft worden«. Opomniti moram, da je prvotno o. Martin v prvih poglavjih popisoval zgodbo o stvarjenju sveta in zgodovino judovskega ljudstva, pozneje pa je to obravnaval v uvodu, poglavja pa je zaznamenoval šele, ko je začel govoriti o Kristusovem življenju. Zato je prvotna izdaja imela 20 poglavji več nego zadnja izdaja. — Kar je stalo nadalje v Nagličevi knjigi na str. 318—384, o tem govorijo pri Maierju poglavja 68—74. Dosem sega pri Maierju I. del knjige, nato sledi II. del. Maier II. del, pogl. 1—9 = Naglič str. 385—434 (t. j. pogl. 8—14). Posebno trpljenje Jezusovo nam popisuje Naglič v 19 poglavjih, katerih napisi se natančno vjemajo z napisi v Maierjevi izdaji, vendar pa moram opomniti, da ima Maierjeva izdaja v tem delu več poglavji nego Nagličeva!

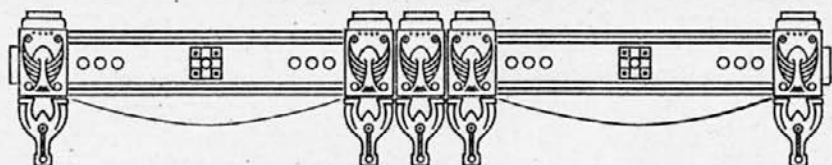
Kar zadeva premišljevanja o štirih poslednjih rečeh, se Nagličev hališter — vsaj gledé I. dela, o smrti — popolnoma strinja z nemškim izvirnikom! Gledé devetih dostavkov na koncu knjige omenjam, da nam je 7. dostavek: »resodenje od Jezusa trem S: Fravam« že znan, ker se nahaja tudi v Genovefini legendi, o kateri smo zadnjič govorili; nekaj drugih dostavkov je pa Naglič tudi doslovno prepisal, zato bomo imeli priliko, o njih še pozneje govoriti!

Vriva se nam še vprašanje, kdaj je bila pisana, oziroma natisnjena knjiga o »Štirih posl. rečeh in Krist. življ.«? Kaj gotovega seveda na to ne morem odgovoriti, vendar hočem izreči tu neko domnevanje! Ko sem prepisoval »hališter«, so me opozorile nekatere pravopisne posebnosti, n. pr. *fs* za *f* na koncu besede;

-io, -ie za -jo, -je, na »Spokorjeine«, o katerem sem razpravljaj na prvem mestu in dokazal, da je knjižica morala iziti po letu 1769., najbrže leta 1775. (Čas I., 369 sl.). Morda, da je pisatelj »Spokorjeina« priredil v slovenščini tudi knjigo o »Štirih posl. rečeh in Krist. življenju«, in sicer po l. 1770., ali pa kak drug pisatelj iste dobe! Tudi se mi vriva domnevanje, da je bil to morda kak redovnik, kapucin ali frančiškan; seveda nastane pri tem pomislek, kako je bilo s potrdilom knjige od strani predstojnikov! Ali je knjiga morda izšla v kaki zakotni tiskarni in jo je priredil kak Knobelj?! — Natančniše bi se dalo o tem razpravljati, ako bi se nam posrečilo, dobiti v roke kak popoln izvod te knjige!

K sklepu naj dostavim še nekaj opomb! Ko sem iskal po bibliografijah naslova knjige, na katero bi se nanašal Nagličev hališter, sem našel, da je Janez Cigler izdal l. 1831. knjigo: »Shtiri polledne rezhi, ali premišljevanje Smerti, Sodbe, Pekla in Nebel« (Simonič 61); Gašpar Švab pa je iz nemškega prestavil »Pogled v' vezhnoft, ali premišljevanje šhtirih pollednjih rezhi zhlovekovih« in knjigo izdal l. 1833. (Simonič 512); Kristusovo življenje pa je popisal in izdal šele 1868—1873 Štefan Kocijančič (Simonič 226 in 97). Nemogoče je, da bi se nanašal Nagličev hališter na katero teh knjig, ker je bil pisan skoro gotovo med 15. III. in 4. IV. l. 1824. Ta hališter namreč stoji med halištroma o Antikristu in Sv. postu; prvega je spisal Naglič 15. sušca 1824., drugega pa 4. aprila, zelo verjetno, da istega leta, dasi Naglič tu letnice ni zapisal. — Jasno je torej, da je moral Naglič imeti neko starejšo knjigo v roki! A te knjige sem brezuspešno iskal v bibliografiji in v knjižnicah. — Draboznjakov »Pasion« pa me je napotil, da sem šel primerjat Nagličev hališter s Kohemovim »Leben Christi«, in tako sem dospel do zaključkov, ki sem jih zgoraj podal cenjenim bravcem! — Opozoriti hočem še na sledeče sem spadajoče knjige iz Kukuļjevićeve hrvaške bibliografije: Str. 88. Štev. 1017: Magdalenic Math. »Od četirih posleđdnjih človeka«, u versih, 1670, u mal 8°. — Sedem arakah debela knjižica bez broja stranah. — Str. 104. Štev. 1193. »Muka Gospodina našega Isukarsta i plač matere njegove«. U Splitu 1813. 8°. — Štev. 1194: »Muka Kristuševe«. U Beču 1703. Ričkim jezikom opravljeno 1769. 12°. Strani 88.

Ali so na zvezdah živa bitja?

Kanonik Iv. Sušnik.

Twinkle twinkle pretty star,
How I wonder, what you are!
Blišči, blišči, zvezdica,
Ali kaj si — kdo to zna?

Temno-jasna noč. Na nebesnem oboku miglja nebroj zvezdic, nekaj svetlih, druge še komaj vidne. Nad njimi je kot lahen dihljaj, kot svetla meglica razpršena »rimska cesta«. Vsa narava je krasna; živalstvo, rastlinstvo, da, mrtvo skalovje nam nudi nešteto čudežev, a vendar vse prekosi veličastvo zvezdnatega neba. S silo svojega duha se izkuša človek vglobiti v skrivnosti narave in rešiti nje zagonetke, a dočim je prosta zemeljska priroda več ali manj dostopna tudi neukemu človeku, nam hrani nebo polno skrivnosti, katerih rešitev se je najdalje upirala in se še upira človeškemu umu. Tu izkuša veda rešiti zagonetna vprašanja, filozofija pomaga razkriti tmino, in kjer ti dve znanstveni sili ne privedeta do zaželenega uspeha, se nehote pridruži bujna domišljija, da ona nadomesti, česar znanstveno raziskovanje ne zmore. Ako čuje preprost človek o zvezdah, o njihovih razdaljah in velikosti, se mu nehote vzbudi vprašanje, kaj je pač na onih svetovih, bivajo li ondi tudi ljudje, z istimi duševnimi in telesnimi zmožnostmi, pa morda srečnejši, manj slabostim in trpljenju podvrženi kakor mi? A ne samo preprosto ljudstvo, tudi zvezdoslovci - strokovnjaki so se bavili resno s tem vprašanjem, in ker jim dejansko raziskovanje ni podalo zaželenega uspeha, so premnogi tem več zajemali iz svoje domišljije. Vsakemu mislečemu človeku se vriva misel, kaj je ondi? So li vsi svetovi mrtve krogle brez življenja? je li življenje samo na naši zemlji in so vsi drugi svetovi samo zato, da se jih raduje naše oko, da človeški um preizkuša in bistri ob njih svojo modrost?

Ako opazujemo zemljo z vsem, kar je na njej, tedaj vidimo, kako je vse smotrno urejeno, kako je ena stvar v tesni zvezi z drugo, kako so navezane posamezne živali druga na drugo, kako vse objema red, in nehote se nam vriva misel, da stvarnik tudi neizmernih svetov ni ustvaril brez gotovega namena, da je tudi zvezdam odločil gotov smoter in ne samo tega, da jih mi iz daljave občudujemo. In sedaj nam vstaja v duši tudi vprašanje, niso li tudi na onih svetovih živa bitja, ki spoznavajo Stvarnika in ga časte.

Bivajo li na zvezdah živa bitja?

V starodavnih časih so smatrali Ptolomejev sistem za nedotakljiv. Zemlja je središče vsega, krog zemlje kroži mesec, kroži sonce, krožijo vsi drugi planetje in vsa množina zvezd. O velikosti sonca in zvezd, o njihovi razdalji od zemlje niso imeli niti najmanjšega pojma. Saj so Atenci zasmehovali nekega izmed svojih meščanov (Anaksagora), ki se je drznil trditi, da je sonce tako veliko kakor grški Peloponez. Aleksandrijski zvezdoznanci (Eratosten, Hiparh) so že tedaj precej natanko izmerili velikost zemlje, daljavo in velikost meseca, toda o razdalji in velikosti sonca niso imeli nikakega jasnega pojma, veliko manj pa še o razdalji zunanjih premičnic ali celo stalnih zvezd. Stari Indci so trdili, da bivajo bogovi na zvezdah in solncu, in »Veda«, njihova najstarejša verska knjiga uči, da so sonce, mesec in zvezde odločeni kot bivališča dušam rajnkih, in sicer ali za plačilo, ali pa za kazen. Grki in Rimljani se s tem vprašanjem niso dosti bavili, zemlja se jim je zdela v primeri z mesecem in solncem velikanska, vsi svetovi in zvezde, kateri so bili dosegljivi prostemu očesu, so se jim zdeli neznatni, torej kot bivališča za človeka ali njemu podobna bitja sploh v poštev niso prišli. Ti nazori so ostali neizpremenjeni ves srednji vek. Sicer so tudi že tedaj nastopali posamezni veščaki, ki se niso strinjali s Ptolomejevim sistemom in izkušali solncu priboriti večjo veljavo, a šele Koperniku se je posrečilo to starodavno naziranje ovreči in javno pred svet stopiti s čisto novim sistemom. Zemlja, doslej kraljica vsega, se je morala umakniti s svojega prestola, katerega je toliko časa po krivici imela v lasti, ter se zadovoljiti z neznatno vlogo ponižne služkinje, ki mora dvoriti solncu. Seveda se starodavno napačno naziranje ni dalo v enem hipu izrvati, trebalo je še stoletnega napora, preden so se celo veščaki vdali in priznali istinitost Kopernikovega stališča. Znanstveno raziskavanje je vedno bolj napredovalo, polagoma se je posrečilo vsaj približno izmeriti solnčno daljavo in istočasno tudi razdalje tedaj znanih premičnic. Sonce je zadobilo velikanski obseg, istotako tudi nekatere premičnice, ki daleč presegajo velikost zemlje. Pri premičnicah so jeli opazovati tudi mesece, kateri jih obkrožujejo, in na ta način so zlasti premičnice vedno bolj dobivale podobo in obliko naše zemlje. Ko so tudi skrivne naravne sile naše zemlje, fizikalni zakoni, kemična svojstva postala bolj jasna, tedaj je bila napravljena podlaga za nadaljnje raziskavanje našega ozvezdja. Da se je s tem združilo tudi vprašanje, bivajo li živa bitja na drugih zvezdah, je skoro samoobsebi umevno, in če se morda v tem oziru ni doseglo dosti uspeha, so tega krive nepremagljive težkoče, katerih človeku najbrže ne bo nikdar mogoče popolnoma premagati. Izmed slavnjših učenjakov imenujemo Kopernika, Keplerja, Newtona, Galileja, ki so izrečno trdili, da so na raznih zvezdah živa bitja; njim so se pozneje pridružili Herschel, Laplace, Kant, Gauß in drugi, in v novejšem času je zlasti slavni Secchi branil to misel. Seveda se tudi nasprotnikov ni manjkalo, kateri so vedno poudarjali, da se taka trditev ne da znanstveno dokazati, in navajali celo vrsto

razlogov, da bivanje živih bitij na zvezdah ni mogoče. V najnovejšem času dr. Pohle, profesor na vratislavskem vseučilišču, odločno zastopa mnenje, da bivajo na mnogih zvezdah živa bitja, enako organizirana kakor živa bitja na zemlji; prav z isto odločnostjo pa mu nasprotuje Anglež Russel Wallace. Wallace stoji na geocentričnem stališču in trdi, da se edino le na zemlji nahajajo vsi tisti pogoji, ki omogočijo eksistenco organskih bitij. Izvajanja obeh veščakov so tem zanimivejša, ker se opirajo strogo na znanstvene podatke. Našim čitateljem bode gotovo ustrezno, ako izkusimo podati kratek pregled razlogov, na katere se opirata obe trditvi.

Se pred 50 leti je Avgust Comte izrekel sodbo, da smo z astronomičnimi sredstvi pri kraji. Z daljnogledi se ne da več dosti napredovati in le-ti nam ne bodo mogli nikdar podati natančnih pojasnil, kaj se nahaja na zvezdah in kakšna je njihova vsebina. Seveda moramo priznati, da je ravno optična sestava daljnogledov v drugi polovici minolega stoletja znatno napredovala. Sosebno težko je bilo dobiti zadosti velike kosove zadoštno čistega (flintovega in krovnoovega) stekla. Največja, sedaj dovršena daljnogleda sta v Ameriki (Lick-Observatory na gori Mount Hamilton v Kaliforniji in Yerkes-Observatory pri Chikagi). Prvi ima 91 cm širok objektiv in je 18 m dolg, drugi meri 102 cm v premeru in ima dolžine 19 m. (Veliki daljnogled pariške razstave s premerom 125 cm in 60 m dolžine je brez praktične vrednosti). Z močnimi okularji je možno doseči povečavo 3600—3800. Ako opazujemo s to povečavo mesec, se nam kažejo predmeti na njem takšni, kakršne bi opazovali s prostim očesom na 100 km daljave; n. pr. Triglav — Kum, ali pa Kamniške planine in Gorjanci pri Novem mestu. Na tako daljavo bi pa mogli razločiti le še največje stavbe, kakršne se nahajajo na zemlji, n. pr. cerkev sv. Petra v Rimu i. dr. Vendar se tudi to bolj opira na teoretična izvajanja. V praksi so tako velike povečave večinoma nerabne. Ozračje ni nikdar popolnoma čisto in mirno, in že tu se stavijo opazovavcu meje, ki se ne dajo prekoračiti. Zato zvezdoznanci tudi pri največjih daljnogledih navadno ne rabijo večjih povečav kot 600—1000. Še manj je možno opazovati podrobnosti na drugih premičnicah. Najugodnejše se nam kaže Mars. Na njem se da opaziti več lis in prog, med njimi ozke črte — kanali ali vodotoči, kakor trdijo — toda tudi te črte morajo v istini biti vsaj 30 km široke, da jih je sploh mogoče videti. Stalne zvezde se nam tudi z največjo povečavo kažejo le kot male svetle točke, kakega premera ni možno določiti. Iz tega lahko spoznamo, da nam daljnogledi dosti več podrobnosti ne bodo mogli podati. Iznajdba spektroskopa je naenkrat presenetila ves učeni svet. Zvezdoznanci so tako dobili orodje, da morejo natanko določiti, katere snovi in v kakšnem stanju se nahajajo na zvezdah. Pomudimo se nekoliko pri tem orodju.

Znano je, da prizma od stekla razkroji solnčni svetlobni trak v sedmere mavrične barve. Ta barveni pas imenujemo »šar«. Ako postavimo pred prizmo zelo tesno špranjico, potem opazimo na

solnčnem »šaru« veliko množino temnih močnejših in tanjših črtic. Že Wollaston je l. 1802. opazil te črte, za njim l. 1815. Fraunhofer, ki se je temeljito s to prikaznijo bavil. Združil je več prizem skupaj in na tak način povečal šar ter ga opazoval s povečalnim steklom. Posrečilo se mu je več skupin v manjše črtice razpršiti, katerih je on naštel do 600. Po njem se te črtice imenujejo še danes »Fraunhoferjeve črtice«. Toda dolgo časa se ni dalo spoznati, odkod te črte izvirajo. Razne poizkušnje so pokazale, da vsak žareč predmet napravi šar, da se pa šari po različnosti predmetov med seboj razločujejo. Žareč vodik kaže štiri črte, in sicer vijoličasto, rdečo in dve višnjevi. Ogljik napravi šestero večjih skupin. Natrij kaže znano rumeno črto; dušec celo vrsto večjih in manjših skupin itd. Vse te črte imajo isto barvo kakor dotični del šara, v katerem se nahajajo. Da se more položaj teh črt v šaru označiti, je že Fraunhofer najznamenitejše dele označil s črkami A—H. Pozneje so veščaki šar še bolj raztegnili in opazovali v njem do 16.000 raznih črtic. Vendar je pa ostal njihov pravi pomen dolgo časa nejasen, in orodje za pravo znanstveno raziskovanje neporabno, dokler se Kirchhoffu in Bunsenu ni posrečilo leta 1860. zagonetke rešiti. Ta dva učenjaka sta namreč z raznimi poizkusi dokazala, da od vsake žareče snovi izvirajoče barvene črte zatemnijo, ako njihovi svetlobni trakovi prehajajo skozi plin ali par iste snovi. Omenili smo, da žareči vodenec kaže štiri barvene črte. Ako se nahaja med njim in pa spektroskopom navadni plinasti vodenec, skozi katerega morajo svetlobni trakovi žarečega vodenca prehajati, tedaj se nam barvene črte kažejo temne. Vodik je svoje lastne barvene črte vsrkal — absorbiral in spektroskop nam kaže na istem mestu temne črte.

Ta iznajdba je podala naenkrat ključ do vsebine zvezd. Spektroskop je postal imenitno znanstveno orodje, s katerim je bilo odslej mogoče natančno določevati kakovost in vsebino zvezd. Zvezdoslovci, med prvimi slavni Secchi, so orodje izboljšali in izpopolnili ter začeli z njim vsebino zvezd preiskovati. Dočim se je preje mislilo (Herschel), da je solnce temno telo, katero obdaja zelo svetlo ozračje, je spektroskop pokazal, da je solnce velikanska, ognjeno-žareča, večinoma plinasta obla, ki je obdaja kroginkrog ozračje raznih razbeljenih plinov. Skozi to plinasto ozračje morajo prodirati svetlobni trakovi žareče solnčne vsebine in tvarjajo na ta način v šaru omenjene temne črte. Primerjanje z raznimi žarečimi predmeti je pokazalo, da je solnce sestavljeno skoro izključno iz istih snovi kakor naša zemlja, seveda se nahajajo v žareče-plinastem stanju.

Tudi opazovanje stalnih zvezd je privedlo do istega zaključka. P. Secchi je stalne zvezde s spektroskopom razdelil v štiri, oziroma pet razdelkov. V prvi oddelek spadajo zvezde z belovišnjevkasto svetlobo; nahajajo se na najvišji stopinji toplote. K njim prištevajo zvezde Sirius, Vega, Regulus. V drugo vrsto spadajo zvezde z rumenkasto svetlobo, ki imajo že nekoliko manj toplote n. pr. Arktur, Capella. K njim spada tudi naše solnce.

V tretjo vrsto štejemo zvezde z rdečkasto lučjo. Te zvezde so še bolj ohlajene. Njihov šar se nam kaže nekako pretrgan in zaokrožen; v njem je več širokih in nejasnih pasov. K četrti vrsti se prišteva le neznatno število manjših zvezd, ki imajo posebno značilen od drugih zelo različen šar; zaokroženi deli so namreč obrnjeni na nasprotno stran kakor pri tretji vrsti. Razen teh vrst se nahaja še nekaj zvezd z nepravilnim šarom, ki tvorijo peto skupino.

Tudi zvezdne meglice na nebu kažejo sličen šar. V nekaterih meglicah je nakopičeno na tisoče zvezd, njihov šar je isti kakor drugih nepremičnic; druge meglice so pa v istini velike množine kozmičnih plinov, po največ dušec in vodik, kakor nam kaže njihov šar.

Je-li pa tudi istina, kar nam kaže spektroskop? Ali ni pri tem mogoča prevara, da imajo te črtice v šaru morda vendarle kak drugačen pomen, in so vsi naši sklepi iluzorični? Ali se nam je mogoče na kak način o tem prepričati.

Vsakdo je že videl v temni noči zvezdne utrinke. V vsemiru kroži velika množina malih drobcev, ki jih ne moremo prištevati zvezdam. Če zaidejo ti drobci na svojem potu v zemeljsko ozračje, se vsled silne brzine (50 — 70 km na sekundo) in drgnjenja v ozračju vnamejo in večinoma v par razpršijo. Več takih skupin kroži v pravilnem teku krog solнца in sekajo v gotovem kraju zemeljsko pot (n. pr. 10. avgusta tok sv. Lovrenca, prve dni novembra). Brez dvoma pa zemlja s solncem vred na svojem potu skozi vsemir prihaja v dotiko z večjimi množinami kozmičnih snovi, ki se na isti način pojavljajo zemljanom kot utrinki. Ti drobci so večinoma zelo majhni in razpršeni v podobi neznatnega in nevidnega prahu padajo na zemljo. Vendar je pa znano dosti slučajev, ko so tudi veliki, po več sto kilogramov težki kozmični kosovi padli na zemljo.¹ Ti večji kosovi kažejo v svojem kemičnem sestavu samo take snovi in prvine, ki se nahajajo tudi na zemlji in ki nam jih kaže spektroskop. Izmed vseh prvin je največ železa, v nekaterih meteoritih se nahaja skoro popolnoma čisto železo (96%) in le razmerno malo je meteorjev brez železa; toda tudi ti kamni kažejo v svojem kemičnem sestavu snovi, ki se vse nahajajo na zemlji (nikel, ogljik, kisik, silicij, natrij, aluminij, fosfor, cin, baker in še celo vrsto drugih).

Zaradi popolnosti dostavimo, da tudi komete ne delajo nikake razlike in njihova vsebina kaže veliko ogljika in ogljikovega vodika.

Kaj nam torej kaže spektroskop na solncu?

S spektroskopom vidimo na solncu iste snovi, iste prvine kakor na zemlji. Res, da ni bilo moč do sedaj zaslediti še vseh prvin, katere poznamo že na naši zemlji (med zelo razširjenimi se pogreša zlasti kisik), a vpoštevati moramo, da nam je mogoče spo-

¹ L. 1803. je padlo v Laigle na Francoskem do 3000 kosov, katerih so nekateri tehtali po 10 kg, l. 1810. v Novi Granadi 750 kg težak meteor. Pri Knyahinya na Ogrskem je padel 1866. 294 kg težak meteor in 1899. na Finskem več kamnov v skupni teži 325 kg, največji kos je tehtal 80 kg, prebil pri svojem padcu 70 cm debel led in se zaril še 6 m globoko v zemljo.

znovati samo one snovi, ki se nahajajo na solnčnem površju. Verjetno pa je, da se nekatere snovi nahajajo v globini v notranjih plasteh solнца in so nam popolnoma nevidne. Tudi je mogoče, da se več snovi četudi na površju, nahaja v tako razredčenem stanju, da ne povzročijo spektralnih črt. Da, zgodilo se je že celo nasprotno, da so nekatere snovi, oziroma njihove spektralne znake opazovali že preje na solncu (Helium), preden so jih zapazili in našli na zemlji.

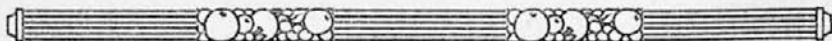
Drugo, kar nam spektroskop kaže, je dejstvo, da se solnce nahaja v žarečem stanju. Kolika je vročina na solncu, še ni popolnoma dognano. Brez dvoma je na površju vsled neprestanega izžaravanja manjša toplota kakor pa v sredini. Na podlagi »Stefanovega zakona«, da je izžaravanje sorazmerno s četrto potenco topline, in Secchijevih poizkusov so cenili razni vesčaki (Langley, Wilson, Gray) solnčno toplino na $6000-13.000^{\circ}\text{C}$. Vsekakor mora biti vročina velikanska, ker je vsled protuberanc kvišku pahnjeni vodik v silnih razdaljah do pol milijona kilometrov, še žareč in ima še nad 1000°C . — Da mora biti v notranjščini vsled neizmernega tlaka vročina veliko višja, je lahko umevno.

Kako pa je s stalnimi zvezdami? Šar kaže prav iste lastnosti in črte kakor pri solncu. Manjše razlike in posebnosti nastanejo vsled večje ali manjše topline. Vpoštovati bi bilo zlasti, da je ozračje mnogo gostejše, zunanje plasti še bolj ohlajene in vsled tega vsrkavanje svetlobnih trakov spektralnih črt več ali manj izpremenjeno. Le malo snovi poznamo na zemlji, katerih doslej ni bilo moč najti na solncu ali zvezdah, in le malo znakov nam je pokazal spektroskop, katerim bi ne našli primernih snovi na zemlji.

Kaj iz tega sledi?

Sklepati moramo nepobitno, da je snov vsemira enotna. Na solncu najdemo iste snovi kakor na zemlji in na zvezdah prav iste znake snovi kakor na solncu. Snov — materija — je po vse-miru enakomerno razdeljena.

(Dalje.)

Nekaj slovanskih vprašanj.

Dr. L. Lénard (Ljubljana).

1. Rusko-poljska sprava.

Pustite to, to je mejsebojna svaja,
mejsbojna svaja, ki iz starih let vstaja,
Vi je ne rešite nikdar! Puškin.

Letos so prinašali slovanski časniki večkrat poročila o »rusko-poljski spravi«. Citatelju se je moralo že vriniti prepričanje, da je ta imenitna sprava postala že zgodovinska resnica, o kateri se ne sme in ne more več dvomiti.

Pomislimo važnost tega dejstva:

Zgodovinski spor, ki je starejši kakor ruska in poljska zgodovina — saj ga celo prvotni kijevski letopis že suponira in ki je povzročal za Vladimirja Velikega in za Jaroslava Modrega krvave boje in tragična bratoubojstva, — ki se kakor rdeča nit vleče skozi vso zgodovino, ki je povzročil tako velikanske zgodovinske tragedije, kakor delitev Poljske, poljske vstaje in emigracije, ta zgodovinski spor se je poravnal, pravijo, tekem nekaj mesecev na tako lahak in sladak način, da celo povzročitelji sprave ne morejo povedati, kako je to prišlo, in trdijo, da so bili sami presenečeni. Nehoté naredi to na človeka vtisk dejanja v operetki. Tudi tam gre vse tako pobliskovo in lahko; poslušaj melodijo kupleta, pogledaš spet na oder in vidiš, da imaš pred seboj že čisto drugačen prizor.

Oglejmo si torej to spravo.

Sprava je mogoča edino le, ako se odstrani vzrok in podlaga razpora. Če se spreta dve ženski pri koritu in obsujeta druga drugo s psovkami, se drugega dne že lahko spravita, sežeta si v roke, odpustita druga drugi in pereta skupaj dalje. Preprič pa, ki ima globoko stvarno podlago, se ne more poravnati, ako se ne seže do te podlage in se ne odstrani.

Kaj je torej podlaga rusko-poljskega razpora?

Gotovo imajo Rusi in Poljaki mnogo skupnega: skupne ali vsaj podobne so mnoge folkloristične in etnografične posameznosti, skupen je izvor od velikega slovanskega debla in soroden jezik. Ako bi ruski knez Vladimir Veliki, ki je podbil Halič in červenske gradove, istotako podbil še Mazovše, Malo in Veliko Poljsko, bi pripadali n. pr. Mazuri dandanes k ruski državi in k ruskemu narodu, postali bi Rusi z nekaterimi svojimi plemenskimi in jezikovnimi posebnostmi. Ako bi pa nasprotno Boleslav Hrabri, o katerem pravi povest, da je udaril z mečem na kijevska vrata, zasedel Kijev in razširil meje svoje države do Oke in Kame, bi bila dandanes Kijev in Moskva poljski mesti, in ljudstvo ob Dnjepru, Donu in Volgi bi bilo poljsko z nekaterimi svojimi posebnostmi.

Toda ni se zgodilo ne eno, ne drugo, ampak na prostrani sarmatski ravnini sta nastali dve državi: ruska in poljska, ki sta se razvijali v popolnoma nasprotni smeri. Tudi med Nemci sta nastali dve večji državi, ki sta tekmovali med seboj za prvenstvo: Avstrija in Prusija. Toda imeli sta obe nekaj skupnega: zahodno evropsko, latinsko-krščansko kulturo. Med Rusom in Poljakom stoji pa skoraj neprodorna stena, različna kultura, na eni strani bizantinizem, kateremu so primešani tatarski vplivi, na drugi zahodno-evropski katolicizem.

Rusko-poljskega prepira ne smemo vzeti površno. To ni samo nesporazumljenje, katero bi mogel odstraniti dobrohoten posredovavec s prijazno besedo na obe strani. Spor tudi ni samo političen, namreč samo boj za rivaliteto, katero slovanskih plemen bo vladalo na prostorni sarmatski planjavi, ampak ima globoko svoje vzroke.

Poglejmo, če se pri današnjem položaju more govoriti o rusko-poljski spravi:

Položaj je dandanes tak, da stoje Rusi na vrhu in tlačijo Poljake k tlom. Spravo narediti more samo močnejši, slabejši ga more samo miru prositi. Ako je pa oni, ki je slabejši in tlačjen, prepričan, da mu močnejši ne mara in celo moralno in psihologično ne more dati miru in sprave, potem bi bila tudi vsaka prošnja zaman, človek bi se z njo samo osmešil in otežil svoje stališče.

Dandanes pa je položaj v resnici tak, da ni pričakovati, da bi Rusija naredila s Poljaki spravo. Torej tudi ne moremo zahtevati, da bi je Poljaki prosili, in vse deklamacije o rusko-poljski spravi nimajo druge podlage, kakor banketno sentimentalnost ali pa slučajne izraze navadne družabne vljudnosti.

Mi moramo vzeti Rusijo v svoji celoti, kakršna je. Nelogično je, deliti Rusijo na »ruski narod« in na »rusko birokracijo«. Mnenje, ki se večkrat sliši: »Sem prijatelj ruskega naroda, a nisem prijatelj ruske birokracije,« je nelogično, ker ne moremo deliti birokracije od ljudstva. Pri nas je narod organiziran na najraznovrstnejše načine. Ljudska masa je takorekoč materija, ki dobi šele po organizaciji svoj formalni princip. Z materijo kot tako ne morem početi ničesar, vsi moji stiki z njo se vrše izključno le s pomočjo njenega formalnega principa, ki ji nadaje obliko bitja in smer delovanja. S slovenskim narodom, na primer, se morem zblížati v politiki le tako, da se zblížam kateri izmed političnih strank, po katerih je organiziran; v glasbi morem imeti z njim stike po glasbenih organizacijah itd. Mi smo organizirani na razne načine, ruski narod ima pa samo en formalni princip svojega bivanja, namreč svojo birokracijo. Tam je vera birokratična, znanstvenost birokratična, vse življenje birokratizirano. Mi si ne moremo predstaviti ruskega naroda brez birokracije, kot konkretne oblike bivanja, kakor si ne moremo predstaviti, na primer, sadja brez konkretne oblike jabolka, češplje, hruške, breskve ali česa drugega. Neumno je reči: Narod je dober, a birokracija zanič. Ako bi bil drugačen narod, bi ne pogнал iz sebe te konkretne oblike, po kateri obstoji, bi bile v njegovi zgodovini nemogoče postave Ivana Groznega, Petra Velikega, Katarine Velike, Nikolaja Prvega in Aleksandra Tretjega.

Ako se hočejo torej Poljaki zblížati ali spraviti z Rusi, morejo to storiti samo po njegovi birokraciji. Drugačne konkretne oblike ni. Pri nas velja človek toliko, v kolikor zavzema kakšno ugledno in vplivno stališče v tej ali v oni stvari; na Ruskem velja človek toliko, v kolikor zavzema kakšno stališče v birokraciji.

Torej je popolnoma brez pomena, kar govori ta ali oni spoštovani, ugledni, učen gospod v tujini. Doma na Ruskem velja on le toliko, kolikor velja pri birokraciji.

Torej, ali je mogoča sprava med Poljaki in med rusko birokracijo?

Ako bi nastala sprava, bi postali Poljaki zadovoljni. Od tega bi pa izgubila birokracija dober del svojih dohodkov in svoje privilegirano stališče. Dokler je vojno stanje, imajo podvojene plače. Torej ne bodo želeli, da bi nastale redne razmere, ker bi potem izgubili polovico svoje plače. Poleg plače imajo pa ruski birokratje še druge postranske dohodke, ki so dostikrat večji kakor plača sama. Ruski okrajni glavar, čigar glavarstvo se nahaja na primer na Poljskem, ob avstrijski meji, ima plače od vlade morda 1500 rubljev, če pa zna delati, lahko spravi vse svoje dohodke na 30.000 rubljev.

Lepo ilustracijo k tem razmeram smo imeli v Holmščini.

Vlada je vpisala ljudstvo uradno za pravoslavno, toda ljudstvo je hotelo biti in ostati katoliško, ni maralo za pape, ni zahajalo v pravoslavne cerkve in ni hotelo sprejemati svetih zakramentov od pravoslavne cerkve. Vlada je krotila te »upornike« z najkrutejšimi nasilji, jih zapirala, preganjala v Sibirijo, nalagala občutljive denarne kazni. Toda zaman! Ljudstvo ni maralo in ni maralo.

Nekoč je pa prišel iz Petersburga sotrudnik poluradnega lista »Novoje Vremja« v Varšavo, da tu preštudira, kako bi se dal odpraviti »upor« v Holmščini. Na svoje veliko začudenje je pa izvedel, da si mestni birokratje in popje nikakor ne želé, da bi se »upor« končal, tudi če bi vsi »uporniki« prestopili k pravoslavju, — ker bi oni na ta način izgubili dober del svojih dohodkov!

Dokler so razmere med Rusi in Poljaki tako napete, ima ruski uradnik veliko prijetnejše stališče. On lahko postopa z ljudstvom čisto samovoljno, ni vezan na razne paragrafe in ozire, se lahko vedno sklicuje na pravico močnejšega.

Jasno je torej, da govore za rusko birokracijo vsi osebni vzroki za to, naj ne nastane sprava med Rusi in Poljaki. Ako bi privolila v tako spravo, bi to storila le iz splošno človeških, iz slovanskih ali iz ruskih patriotskih razlogov proti svojim osebnim koristim. Predvsem se pa ruska birokracija ne bo dala voditi od slovanskih ozirov proti svojim osebnim koristim, prvič, ker je v dobrem delu neslovanske narodnosti, dalje, ker se je ruska birokracija že davno obrnila od slovanskega programa. Ruski oficialni panslavizem Homjakova, Aksakova in Katkova se je že davno izvrigel v panaziatizem, ki je slednjič zbankrotiziral v Mandžuriji. Tretjič tudi zato ne, ker je ruska birokracija preveč odtrgana od ljudstva, lovi edino le denar in čin in je po vsej svoji tradiciji, vzgoji in miljeju nesposobna zavzeti se za kakšno drugo idejo.

Ravnotako ni upati, da bi ruska birokracija hotela poljsko-rusko spravo iz splošno človeških razlogov. Ljudje, ki duše vsako kulturno gibanje, ki so bili sposobni v sto letih svojega vladanja izpremeniti poprej že močno civilizirano Litvo, rusko in poljsko kraljestvo skoraj v popolno divjačino in iz naroda storiti narod analfabetov, pijancev, banditov, ki so razbili vse kulturelne pojme in pravne nazore v glavah množice, ti ljudje ne bodo žrtvovali svoje velike osebne koristi, malodane svojo eksistenco, za idejo »čiste človečnosti«.

Ostane še, da bi to storili iz ruskega patriotizma. Ni dvoma, da bi bila taka sprava v veliko korist Rusiji, ki tvori skoraj življenjski pogoj za njeno bodočnost. Rusko-poljska sprava bi bila torej mogoča, ako bi imela ruska birokracija toliko patriotizma, da bi bila sposobna žrtvovati del svojih osebnih koristi na oltar domovini. Toda ena najbolj groznih in obupnih prikazni za Rusijo je, da manjka ruski birokraciji popolnoma vsakega patriotičnega čuvstva.

Ako bi imela ruska birokracija nekaj ruskega patriotizma, bi to lahko služilo v vez, ki bi napeljala rusko-poljsko spravo. Toda te vezi ni. Tako stoje torej šanse za spravo jako neugodno, ni komu o spravi govoriti in ni mogoče najti niti, ki bi mogla privedi do sprave.

Poleg teh notranjih težav ima pa naša zadeva še velike zunanje ovire, — namreč nemški vpliv na rusko birokracijo. Stranka »resničnih ruskih ljudi«, ki je stranka ruskih policijskih, birokratičnih in dvornih krogov, je vsa zaverovana v Nemčijo, njen načelnik Puriškevjič je že večkrat v dumi dal duška svojemu navdušenju za nemškega cesarja, a oficiozno glasilo ruskega ministrstva zunanjih zadev »Novoje Vremja«, ki je obenem oficijelno glasilo ruskega panslavizma, zagovarja v ruski notranji politiki vedno načela in postopanje »pravih ruskih ljudi«. Za Nemčijo je pač vitalen interes, da so Poljaki na Ruskem zatirani, torej bo zastavila ves svoj vpliv, da ne pride do sporazumljenja med Rusi in Poljaki. Ako se torej govori o »rusko-poljski« spravi, je to prevara, ki prihaja včasih iz zle volje, večkrat pa tudi iz pomote, da prenašamo naše evropske pojme na Rusijo, in sodimo, če se kak odličen človek na Ruskem izrazi v tem zmislu, da to že nekaj pomeni, in vpoštevamo premalo edini na Ruskem merodajni faktor: policijo in birokracijo.

2. Trije slovanski programi.

Pravkar minulo leto nam je rodilo med drugim tudi »novoslovansko gibanje«. Rusi so ga krstili: »novi panslavizem«; Čehom na imenu nekaj ni bilo všeč, in so ga prekrstili v »novoslavizem«. Sicer pa ni za ime, temveč le za to, koliko se »novoslavizem« loči od starega panslavizma in kakšna mu je vsebina.

Po našem mnenju ni »novoslavizem« in »novoslovansko gibanje« nič drugega, kakor poizkus in sicer najbrže zadnji poizkus oživiti stari slavizem.

Evo dokaze:

1. Avtoritativen: »Narodni Listy« so napisali kmalu po spočetju novega gibanja celo vrsto dolgih člankov, kjer analizirajo točko za točko »novoslavizem« in dokazujejo s citati iz del očakov starega slavizma: Katkova, Aksakova, Homjakova, Danilevskega, da so že oni imeli vse to v svojem programu. Te članke je spisal Gregor, ki se oglasi le redko, le ob najslovesnejših prilikah, kadar zavije mladočeska politika pod pot, da bi jo privedel nazaj na uglajeno cesto. »Narodni Listy« so bili in so še v Avstriji glavni

organ starega slovanofilstva. Če torej njih najbolj poklicani in v tem vprašanju izvedeni sotrudnik ne najde načelne razlike med novim in med starim »slavizmom«, mora že nekaj na tem biti.

Prav isto nam dokazujejo tudi glasila starega slavizma na Ruskem. »Novoje Vremja«, »Moskovskije Vjedomosti« itd. niso našli med novim in svojim starim slavizmom nobenega načelnega nasprotja. Samo tuintam so svarili »avstrijske slovanske goste«, naj bodo previdni in naj ne prinašajo med slovanstvo preveč avstrijske barve. Voditelji starega ruskega slavizma, kakor urednik »Pravil'stvenega Vjestnika«, so se z mirno vestjo udeležili peterburških konferenc in niso našli na njih ničesar, proti čemur bi morali protestirati. Na čajnem večeru vdove po generalu Komarovu, izdajateljici glasila ruskega panslavizma »Svet«, so se našli vsi glavni pristaši in voditelji stare struje oči v oči z avstrijskimi delegati in niso našli med svojimi programi nobene bistvene razlike.

2. Do ravnoistega zaključka pridemo tudi sami, če si ogle-damo program »novega slavizma«.

Najprej moramo iz njega izluščiti vse ono, kar je tako splošno, da ima samo vrednost fraze. Takšno je na primer ono staro, v veliki francoski revoluciji porojeno geslo: bratstvo, enakost, svoboda! To so kričali največji krvoloki francoske revolucije in v tem imenu izvrševali grozodejstva. Dalje moramo izluščiti iz novoslovanskega programa vse, kar ni programatično, ampak taktično, kar pravi, kaj se mora v danem hipu storiti, a ne daje osnovnih načel, po katerih bi se moral »novi slavizem« voditi. Tako na primer je stavil knez Trubeckoj predlog, da bi se ustanovila v Peterburgu vseslovanska razstava. Predlog je simpatičen, toda suponira že nekaj vseslovanski program. Isto je s predlogom ljubljanskega župana Hribarja, naj se ustanovi vseslovanska banka. Večina točk, ki se naštevajo kot rezultat peterburških in varšavskih konferenc, je te vrste. Sicer so se pa nahajale te točke izvečine že v programu starega slavizma: tako n. pr. točka o potovanju po slovanskih deželah, o slovanski razstavi, slovanskem knjigotrštvu itd. Vse te točke so lepe, toda to so šele podrobnosti taktike. Zdaj pa vprašujemo, kakšen je program novega slavizma? katere so njegove vodilne misli, kaj je ono skupno v interesih, kar bi družilo? Tu nam ni prinesel »novoslavizem« ničesar novega, ampak samo ponavlja staro geslo: da smo vsi Slovani bratje. Dalje ostro poudarja, da je »vzajemnost slovanska« samo kulturna, čisto nepolitična ideja. S tem je pokazal svojo barvo. Ko je izgubil ruski panslavizem, ki ga je izrazil Puškin: »Slavjanskija rjeki soljutsja v ruskom morje«, privlačno silo, so potisnili epigoni patriarhov starega ruskega panslavizma politično idejo v ozadje in pričeli naglašati, da hočejo le kulturno edinstvo. Ta fraza je samo krinka, a tudi nezmisel, ker kulturnega zblizanja, recimo, z Rusijo nam ni potreba. Kaj bomo iskali kulturnega zblizanja z državo, ki je doslej cela stoletja vedno samo uničevala kulturo!

Po pragmatični vsebini je torej »novoslavizem« samo epigon starega panslavizma. Vendar ta poslednji poizkus, galvanizirati stari

slavizem ni brez pomena: je namreč dokaz, da se že na široko čuti potreba ustvariti nov slovanski program, ustvariti nov slavizem.

Glavno glasilo starega slavizma so »Slavjanskija Izvjestja«, ki jih izdaja »Slavjansko blagotvorniteljno obščestvo« v Peterburgu. Listič je strašno suhoparen, brez idej, reakcijski. Naročnikov ima okrog 150. Društvo samo sestoji iz nekaj mumij iz predzgodovinske dobe, starih generalov, urednikov vladnih listov itd.

Tako je torej tekom enega stoletja prišel »stari slavizem« do mrtve točke. Toliko nadarjenih in navdušenih mož je imel nekoč med svojimi pristaši, toliko gorečih src je bilo zanj, toda mrzli ruski veter je ubil vse, da sedaj komaj še životari. Pozitivnega nam ni dal ničesar, rodil je samo nekaj »hohstaplarjev«, kakršen je Čerep-Spiridovič.

Imamo pa še dvojen drugi vseslovanski program. Značilno je, da sta oba na Ruskem prepovedana. Glasilo enega je A. Černijev »Slovanský Přehled«, ki izhaja že deseto leto v Pragi. List je napreden, socialno-demokratsko pobarvan, antiklerikalen in antidespotičen. Vse pojave med slovanskimi narodi presoja s tega stališča. Glasilo drugega pa je »Świat słowiański«, ki izhaja že četrto leto v Krakovu. Ker je to doslej edino slovansko glasilo, ki ima jasen program, pa tudi radi važnosti, ker sodelujejo pri njem najvplivnejši možje poljskega naroda, omenim na kratko njegove glavne programatične točke:

1. Vsak slovanski narod si sam določi obliko, v kateri hoče obstojati. Če hoče biti klerikalen, naj bo klerikalen, če liberalen, naj bo liberalen, če socialističen, naj bo socialističen. Noben sosedni narod nima pravice, vsiljevati mu gotovih form.

2. Slovanska vzajemnost more imeti zmisel le kot politično vprašanje. Kulturna vzajemnost je fraza, ki nima nobenega zmisla.

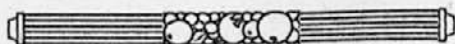
3. Težišče slovanstva ne leži v Rusiji, ampak v Avstriji. Ruski Slovani so pod gotovimi oziri še bolj zatirani kakor na Turškem. Morda pride čas, ko bo Avstrija morala osvoboditi Rusijo absolutizma in birokratizma.

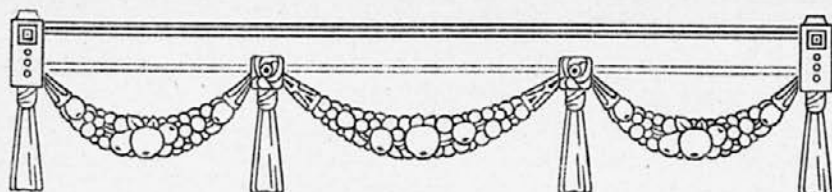
4. Dosledno je tudi Avstrija edina poklicana narediti na jugu red in dati južnim Slovanom skupno državno obliko. Ne iz Srbije, ampak iz Avstrije mora izhajati južnoslovanska politika.

5. Dualizem je nemogoča in nenaravna državna oblika za Avstrijo. Ustroj, ki edini odgovarja nje bistvu in potrebam, je federalizem.

Ta program torej ni protiavstrijski, ampak nasprotno, celo velikoavstrijski; ni protiruski, ker obeta ruskemu narodu svobodo v federaciji z Avstrijo; ni proti Jugoslovanom, nasprotno, obeta jim zedinjenje v višji kulturi.

Šele na podlagi tega političnega programa je mogoče delati za kulturno in gospodarsko vzajemnost, ki bi bila drugače brez cilja in brez zmisla, pa tudi nemogoča.

Nove knjige.¹

A. Medved. **Poezije II.** Založila »Katoliška Bukvarna«. 1909. Str. 203. Cena 4 K (vez. 5'40).

Ni še dolgo, kar nam je podal A. Medved prvo knjigo poezij (1905), in že leži na mizi kot božično darilo II. knjiga. Rado se zgodi, da zbere pesnik v prvo zbirko najlepše, kar je zamislil in speval v svojem življenju, a v druge potem nekaj novega, poleg tega pa pabrke iz prejšnjih dni. Celo pri Gregorčiču se to pozna; druga knjiga nikakor ne dosega prve. Zato sem nekam s strahom odprl Medvedovo novo zbirko, zakaj znano mi je bilo, da ni v prvi knjigi dokaj pesmi, ki jih je spesnil v mlajši dobi, a jih ni sprejel v zbirko, ker mu ni dalo očiščeno lepočutje. Ali se bodo pojavile te pesmi v novi zbirki? Čital sem in čital; tuintam znanke iz zadnjih let, le to in ono iz prejšnje dobe, pesmi, ki jih je bil izločil iz prve zbirke, menda — nobene. Novo bogastvo, nova polnost, novi dozoreli plodovi pesnikove stvariteljne sile! Morda se ne motim, da bo kritika prisodila tej zbirki celo prvenstvo.

Pesnik A. Medved je tako markantna umetniška osebnost, da je vsaka karakteristika odveč, ker niti ne more tega povedati, kar vsak ve, ker sam občuti. Najbolj značilna svojstva so: globoko, resno čuvstvovanje, modrujoča miselnost, krepak, bogat jezik, dovršena, klasična tehnika. Tiste preproste, naivne, poigravoče lirike, ki je svojska narodnim pesmim, v Medvedovih poezijah ni. Časih zazveni kakor srčna lirika:

Hribje zeleni,	Veter povleče
cvetne ravni,	skozi vrhé.
kaj da so meni	Nekaj šepeče...
temne oči?	Čuješ, srce?

a takoj se oglasi refleksija pesnika — miselca:

Kaj nam je mari,
če si nam tuj!
Drugim tožari,
sebe vprašuj!

Medved je pesnik-filozof. Nikdar mu ne miruje duh, nikdar srce; srce mu stavi nove in nove probleme in duh se trudi, kako

¹ Vse tu ocenjene knjige se dobe v »Katoliški Bukvarni« v Ljubljani.

bi jih razvozlal. A problemov na svetu in v življenju je več kakor pa jih more razrešiti človeški um, zato se ni čuditi, da se pesnika, ki to disharmonijo globlje občuti, polasti časih za hip mračan dvom. Tudi Medved mu ni vedno ubežal:

Nesrečnik velik na svetu je on,
ki sili ga neprestani nagon,
da misli in tuhta in sklepa in dvomi.

Peroti duha si tako polomi,
da potlej ne ve, je li miš ali tič.
Najbolje je torej razmišljati nič,
živeti tako kot nanaša slučaj —

ali:

Komu na zemlji je pokoj usojen?
Kdo med željama dvema ne mre:
ali — da ne bi bil nikdar rojen,
ali — da živel na veke bi vse.

Solze zamrite! Morda so srečna
ondi kje srca pozemskih otrok.
Ako pa ničest zagrinja jih večna,
v glasen, obupen usujte se jok!

Toda le za hip! Mati draga mu iz groba govori:

O bodi, kar si bil!
Spet upaj, spet veruj!
Moj sin, zakaj se jokaš? Lahko noč!

In vrne se v lepo naravo, in vrne se v pomlad nazaj:

Ali bilke, ali cvetke
sleherna poganja gruda.
Božji prst po zemlji piše
sam neviden vidna čuda,
O, ta knjiga, polna, živa,
davno vsem zemljanom znana,

vedno vsem očem odprta
in nikoli vsa prebrana ...
A ti, zemljan, pomladi čar
uživaš v svoje duše dnu.
Lepote čut, lepote žeja
uči te, kaj si in čemu. —

In zopet:

O moj duhi, razvij peroti,
kakor orel kvišku spluj!
Plen na zemlji te ne moti,
hribom nizkim bodi tuj!

Dvigaj, bližaj se lepoti,
ki te vabi žejnega iz dalj!
Ne okreni se! Veruj,
upaj — čaka te ljubezni kralj...

In srce mu zahrepeni:

Večerni zvon, o mili zvon!
Tvoj glas poslušam iz daljave,
telesnih več ne čutim spon,
srce topi se, moli ave,
ave Maria!

Moj duh pozabi teh dolin,
na kraj nebeške misli slave,
kjer bode zemlje solzni sin
na veke klical blažen ave,
ave Maria!

Tako se pesniku umiri srce. Seveda ni bilo vedno brez krivde. Ta in ona sodba je bila včasih pretrda, morda se je kdaj umazala duša, temu in onemu dvomu je dal preveč prostora v srcu, tuintam se je za hip preveč vdal obupu — zato se ga zopet včasih polasti strah, ko se spomni Boga:

Kadar ustaviš duhu stroj,
kosti sesuješ v grobu črnem,
o, kakšen k tebi se povrnem,
kam plahi svoj pogled obrnem
in Ti, kaj započneš z menoj?

Toda upanje v božje milosrčje ga tolaži. Upa, da mu bo Stvarnik govoril:

— vem, žalil nisi me navlašč.
Resnice vir bi našel rad,
rad vedel bi, kje sreča biva,
poslušal usta si lažniva
in stopal si na pota kriva
in skoro bi zgrmel v prepad.

A jaz sem hodil za teboj
narahlo očitaje vesti,
da stopaš po nepravi cesti,
in ti si zbadan od bolesti
nazaj korak obrnil svoj...

Pesnik-mislec! Sedaj modruje o življenju, sedaj o smrti, sedaj o sreči, sedaj o odpovedi in boli, o mladih dneh, o zvestobi in nezvestobi prijateljev, pa zopet o svoji krivdi in nekrivdi, potem zopet o novi dobi, o zlati dobi in o mladini, kako kipi in hiti, da se starih polašča strah:

Strah in up — a brez voščila ne:
naj bi tvoja moč nam dan prinesla!
Tvojim rokam prepustimo vesla,
jadra, sidro — le krmila ne.

Toda, kaj bi analizirali pesnika? Vsak naj se sam vglubi v to filozofije polno poezijo!

Kdor bi rad videl razliko, kako obdela isto snov mehkočuten pesnik, a kako pesnik-mislec, naj primerja Stritarjevo »Pomladi le nikar!«, pa Medvedovo »Tiha želja« (str. 67). Docela ista misel, a kako drugačna pesem! Ali pa morda tudi Gregorčičevo »Da zabil bi reve in teže« pa Medvedovo »Ponoči« (str. 118).

Ne rečem pa, da se je vsak filozofizem enako posrečil. Želel bi, da bi se tako globokomiseln pesnik, kakršen je Medved, z ljubeznijo še globlje zatopil v krščansko dogmo in etiko. Ta in oni verz bi potem lepše izzvenel, ta in ona pesem, ki je v njej disakord, bi se razlila v harmonijo. Katera bi pa tudi izostala.

Kar se tiče jezika, se pač noben slovenski pesnik ne more meriti z Medvedom, niti Levstik ne. V tehniki ga pa Levstik prekaša le z znano »ribniško« čistoto rim.

Vsekako si je osvojil Medved kot samotvoren pesniški genij odlično mesto med poeti.

A. U.

M. Zdziechowski, **Die gegenwärtige Krisis in der russischen Kirche.** — Str. 20. (Ponatisk iz revije »Hochland« 1908, št. 12.)

Zdziechowski je že v svoji knjigi »Die Grundprobleme Rußlands« nekoliko opisal sedanje stanje ruske cerkve. V pričujočem spisu je uporabil tudi delo A. Palmierija, *La chiesa russa.* — Ruska cerkev je tako tesno združena z državo, da je prava državna reforma nemožna brez cerkvene reforme. Od l. 1906. dalje se v Rusiji resno pripravlja cerkvena reforma; kolikor se da doslej presoditi, ni upati posebnih uspehov. Nasprotje med škofi-menihi in med svetno (nižjo) duhovščino postaja vedno ostrejšo; ta medsebojni boj bode cerkev in njen vpliv le še bolj oslabil. Naj se ruske cerkvene razmere kakorkoli razvijejo, večje pridobitve za katoliško

cerkev so v vsakem slučaju izključene. Pač pa Zdziechowski meni, da je delo, ki ga izvršujejo »Slavorum litterae theologicae«, pametno in potrebno; tako se pripravlja podlaga za sporazumljenje in spravo, dasi le polagoma. Sedanjost in bližnja bodočnost je za zedinjenje neugodna. To so glavne misli kratke razprave profesorja Zdziechowskega; razprava je duhovita in trezna. F. G.

Dr. A. Schmitt, **Das Zeugnis der Versteinerungen gegen den Darwinismus**. Freiburg i. B. (Herder) 1908. Str. 124 s 14 podobami. Cena M. 2'40.

Okamenine so poglavitni dokaz za zmerno razvojno teorijo. Pa tudi darvinisti in monisti se radi sklicujejo na paleontologijo, da bi dokazali, kako se je vse življenje razvilo iz ene prastanice, ta pa iz nežive snovi. Toda »kameni so svojeglavni« je rekel Kraus, ko je dokazoval pomen starih napisov za katoliški nauk. Kakor stari v kamen vklesani napisi tako so tudi okamenine zanesljivi in nepotvarjeni ostanki pradednega življenja. Te starodavne priče so neomahljive in nepodkupljive. Naravoslovec, ki bi preziral njih pričevanje, bi ravnal prav tako neznanstveno kakor zgodovinar, če bi bolj zaupal svoji domišljiji kakor pa starim napisom in dokumentom. Zato je paleontologija tako važna za obrambo resnice nasproti nedokazanim naravoslovskim hipotezam. Velika škoda je, da so katoliški apologeti tako malo vpoštevali dokaze iz paleontologije. Profesor Schmitt, strokovnjak v paleontologiji — kakor dokazuje pričujoča knjiga — je zbral najvažnejše paleontologične rezultate, ki so uporabni kot dokaz proti darvinizmu in monizmu.

Najnižja življenska enota je stanica. A že stanica je tako čudovito sestavljena in tako smotrno urejena, da ni mogla nastati po praploiditvi iz nežive snovi. Zato monisti iščejo še nižjih življenskih enot; take bi bile »biofore« ali Haecklove »monere«. Toda te enote so nedokazane in nedokazne; a tudi ko bi bile dokazane, ne bi razložile praploiditve. Paleontologija pa odločno nasprotuje razvoju enostaničnih bitij iz manj popolnih. Najstarejša enostanična bitja, ki o njih priča paleontologija, so foraminifere in radiolarije v predkambrični dobi. A ta bitja kažejo takrat prav tako popolnost kakor današnja bitja iste vrste; v prvi dobi življenja so prav tako oddaljena od nežive snovi kakor dandanes (str. 8—12). Darvinisti trdijo, da so se artropodi-členarji razvili iz črvov (vermes). A uprav najstarejši členarji so tako različni od črvov, da ni misliti na razvoj; miriropodi, ki so najbolj podobni črvom, pa nastopijo mnogo pozneje kakor popolnejši členarji (25—27). Po darvinistični hipotezi so se razvili vretenčarji iz enega prvotnega debla. Paleontologija pa dokazuje nasprotno (38—40). Posebno jasen in pozitiven dokaz proti darvinizmu so stalni tipi (Dauertypen), ki so neizpremenjeni v vseh geologičnih dobah. Schmitt jih je mnogo našel in opisal (42—60), a pravi, da se jih bode našlo še mnogo več.

Paleontologična dejstva so kakor neovržna zgodovinska dejstva, ki jih mora vpoštevati vsak znanstvenik. Kakor bi neznanstveno

postopal oni zgodovinar, ki ne bi hotel vpoštevati zgodovinskih dejstev in dokumentov, tako je neznanstvena tudi vsaka razvojna teorija, ki nasprotuje dejstvom paleontologije, torej je darvinistična razvojna teorija neznanstvena.

Schmitt po pravici poudarja, da darvinizem še ni pokopan, ampak da se še vzdržuje in širi. Zato mora vsak apologet toliko poznati naravoslovske rezultate, da se more res znanstveno boriti proti darvinizmu in monizmu. Pričujoča knjiga nudi mnogo važnega, v širših krogih malo znanega gradiva, ki jasno in glasno prča proti darvinizmu. Vsebina drobne knjige je izredno bogata, zanimiva in solidna.

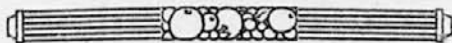
Sicer pa Schmitt sam zagovarja zmerno razvojno teorijo, podobno kakor Wasmann, a še bolj odločno; razvojna teorija se mu ne zdi samo verjetna, ampak edino pametna. Nam, ki nismo naravoslovci po poklicu, se zdi, da je trditev: »an eine Konstanz der Art im Linnéschen Sinn zu glauben, wäre wirklich Köhlerglaube« 43) pretirana.

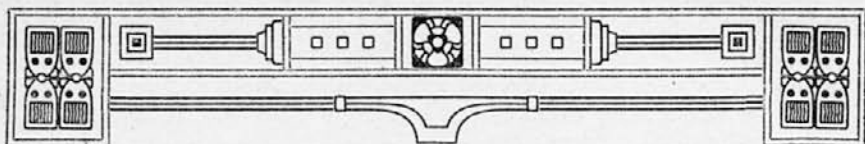
F. G.

Dr. Josef Schmidlin: Die kirchlichen Zustände in Deutschland vor dem dreissigjährigen Kriege. Erster Theil: Österreich. (Erläuterungen und Ergänzungen zu Janssens Geschichte des deutschen Volkes. Herausgegeben von Ludwig Pastor, VII. Band, 1. u. 2. Heft). Cena 6 M.

Za zgodovino reformacijske dobe leži še mnogo neizčrpanega gradiva v italijanskih arhivih. Bogati zakladi leže zlasti v vatican-skem arhivu, katerega je pokojni Leon XIII. veledušno odprl učnemu svetu v porabo, in pa v zbirkah raznih kongregacij. Mnogo je že novejši čas iz teh zakladnic došlo na dan. Dr. Schmidlin je prvi dobil dostop v važni arhiv kongregacije »Concilii Tridentini« in v imenovani knjigi objavlja poročila avstrijskih škofov iz konca XVI. in začetka XVII. stoletja o verskih razmerah svojih vladikovin. O akvilejski škofiji navaja poročila patriarha Frančiška Barbaro iz l. 1593., 1598., 1600. in 1604.; o ljubljanski poročilo knezoškofa Janeza Tavčarja iz l. 1589. (že objavljena v Mittheilungen des historischen Vereines), Hrenova iz l. 1602. in 1616. Pravtako so za našo domačo zgodovino pomenljiva poročila o lavantinski, krški in tržaški škofiji. Knjiga se odlikuje po temeljitosti in obsežni uporabljeni znanstveni literaturi. Le glede osebnih in krajevnih imen so pisatelju ušle marsikateri pomote. Vsakemu, kdor se peča z domačo ali splošno cerkveno zgodovino, bode ta knjiga dobro došla.

G.

Listek.

Subscientia — podzavest. — Celo mnogi sicer dobri katoličani so se čudili odločnemu tonu papeževe okrožnice »Pascendi« proti modernizmu; zdelo se jim je namreč, da nevarnost ni tako velika, da se torej okrožnica bori proti praznim strahovom. Med take prazne strahove so nekateri prištevali tudi modernistično razlago religije iz podzavesti. — Res je bil izraz »podzavest« pred zadnjo okrožnico med katoličani malo znan. Iz tega pa še ne sledi, da je ta pojem neznan moderni protikrščanski psihologiji. Moderna psihologija je v svojem bistvu sicer pozitivistična, oziroma materialistična, vendar ne more tajiti nekaterih duševnih pojavov, ki presegajo naše izkustvo. Zato trdi, da imamo poleg navadne zavesti še neko drugo bolj skrivnostno zavest, ki se pojavlja le v posebnih slučajih in pod posebno ugodnimi pogoji. Poleg navadne duše imamo še neko bolj skrivnostno dušo. Ta skrivnostna zavest in duša povzroča izredne pojave, ki se pojavljajo v sanjah, hipnozi, sugestiji in v verskem življenju. Takoimenovana »psihologija bodočnosti«, ki je zasnovana na podlagi pojavov sugestije, hipnoze in telepatije, uči, da imamo pod normalno zavestjo še neko drugo zavest »subliminalni jaz«; ta podzavest izhaja iz posebne nematerialne in večne duše (gl. Mercier, *Psychologie*, n. 240). Moderni dušeslovci in zdravniki Ribot, Pierre Janet, Myers, Bälz, Stoll i. dr. mnogo razpravljajo o podzavesti (*Unterbewußtsein*, *Doppel-Ich*, *conscience subliminale*). To pojmovanje zastopa tudi naj-

novejša »psihologija religije« (*Religionspsychologie*). Podzavest naj bi razložila razne pojave verskega življenja, človeško osebnost Kristusovo, njegove prerokbe in čudeže. To pojmovanje brezbožne psihologije se popolnoma ujema s sistemom modernistov in je v logični zvezi z modernističnim agnosticizmom in imanenco. To nam je v najboljši potrdilo, da je okrožnica proti modernizmu res modro sestavljena; v okrožnici so še pravočasno obsojene najmodnejše zmote, ki so se iz moderne protikrščanske znanosti hotele vtihotapiti v katoliško bogoslovsko znanost. — Prim. članek »Vom Unterbewußtsein und was damit zusammenhängt« v časopisu »Der Katholik« 1908, št. 8., str. 81—111.

Oko — dvojen organ. — Najnovejše raziskave so dokazale, da je človeško oko dvojen organ; ima namreč dve pripravi za gledanje, eno za gledanje v svetlobi, drugo za gledanje v mraku in temi. Za gledanje v mraku so prirejene takoimenovane palčice (*Stäbchen*), ki so razvrščene bolj na periferiji mrežnice, proti središču so redkeje. Njih edina funkcija je, da posredujejo občut motne belobe, kakor se nam n. pr. kaže ob luninem svitu; s to pripravo ne zaznavamo barve, ampak le motno svetlobo in senco. Navadno se imenuje mračni ali mračnovidni aparat (*Dämmerapparat*). — Funkcije svetlovidnosti imajo takoimenovani storžki (*Zapfen*), ki izpolnjujejo sredino mrežnice, proti periferiji se vedno bolj izgubljajo. Ta aparat (svetlovidni aparat — *Hellsehapparat*) deluje samo podnevi

in ob primerni razsvetljavi; z njim razločujemo barve in natančnejše obrise predmetov. Ker v mraku ta aparat ne more delovati, zato v mraku ne razločimo barv in natančnih obrisov. Pri človeku sta oba aparata združena; včasih pa vsled kake bolezni oslabi ena izmed obeh priprav, potem človek ali ne razloči barv, ali pa v mraku nič ne vidi. Pri nekaterih živalih je sploh samo ena izmed teh priprav razvita. Kokoši in kače imajo n. pr. razvit samo svetlovidni aparat; zato gredo s solncem spat. Nočne živali imajo pa posebno razvit mračnovidni aparat; zato ne morejo prenašati dnevne svetlobe. Nekatere živali (n. pr. mačke) imajo pa obe pripravi zelo razviti in imajo tudi oko temu primerno urejeno; v mraku se jim zenica razširi, da more delovati mračnovidni aparat, ki je najbolj razvit ob periferiji mrežnice, podnevi se jim pa zenica skrči, da more bolj delovati svetlovidni aparat. — Tako modro urejeni čuti pričajo o modrosti Uma, ki je vse to ustvaril in uredil.

Molekule in atomi. — »Kosmos« V. (1908), zv. 6., ima zanimiv članek o tem vprašanju. Molekula (molecula od moles, masa, torej majhen delec snovi) je najmanjši del snovi, ki se dobi po mehanični delitvi. »Molekul se nihče ni videl; celo ne vemo, ali so sploh molekule; molekule so le podmena (hipoteza) ...« Računi na podlagi te podmene kažejo, da bi jih šlo na 1 mm^3 54.000 bilijonov. Najmanjši deli, ki se dobe po kemični ločbi, se imenujejo atomi (atomos, gr. nedeljiv). Ime je rabil prvi Epikur (341—270 pr. Kr.). Tudi atomi so le podmena. Če kemično razkrojimo vodo, dobimo vodik in kisik, in sicer tako, da zavzema vodik dve prostornini, kisik pa eno. Odtod sklepamo, da sestoji ena molekula vode iz dveh atomov vodika in enega atoma kisika (H_2O). En atom vodika tehta baje 83 trilijonski del enega grama. Snovi,

ki se ne dado več niti kemično ločiti, imenujemo prvine (elemente). Doslej jih poznamo 73, a verjetno je, da se bodo dale nekatere teh snovi še dalje deliti. Nekateri mislijo, da je vodik prvina vseh prvin, a tej misli nasprotuje dejstvo, da so nekatere atomske teže ulomki, polovice ali četrtine vodikovih atomov pa ni. Dejstva, ki kažejo, da utegnejo biti sestavljene »prvine« iz ene ali več »praprvin«, so tale: Vse dosedanje prvine se dado razvrstiti v gotove skupine, tako da so členi ene skupine fizikalčno in kemično podobni pristojnim členom drugih skupin. V tej vrsti pa nekaterih členov še ni, a se lahko določijo njih svojstva. In res so prav po napovedi odkrili že tri take člene (gallium, germanium, scandium). Ta sorodnost kaže, da 73 prvin ni toliko različnih vrst. Drugo dejstvo: Vsak element ima svoje svojske črte v spektru, tako da se po teh črtah lahko določi, katere prvine so v kaki zmesi. Noben dosedanji element pa nima le ene črte, železo jih ima n. pr. 1200. To se zdi, da dokazuje, da nobena dosedanjih prvin ni še zares prvina, ampak sestavina iz drugih prvin. Tretji dokaz podaja bojda novoodkrita prvina »radij« pa katodni žarki. Atomi torej najbrž sestojijo še iz manjših delcev ali telesc (corpuscula). Če je tako telesce napolnjeno z elektriko, se imenuje elektron. En vodikov atom bi imel 2000 elektronov. »Korpuskula« bi torej bila osnovna prvina, ki iz nje sestoji vse svetovje. Snovno bi bile korpuskule enake, ločijo pa se po tem mnenju po električnem stanju. Različnost atomov bi bila od različnosti števila, lege in električne napolnitve korpuskul.

Zveza katoliške inteligence v Pragi. Na zadnjem češkem katoliškem shodu v Pragi se je ustanovila »Zveza češke katoliške inteligence«, imenovana tudi »Zveza prijateljev katoliške

kulture«. Ta zveza prireja znanstvena predavanja, ki imajo to posebnost, da so razdeljena v serije. Tretja serija je obsegala sedem predavanj iz zgodovine filozofije. Predaval je dr. J. Kratochvil po sledečem redu: 1. Uvod. Začetki filozofije. Sokrat. 2. Platon. Aristotel. 3. Novoplatonizem. Krščanstvo. Cerkveni očetje. 4. Skolastika. Mistika. 5. Kartezij. Kant. 6. Filozofija sedanjosti in bodočnosti. 7. Razvoj češke filozofije. — Posnemanja vredno kulturno delo!

»Akropolis in piramide.« — Anton Aškerc je pravkar objavil novo knjigo poezij s »poetičnih izprehodov po orientu«. Umetniškega užitka nudi ta knjiga malo. Umetnika je v Aškercu že davno zatopil svobodomiselnost. O vseh njegovih zadnjih delih velja ta sodba, in sicer je ta sodba že tako splošna, da se ji upira le še Aškercov ožji krog. Tuintam res še kaki verzi zazvene lirčno, tuintam je še kak odlomek, ki spominja na Aškercovo nedanjo plastiko, a splošno so sedanje Aškercove poezije puste in prazne, včasih naravnost dolgočasne. Dolgočasne posebno zato, ker premleva iznova in zopet iznova svojo filozofijo, ki se njemu morda zdi duhovita, a drugim, kakor bi rekel poetično Aškerc, »preneumna«. (Ta »poetični« izraz namreč on rabi za krščanstvo.) Kakšne ideje pa obsegajo te poezije? O svetlu in človeku ne vedo ničesar. »Kaj smo? Kaj ves je svet? In naša pot je skoz vsemir ko tak-le parobrod? Kam plavamo? V pristan li kam neznani? Povejte, modrijani kapitanil« (str. 4.) — »Kaj je svet? Povej mi, zlato solnce! Povejte, večne zvezde, kaj je svet? Kaj pravzaprav, vsemir si neizmerni? ... Vse to je bilo že? In le ponavlja se vse iz sebe večno in brez mej? Le povrnitev pravaseta? Iz sebe same li se prepovraja v oblikah vedno istih snov ta vsa? O, sveto solnce, in ve zlate

zvezde, molčite? Ni odgovora od vas? In človek, ti pritlikavec, kaj hočeš? Kam vodi zagonetna tvoja pot? Tak gledam, gledam v daljo in vprašujem. In mimo se vali za vekom vek ... Odgovora ne slišim od nikoder ...» (str. 47). Vse to je že mnogo lepše izrazil Heine v pesmi: »Am Meer, am wüsten nächtlichen Meer | Steht ein Jüngling — Mann, | Die Brust voll Wehmut, das Haupt voll Zweifel, | Und mit düstern Lippen fragt er die Wogen: | O, löst mir das Rätsel des Lebens, | Das qualvoll uralte Rätsel, | Worüber schon mandie Häupter gegrübelt — | Sagt mir, was bedeutet der Mensch? | Woher ist er kommen? Wo geht er hin? | Wer wohnt dort oben auf goldenen Sternen? | Es murmeln die Wogen ihr ew'ges Gemurmel ...» itd. A tudi odgovor imamo. Nedosežno lepo ga je izrazil Gogolj v refleksijah ob Sfingi. Ex Oriente: Skalovita zemlja, neznaten narod; mestece se naslanja na gole holme ... V lesenih jaslih leži Dete; nad njim je sklonjena deviška Mati in je gleda z radosti polnimi očmi; visoko na nebu nad Detetom visi zvezda in ves svet je obsijala s čudno svetlobo. Zamislil se je stari Egipt, ovit s hieroglifi in ponižal svoje piramide, nespokojno zre prekrasna Grška, oči je povesil Rim na železna kopja, nastavila je uho velika Azija z nomadskimi svojimi narodi; sklonil se je Ararat, stari, stari dedek zemlje ... Seveda Aškercu je vse to »preneumno«. Iz Pavla, ki oznanja na Areopagu »neznane Boga«, se topo norčuje — »Pavel tkalec in šotornik po obrti, mož preprost, še mlad in kuštrav, malo fin, umit površno, vtihotapil se med Jude je atenske in ponoči pridiguje ta fanatik, ki nekje nekoč obližnil je kulture nekaj grške ... v jeziku grškem, ki pa ni bil čisto Sofoklejev, ne Demostenov vzorni ... Drugi so se mu smejali, šepetali med seboj si

na ušesa modrijani o nazorih Pavla čudnih ne baš laskave dovtype. »Dosti, tujec! Dosti, Pavel! Vidiš, tujec, da nam nisi prav ničesar novega povedal danes. Kar pa tiče se vstajenja, novo res je, pa otročje in za nas je pre-neumno« (str. 122). Kaj pa je Askercv ideal? Helenstvo, ali jasneje povedano: kult nagote in heter. Ta ideja je edino pozitivno, kar je povedal Askerc v svojih novih poezijah. Na Akropoli obhaja Veliko noč: »Haleluja! Lepota helenska že gre iz grobov pre-rojena in vstaja iz sužnjih okov. Le vstajaj, lepota helenska na plan, ti poganska! Le vri, vri, antike vir sveži na dan! Po tebi že naša je žejala duša; predolgo morila je, mučila suša nas krščanska... Že minul je dolgi, veliki naš post! Haleluja! Pokore, askeze hianske je dost! Ne maramo biti več anahoreti, zdaj hočemo zopet s Heleni živeti! Haleluja!« (Str. 112). No, in ko človek vprašuje, kakšno bodi to življenje, v vsej knjigi ni drugega odgovora kakor: »Hej pozdravljena, Phryne, hetera atenska!«... pa tri, štiri pesmi, posvečene kultu nage hetere. Tudi tu seveda Askerc ni izviren. Humanizem v svojih npravno najbolj izkvarjenih reprezentantih se je takisto navduševal za grški heterizem, a zakaj Askerc v zgodovini humanizma nikdar ni prečital zadnjih listov, ki govore o posledicah takega humanizma?... Površni duhovi nikdar niso logični. Zato se ne čudimo, da je spesnil Askerc tudi dosti lepo »Egipčanko«, povest o slovenskem dekletu, ki gre v Egipt, lepo, čisto in blago, a željna življenja zaide v kahirski raj in se čez leta pripelje domov v kočiji. »Na glavi je nosila slamniki bel s peresom nojevim. Obleka njena vse sama tenka in sumeča svila...« A nje mladost? »Tam (v Egiptu) leži mladost cvetoča pokopana v grobu...« In sedaj Egipčanka mrje in umira. »In kaj ostalo mi je,

vprašam vas, od tistega veselega življenja? Te cape svilene, okraski zlati, pa telo uvelo, ocvetelo, suho, mrtvo... Prokletu bodi to-le vse zlato, ki zanje tam prodala sem mladost!« (Str. 74.) Misel, izražena v tej pesnitvi, ima mnogo le preresnične tragike, a slabo se strinja z vodilno idejo Askercvih poezij: »Zdaj hočemo zopet s Heleni živeti! Vstal vzor je helenski od mrtvih prirodn, vstal duh zmagoviti antični svobodni! Haleluja!... Kak krasna so telesa naga ta! Hej, pozdravljena, Phryne, hetera atenska!« Korelat helenskega življenja so — hetere in Egipčanke! Posledice helenskega življenja pa je v vsej grozoti razkril imperatorski Rim. Kult heterizma je še vsak narod ugonobil.

Zborovanje zveze nemških ženskih društev v Vratislavi je pokazalo, da radikalna »svobodna misel« tudi tam ne bo zrasla v nebo. V tej zvezi (Bund deutscher Frauenvereine) so zastopana vsa nemška ženska društva, bodisi po svojih zvezah in društvih, ali pa samo po zvezah; izvzeta je le organizacija soc. demokratičnega ženstva. Liberalno ženstvo je razcepljeno v dve struji; prva — velika večina — se imenuje »stara«, druga pa »mlada« struja. Ta druga struja je na svoj prapor dvignila »novo etiko« ter je izdelala poročilo o reformi kazenskega zakonika, v katerem je med drugim predlagala odpravo § 218., o čemer smo zadnjič že pisali. Na zborovanju zveze je bil ta predlog z veliko večino glasov odklonjen. Z verskega stališča so nasprotovale zastopnice evangelijskih, katoliških in judovskih ženskih društev, načelno pa so glasovale proti tudi vse zastopnice »stare« struje. — Pa še drugo občutno lekcijo so dobile radikalke na tem zborovanju. Stavile so namreč predlog, naj se osrednja zveza tako reorganizira, da bi mogle biti članice le zveze, ne pa tudi po-

samezna društva. Z vso vehemenco so mladoliberalke nastopale, da bi prodrle s svojim predlogom, a zaman; polnoštevilno je ostalo ženstvo glasovalo proti. To dejstvo je izredno velike važnosti, kajti ko bi bil predlog sprejet, bi bile sicer po številu brezpomembne radikalke naenkrat postale jako važen faktor; njih »zveza naprednih ženskih društev« bi imela v »bundu« ravno toliko glasov, kakor n. pr. evangelijska ženska zveza, ki šteje 47 društev. Kako jih je bolel ta poraz in kam so pravzaprav merile, odkrito priznavajo v resoluciji, ki jo je sprejelo predsedstvo društva »Frauenwohl« (Berlin) in razposlalo društvom in časopisju. Resolucija obžaluje, da so bili na zborovanju »bunda« v Vratislavi odklonjeni vsi predlogi za reorganizacijo in so s tem na stežaj odprta vsa vrata za »poklerikaljenje bunda«.

— Glasilo Helene Lange, »Die Frau«, pripominja k tej resoluciji, da le-ta ne zahteva nič manj in nič več, kakor krivično podjarmljenje dejanske večine in njene volje po manjšini. Sicer pa da je »bund« interkonfesionalen; a kakor ne more zasledovati kakih separatistiških verskih ciljev, pravtako se pa tudi ne sme dovoliti, da bi se delalo v protiverskem zmislu in bi se samo zato celo pravila izpremenila.

Nebesna prikazen. — Letos opazujejo astronomi z velikim čudom ko-

met, ki ga je odkril Morehaufe, in ga zaznamenujejo »1908 c« (c ker letos kot tretji odkrit). Borrelly ga je opetovano fotografiral, in pokazalo se je, da je imel dva repa, potem tri, dne 3. oktobra pa že pet. Sploh se ta komet neprestano izpreminja. V spektru so se pa pokazale nekatere neznane črte, ki so jih opazovali le še pri Danielovem kometu.

»Bled nekdanj in sedaj.« — »Dežela Kranjska nima lepš'ga kraja, ko je z okolšč'no to, podoba raja.« Naj so ti Prešernovi verzi do pičice resnični ali ne — lepota je mnogolična in absolutne sodbe o njej so težke —; gotovo je, da je Bled eden izmed prelepih krajev naše lepe dežele. Zato je pref. Fr. Kimovec ustregel živi želji, da je v dični in lični knjižici opisal Bled — vsem prijateljem »slovenskega raja«. Opisal je v lepem jeziku topografijo Bleda in okolice, zgodovino blejskega gospostva, zgodovino otoka in božje poti, župnije in župne cerkve, Bled kot letovišče in zdravišče in »Bled v pesmi«. Delo je pisano skrbno po virih in zato tudi v znanstvenem oziru ni brez vrednosti. Obenem pa je okrašeno s 36 slikami, med njimi s 6 na kromopapirju, da tako prikupi lepi Bled tudi njim, ki ga še ne poznajo, a njim, ki ga poznajo, obuja dražestne spomine in novo hrepenenje. Založila je knjižico jezerska cerkev.

Glasnik Leonove družbe.

Nov ustanovni član: Dr. Fr. Grivec, nam. prof. in učni prefekt v semenišču v Ljubljani.

Nov redni član: Dr. Janko Bezjak, šolski svetnik, c. kr. profesor v Ljubljani.

FR. ČUDEN

: urar in trgovec :

Ljubljana, Prešernove ulice

Največja izbira vsakovrstnih ur

Ceniki zastonj. : Ceniki zastonj.

Stavb. umet. in konstr. ključavničarstvo

Jos. Weibl

nasl. J. Spreitzerja

priporoča sl. občinstvu
in prečastili duhovščini

: svoje izborni :

urejeno delavnico

Cene solidnemu delu so
dokaj nizke. :

Specijaliteta: Valjeni
zastori železne kon-
strukcije, vod sesalke,
napeljevanje vodovo-
dov. Napravila troš-
kovnike in načrte po
poljubnih risbah v raz-
ličnih slogih ter po-
šilja poštomne prosto.

Vse poprave izvršuje
po najnižji ceni :

Najsigurneja prilika za štedenje!

Vzajemno pod- porno društvo v

: Ljubljani :

registr. zadruga z om. poroštvom

Kongresni trg šte. 19

sprejema vsak delavnik od 9.-12. ure
dopolodne hranilne vloge ter jih obre-
stuje po 4%., to je: daje za 200 K
9 K 50 h na leto. Druge hranilne knji-
žice se sprejemajo, kot gotov denar,
ne da bi se njih obrestovanje prekinilo.

Kanonik Andrej Kalan l. r.,
predsednik.

Kanonik Ivan Sušnik l. r.,
podpredsednik.

: Ljubljana, :

Stari trg šte. 10.

Iv. Podlesnik ml.

priporoča svojo trgovino

s klobuki in čevlji

Velika zaloga

Zmerne cene

Solidno blago

: Ljubljana, :

Stari trg šte. 10

: Dr. Jos. Gruden: :

Cerkvene razmere med Slo-
venci v 15. stoletju in usta-

: novitev ljubljanske škofije :

Po arhivalnih virih. Str. 121 + str. 23
listin in regist + seznamek virov in
: uporabljenih znanstvenih del. :

Tekst pojasnjuje 19 slik. — Cena 5 K. — Dobi
: se v Katoliški Bukvarni v Ljubljani. :

Dr. Fr. Kos:

Gradivo za zgodovino Slo-
vencev v srednjem veku.

: I. knjiga (l. 501—800) :

str. LXXX+415 . . K 8—

: II knjiga (l. 801—1000) :

str. LXXXIV + 514 . . K 10—

Za redne člane »Leonove družbe« I. knjiga
K 4—, II. K 5—, : Za podoporne člane »Leo-
nove družbe« I. knjiga K 5—, II. kron 7—,

: Leonova družba v Ljubljani. :